

გეოგრაფიკული

EKONOMISTI

საერთაშორისო სამეცნიერო-ანალიტიკური ჟურნალი

International Scientific - Analytical Journal

4

2 0 0 9

UDC33

ე-49

პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტი

ეკონომისტი

საერთაშორისო სამეცნიერო-ანალიტიკური ჟურნალი
გამოდის 2009 წლის იანვრიდან

აგვისტო
სექტემბერი
ოქტომბერი

4

2009

მთავარი რედაქტორი რამაზ აბესაძე

სამეცნიერო-საჩუქრუბლო კოლეგია

საქართველოში მცნობრებათა ეროვნული აკადემიის წევრ-კორესპონდენტები:
ვლადიმერ პაპავა, ავთანდილ სილაგაძე, ლეო ჩიქავა

ეკონომიკურ მცნობრებათა ღოჭტორები:

იური ანანიშვილი, როუტა ასათიანი, კლიმენტი ანელაშვილი, თემურ ბერიძე,
გიორგი ბერუღავა, ვახტანგ ბურღული, მიხეილ თოქმაჯიშვილი, მურმან
კვარაცხელია, ალფრედ კურატაშვილი, იაკობ მისხია, ელგუჯა მძვავრიშვილი,
გიორგი პაპავა, უშანგი სამაღაშვილი, როლანდ საჩჩიმელია, ავთანდილ
სულაბერიძე, თემურ შენგელია, თინა ჩხეიძე, ნოღარ ჭითანავა, მიხეილ ჯიბუტი.

აკადემიური ღოჭტორები:

ნანული აბესაძე, ნანა ბიბილაშვილი, მერაბ ბველსიანი, ლინა დბუნაშვილი, ლია
თოთლაძე (პასუხისმგებელი მღივანი), ეთერ კაკულია, ნაზირა კაკულია, თეა
ღაზარაშვილი (მთავარი რედაქტორის მღაღბილე), იზა ნათელაური, ნოღარ
ხაღური, მამუკა ხუსპივაძე (მთავარი რედაქტორის მღაღბილე), რევაზ ჯავა-
ხიშვილი.

უცხოელი წევრები:

ელღარ ისმანილოვი (აზერბაიჯანი), დავით კურტანიძე (აშშ), ანტანას მატსტიტუსი
(ლიტვა), ვლადიმერ მენშიკოვი (ლათვია), მიხეილ როკიტლიშვილი (აშშ),
სლავომირ პატრიცვი (კოლონეთი), ღიმიტრი სოტოკინი (რუსეთი), ანღრამ ჰერმანი
(კოლონეთი).

ჟურნალი ხელმძღვანელობს თავისუფალი პრესის პრინციპით. რედაქციის
შეხეღულება შესაძლოა არ ემთხვეოდეს ავტორის აზრს და იგი პასუხს არ აგებს
ინფორმაციის სიზუსტეზე.

თბილისი

Paata Gugushvili Institute of Economics

EKONOMISTI

International Scientific-analytical Journal
Published from January 2009

August
September
October

4

2009

Editor-in-chief **Ramaz Abesadze**

SCIENTIFIC-EDITORIAL BOARD

CORRESPONDING MEMBERS OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF GEORGIA:

Leo Chikava, Vladimir Papava, Avtandil Silagadze

DOCTORS OF ECONOMIC SCIENCES:

Klimenti Achelashvili, Iuri Ananiashvili, Roseta Asatiani, Temur Beridze, Giorgi Berulava, Vakhtang Burduli, Nodar Chitanava, Tina Chkheidze, Mikhail Jibuti, Murman Kvaratskhelia, Alfred Kuratashvili, Jakob Meskhia, Elguja Mekvabishvili, Giorgi Papava, Ushangi Samadashvili, Roland Sarchimelia, Temur Shengelia, Avtandil Sulaberidze, Mikhail Tokmazishvili.

ACADEMIC DOCTORS:

Nanuli Arevadze, Nana Bibilashvili, Lina Datunashvili, Merab Gvelesiani, Revaz Javakhishvili, Nazira Kakulia, Eteri Kakulia, Tea Lazarashvili (deputy editor-in-chief), Iza Natelaury, Nodar Khaduri, Mamuka Khuskivadze (deputy editor-in-chief), Lia Totladze (executive secretary).

FOREIGN MEMBERS:

Eldar Ismailov (Azerbaijan), David Kurtanidze (USA), Antanas Mackstius (Lithuania), Vladimir Menshikov (Latvia), Slavomir Patritski (Poland), Mikhail Roketlishvili (USA), Dmitri Sorokin (Russia), Andrei Herman (Poland)

The journal follows the principles of free press. The views of editorial board do not necessarily reflect author's option and it accepts no responsibility for the accuracy of information.

Tbilisi

ს ა რ ჩ ე ვ ი

პოსტკომუნისტური საქართველოს ეკონომიკა

<i>ვლადიმერ პაპავა</i> – თანამედროვე ეკონომიკური კრიზისის თავისებურებანი საქართველოში	5
<i>როზეტა ასათიანი</i> – საქართველოს საბანკო სისტემა გლობალური ფინანსური კრიზისის პირობებში	10
<i>ნოდარ ხადური</i> – ომის შემდგომი საქართველოს ეკონომიკური საფრთხეები	15

ეკონომიკური თეორია

<i>Альфред Кураташвили</i> – Научное творчество – необходимая теоретическая основа предо твращения мировых экономических кризисов	22
<i>Тамила Арнания-Кепуладзе</i> – Теория индивидуальных предпочтений: гетеродоксия против ортодоксии	26

საბანკო საქმე

<i>გივი ლემონჯავა</i> – საბანკო შესხები: ტენდენციები და რეგულირება	33
--	----

ბუნებათსარგებლოებისა და ბარემოს დაცვის ეკონომიკა

<i>თინა ჩხვიძე, ქეთევან ქველაძე</i> – დასაქმების დონის ამაღლებაზე ეკოლოგიური ფაქტორის გავლენის ზოგიერთი ასპექტი საქართველოში	42
--	----

ეკონომიკის სახელმწიფო რეგულირება

<i>ნუნუ ქისტაური, მედეა მელაშვილი</i> – სახელმწიფო ინოვაციური პოლიტიკა საქართველოში	47
---	----

აბრარული წარმოება, სასურსათო უსაფრთხოება

<i>თენგიზ ქავთარაძე</i> – სურსათის წარმოება და სასურსათო უსაფრთხოება	52
<i>მაია კაპანაძე</i> – საქართველოს აგრარული სექტორი კრიზისის პირობებში	56

ადამიანისეული კაპიტალი

<i>George Berulava, Tea vakhania</i> – The Competitiveness of Human Capital in Georgia	60
<i>L. Bobrivnyk, H. Bobrovnyk</i> – People Sanitation – an Important factor in Getting Over the World Economic Crisis	65

მნიშვნელოვანი ღონისძიება	78
---------------------------------	----

ხსოვნა	80
---------------	----

ინფორმაცია	81
-------------------	----

CONTENTS

ECONOMY OF POSTCOMMUNIST GEORGIA

<i>Vladimer papava</i> – Features of the Modern Economic Crisis in Georgia	5
<i>Rozeta Asatiani</i> – Banking System of Georgia Under Financial Crisis	10
<i>Nodar Khaduri</i> – Economic Risks of Postwar Georgia	15

ECONOMIC THEORY

<i>Alfred Kuratashvili</i> – Scientific Creativity – Essential Theoretical Basis of Prevention of World Economic Crises	22
<i>Tamila Arnania-Kepuladze</i> – The Individual Preferences Theory: Heterodox Versus Orthodox	26

BANKING

<i>Givi Lemonjava</i> – Banking Loans: Tendency and Regulation	33
--	----

ECONOMY OF NATURE USE AND ENVIRONMENT PROTECTION

<i>Tina Chkheidze, Ketevan Kveladze</i> – Some Aspects of Influence of Ecological Factor on the Increase of Employment Level in Georgia	42
---	----

STATE REGULATION OF ECONOMY

<i>Nunu Kistauri, Medea Melashvili</i> – The State Innovation Policy in Georgia	47
---	----

AGRARIAN PRODUCTION, FOOD SAFETY

<i>Tengiz Kavtardze</i> – Production of Commodities and Food Safety	52
<i>Maia Kapanadze</i> – Agricultural Sector of Georgia Under the Crisis	56

HUMAN CAPITAL

<i>George Berulava, Tea vakhania</i> – The Competitiveness of Human Capital in Georgia	60
<i>L. Bobrivnyk, H. Bobrovnyk</i> – People Sanitation – an Important Factor in Getting Over the World Economic Crisis	65

SIGNIFICANT MEASURE	78
----------------------------	----

MEMORY	80
---------------	----

INFORMATION	81
--------------------	----

პოსტკომუნისტური საქართველოს ეკონომიკა

ვლადიმერ პაპავა

ეკონომიკურ მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი, საქართველოს მეცნიერებათა ეროვნული აკადემიის წევრ-კორესპონდენტი, პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის მთავარი მეცნიერი თანამშრომელი

თანამედროვე ეკონომიკაში კრიზისის თანისებურებაანი საქართველოში

ჯერ კიდევ 2008 წლის გაზაფხულზე ამერიკის შეერთებულ შტატებში ჩასახული ფინანსური კრიზისის საქართველოზე ნეგატიური გავლენის შესაძლებლობა, მისი ფინანსური ბაზრის განუვითარებლობისა და შედარებითი იზოლირებულობის გამო, არ განიხილებოდა როგორც გარდაუვალი, თუმცა, ამასთან, იკვეთებოდა ზოგიერთი სირთულე, რომელმაც საქართველოს ეკონომიკაში 2008 წელსაც იჩინა თავი [1].

2008 წლის აგვისტოს რუსეთთან ომის (მაგალითად, [2]) შემდეგ საქართველოს ეკონომიკაზე უარყოფითი ზეგავლენა იქონია არა მარტო თავად ამ ომმა, არამედ გლობალური ფინანსური კრიზისის დაწყებამაც, რამაც ქვეყნის წინაშე თვისებრივად ახალი ამოცანები დააყენა [3 – 7].

უნდა აღინიშნოს, რომ 2008 წლის კრებისით ეკონომიკურ მაჩვენებლებში ერთდროულად აისახება გლობალური ფინანსური კრიზისის გავლენა და საქართველოს წინააღმდეგ რუსეთის სამხედრო აგრესიის შედეგები.

საქართველოში ეკონომიკური სიტუაციის დასახასიათებლად უნდა მივმართოთ ოფიციალურ სტატისტიკურ ინფორმაციას, რომელიც, სამწუხაროდ, ყოველთვის არ ასახავს რეალურ სინამდვილეს: ვარდების რევოლუციის შემდეგ სტატისტიკის დეპარტამენტი ეკონომიკური განვითარების სამინისტროს შემადგენლობაში შეიყვანეს (რაც აშკარად ინტერესთა კონფლიქტის წარმოადგენს), რის შედეგადაც მთავრობა ძალიან ხშირად მიმართავს პოლიტიკური მიზნებისათვის სტატისტიკური მონაცემებით მანიპულირებას [8, გვ. 27; 9, გვ. 11].

ოფიციალური სტატისტიკის თანახმად, 2008 წელს საქართველოში ეკონომიკის ზრდამ მხოლოდ 2,1% შეადგინა (2005 წელს 9,6% შეადგენდა, 2006 წელს – 9,4%, 2007 წელს – 12,3%) [10], მაშინ, როცა წლიური ინფლაცია იყო 5,5% [11]. ამასთან, უნდა აღინიშნოს, რომ საქართველოს მთლიანი შიდა პროდუქტის სტრუქტურის ნაკლს წარმოადგენს ის, რომ ეკონომიკის ყველაზე დიდი სექტორი სახელმწიფო აპარატზე მოდის და მთლიანი შიდა პროდუქტის 17% შეადგენს [12, გვ. 151-152].

2008 წელს შემცირდა პირდაპირი უცხოური ინვესტიციებიც: თუ 2007 წელს, ოფიციალური სტატისტიკის თანახმად, ეს ინვესტიციები 2 მილიარდ აშშ დოლარს შეადგენდა, 2008 წელს მათი ოდენობა 1,6 მილიარდ აშშ დოლარზე ნაკლები იყო [13]. პირდაპირი უცხოური ინვესტიციების შემცირების ეს ტენდენცია 2009 წელსაც შენარჩუნდა [14].

საქართველოში მიმდინარე ეკონომიკური კრიზისის განხილვისას უნდა აღინიშნოს, რომ მას ადგილობრივი საფუძველიც აქვს, რაც განპირობებულია ეკონომიკურ პოლიტიკაში პოსტრევოლუციური მთავრობის მიერ დაშვებული შეცდომებით [8, 9, 15]. არანაკლებ მნიშვნელოვანია იმ სხვა მიზეზების აღნიშვნაც, რომლებმაც უშუალოდ შეუწყო ხელი საქართველოში ეკონომიკური კრიზისის დაწყებას [16]:

1. საქართველოში პირდაპირი უცხოური ინვესტიციების მნიშვნელოვანი ნაკადი კონცენტრირებული იყო პრივატიზაციასა და უძრავი ქონების შექენაში, რამაც აშკარა დისბალანსი გამოიწვია, როცა ფინანსური რე-

- სურსების ნაკადის ზრდის ტემპი ქვეყანაში საგრძნობლად აღემატებოდა ეკონომიკის რეალური სექტორის ზრდის ტემპს;
2. მთავრობის მხრიდან “წყურუბის” პირობებში სამშენებლო ბიზნესში “ფინანსური პირამიდები” გაჩნდა;
 3. ბანკები თავიანთ საკრედიტო რესურსებს ძირითადად ევროპის ფინანსურ ბაზრებზე შედარებით იაფი რესურსების ხარჯზე ავსებდნენ, ხოლო ეს კრედიტები უმთავრესად მშენებლობისა და იმ სამომხმარებლო საყოფაცხოვრებო საქონლის შექმნის მიზნით გაიცემოდა, რომელიც მთლიანად იმპორტირებულია საქართველოში. ამრიგად, იმპორტირებული საკრედიტო რესურსების ხარჯზე ფინანსდებოდა “ფინანსური პირამიდებით” დასწევულ უფრო სამშენებლო ბიზნესი და სამომხმარებლო საყოფაცხოვრებო საქონლის იმპორტი, რაც ქვეყნის ეკონომიკაზე ვერანაირად ვერ აისახებოდა დადებითად.

როგორც რუსეთის აგრესიის შედეგად დაზარალებულ მხარეს, საერთაშორისო გაერთიანებამ საქართველოს მნიშვნელოვანი ფინანსური დახმარება გაუწია. კერძოდ, გამოითქვა მზადყოფნა საქართველოსათვის გამოყოფილიყო 4,55 მლრდ აშშ დოლარის დახმარება, საიდანაც 2 მლრდ არის გრანტი, ხოლო დანარჩენი კი შეღავათიანი კრედიტი [17]. ამ თანხების საქართველოში შემოსვლა დაიწყო 2008 წელს და გაგრძელდება 2010 წლის ჩათვლით.

უნდა აღინიშნოს, რომ საქართველოს კომერციულ ბანკებს ევროპის ფინანსურ ბირჟებზე დაახლოებით 500 მილიონი აშშ დოლარის ოდენობის ვალი დაუგროვდა, რომლის დაფარვის ვადა 2009 წლის გაზაფხულზე დადგა. სამწუხაროდ, თავად ამ ბანკებს ვალის დაბრუნება არ შეეძლოთ, მაგრამ საქართველომ თავიდან აიცილა საბანკო კრიზისი, ვინაიდან, დღონორთა ზემოხსენებული დახმარების ფარგლებში, საქართველოს ბანკებმა 636 მილიონი აშშ დოლარი მიიღეს [17, გვ. 11].

საბიუჯეტო სფეროში კრიზისი იმით გამოვლინდა, რომ 2009 წლის ივნისში საქართველოს პარლამენტმა დაამტკიცა სახელმწიფო ბიუჯეტის საგადასახადო შემოსავლების 500 მილიონი ლარით შემცირება, რაც 2009 წლისათვის დაგეგმილი ბიუჯეტის ჯამური საგადასახადო შემოსავლების 10,5% შეადგენს. ამასთან, მთლიანად საბიუჯეტო მანქვნებლები გაიზარდა, რაშიც ლომის წილი დღონორთა ზემოაღნიშნულ დახმარებაზე მოდის [18].

საქართველოში ეკონომიკური კრიზისის უარყოფითი ეფექტები ბევრად უფრო საგრძნობი იქნებოდა, რომ არა საერთაშორისო თანამეგობრობის ფინანსური დახმარება საქართველოსთვის, როგორც რუსეთის სამხედრო აგრესიის შედეგად დაზარალებული მხარისათვის. სხვაგვარად რომ ვთქვათ, ომი თავისი არსით უარყოფითი მოვლენაა, თუმცა საქართველოსთვის მას თავისი, თუ შეიძლება ითქვას, დადებითი მხარეც ჰქონდა, რაც ამ ფინანსური დახმარებით გამოიხატა. შედეგად მივიღეთ ე.წ. „ომის პარადოქსი“, როცა ომი უარყოფით შედეგებს იწვევს, მაგრამ ზოგიერთი დადებითი ეფექტიც ახლავს [16].

2009 წელს საქართველოს ეკონომიკაში აშკარად შეინიშნება დაქვეითება: 2009 წლის პირველ ნახევარში მთლიანმა შიდა პროდუქტმა 2008 წლის ანალოგიური პერიოდის მანქვნებლის მხოლოდ 89,3% შეადგინა [10]. საერთაშორისო სავალუტო ფონდის პროგნოზებით საქართველოში ეკონომიკური ვარდნა 2009 წელს 4% იქნება [19, გვ. 4].

საქართველოს მრეწველობაში შექმნილმა სიტუაციამ, როცა ათმა ყველაზე დიდმა საწარმომ საგრძნობლად შეამცირა წარმოების მოცულობა, ან საერთოდ დაიხურა [20, გვ. 61], კიდევ უფრო გააშიშვლა ნეკროეკონომიკის [21] პრობლემები. მიუხედავად იმისა, რომ მთავრობა პერიოდულად იძენს სასუქს საბჭოთა პერიოდის უდიდესი ქიმიური კომბინატის “აზოტისაგან”, ამჟამად ამ საწარმომაც შეაჩერა მუშაობა [20, გვ. 61]. მაგრამ ყველაზე ნიშანდობლივი ის არის, რომ საქართველოს ეკონომიკაში აშკარა კრიზისული მოვლენების მიუხე-

დავად, ეს სამრეწველო საწარმოები, ნეკროეკონომიკის “საუკეთესო” ტრადიციებით, 2009 წლის პირველ თვეებშიც განაგრძობდნენ საწყობზე მუშაობას, რადგან მათ მიერ გამოშვებულ პროდუქციას მყიდველი არ ჰყავს; ამ საწარმოებმა მუშაობა მხოლოდ აპრილ-მაისში შეწყვიტა, როცა ყველა საწყობი გადავსებული აღმოჩნდა [20, გვ. 61].

ეკონომიკური კრიზისიდან ქვეყნის გამოყვანის მიზნით, საქართველოს მთავრობამ შეიმუშავა ე.წ. “ახალი ფინანსური პაკეტი”, რომელიც, ძირითადად, საბანკო და სამშენებლო სექტორს მოიცავს [22]. კერძოდ, მთავრობამ გადაწყვიტა 260 მილიონი ლარის სახაზინო ვალდებულებების გამოშვება და აქედან მიღებული თანხების დაბანდება ინფრასტრუქტურულ პროექტებში გეგმავს. ამით ის ეხმარება კომერციულ ბანკებს, რომლებიც სახაზინო ვალდებულებების ძირითადი მყიდველები არიან, რადგან, ეკონომიკური კრიზისის პირობებში, ბანკები ბიუჯეტიდან გარანტირებული შემოსავლის მიღებას შეძლებენ. ამასთან, პაკეტი ითვალისწინებს ბანკების რეგულირების შესუსტებასაც, რაც, მთავრობის მოსაზრებით, საკრედიტო რესურსების სახით მათ დამატებით 700 მილიონ ლარზე მეტს მისცემს. ეს პაკეტი ასევე ითვალისწინებს ქალაქ თბილისის მერიის მიერ ფინანსური გარანტიების გამოყოფას იმ სამშენებლო კომპანიების მიერ საბანკო კრედიტების მისაღებად, რომლებიც ძველი თბილისის საცხოვრებელი ფონდის განახლებას მოჰკიდებენ ხელს.

როგორც ვხედავთ, მართალია ეკონომიკური კრიზისის პირობებში საქართველოსთვის ნეკროეკონომიკის პრობლემა მეტად აქტუალურია, საბედნიეროდ, მთავრობა, თავისი ანტიკრიზისული ღონისძიებებით, ჯერჯერობით არ აპირებს ნეკროეკონომიკის ობიექტების დაფინანსებას, თუმცა ამ ობიექტების გაკოტრების იურიდიული პროცედურის დაწყების არც ერთი ფაქტი არ არსებობს. ამასთან, საქართველოს მთავრობა მზადაა, სტიმული მისცეს სამშენებლო ბიზნესში “ფინანსური პირამიდის” პრინციპებით მომუშავე კომპანიებს, რაც სხვა არაფერია, თუ არა ამ სამშენებლო კომპანიების ზომბირების ხელშეწყობა [23, 24], ხოლო მათი დახმარებით იმ ბანკების ზომბირება, რომლებიც ქალაქ თბილისის მერიის ფინანსური გარანტიების ხარჯზე მისცემენ კრედიტებს ამ კომპანიებს.

გამოყენებული ლიტერატურა

1. Akhmeteli, Nina, “Will the American Economic Crisis Hit Georgia?”, *Investor.ge*, Issue 2, April, 2008, available from: http://www.investor.ge/issues/2008_2/01.htm.
2. Cornell, Svante E., and S. Frederick Starr, eds. *The Guns of August 2008: Russia's War in Georgia*. Armonk: M.E. Sharpe, 2009.
3. კაკულია მერაბ, “ომის შემდგომი ეკონომიკური საფრთხეები საქართველოში და მათი ნეიტრალიზაციის გზები”, *საქართველოს ეკონომიკური ტენდენციები, კვარტალური მიმოხილვა*, ოქტომბერი, 2008. ხელმისაწვდომია საიტზე: [http://www.geplac.org/newfiles/GeorgianEconomicTrends/2008/October%202008%20%20\(geo\).pdf](http://www.geplac.org/newfiles/GeorgianEconomicTrends/2008/October%202008%20%20(geo).pdf).
4. Corso, Molly, “Georgia's Expansion Halts”, *Caucasus Analytical Digest: The Caucasus in the Global Financial Crisis*, No. 6, May 21, 2009, pp. 5-7. Available from: http://www.hertie-school.org/binaries/addon/1282_caucasus_economic_report.pdf.
5. Giuli, Marco, “Georgia and the Systemic Impact of the Financial Crisis”, *Caucasian Review of International Affairs*, Vol. 3 (3), 2009, pp. 261-277. Available from: http://www.cria-online.org/Journal/8/Done_Georgia%20and%20the%20systemic%20impact%20of%20the%20financia%20crisis_Marco%20Giuli.pdf.
6. Papava, Vladimer, “Post-War Georgia's Economic Challenges”, *Central Asia-Caucasus Analyst*, Vol. 10, No. 23, November 26, 2008. Available from: <http://www.cacianalyst.org/?q=node/4991>.

7. Papava, Vladimer, “Georgia’s Economy: Post-revolutionary Development and Post-War Difficulties”, *Central Asian Survey*, Vol. 28, No. 2, 2009, pp. 199-213.
8. პაპავა ვლადიმერ, “პოსტრევოლუციურ საქართველოში განხორციელებული ეკონომიკური რეფორმების პათოლოგიური ანატომია”, წიგნში *საქართველოს ეკონომიკურ მეცნიერებათა აკადემიის შრომები*, ტომი 6, თბილისი, “სიანდე”, 2008, გვ. 18-36.
9. Papava, Vladimer, “Anatomical Pathology of Georgia’s Rose Revolution”, *Current Politics and Economics of the Caucasus Region*, Vol. 2, Issue 1, 2009, pp. 1-18.
10. “ეროვნული ანგარიშები”, *საქართველოს სტატისტიკა*, 2009. ხელმისაწვდომია საიტზე: <http://www.statistics.ge/main.php?pform=85&plang=2>.
11. “ფასები”, *საქართველოს სტატისტიკა*, 2009. ხელმისაწვდომია საიტზე: <http://www.statistics.ge/main.php?pform=91&plang=2>.
12. Khaduri, Nodar, “Georgia: Economy”, in *Central Eurasia 2008*. Luleå: CA&CC Press, 2009, pp. 151-157.
13. “საგარეო ეკონომიკური ურთიერთობები”, *საქართველოს სტატისტიკა*, 2009. ხელმისაწვდომია საიტზე: <http://www.statistics.ge/main.php?pform=92&plang=2>.
14. “უცხოური ინვესტიციები შემცირდა”, *Civil.Ge*, 18 ივნისი, 2009. ხელმისაწვდომია საიტზე: <http://www.civil.ge/geo/article.php?id=21390>.
15. Rukhadze, Irakli, and Mark Hauf, “The Georgian Economy Under Saakashvili”, *The Financial*, April 21, 2009. Available from: http://www.finchannel.com/index.php?option=com_content&task=view&id=35088&Itemid=13.
16. Папава, Владимир, «У экономического кризиса в Грузии о течениях корни», *Вестник Кавказа*, 27 Июня, 2009. Доступен на сайте: http://www.vestikavkaza.ru/articles/ekonomika/mir_fin_kriz/4249.html.
17. *Georgia Joint Needs Assessment. Donor Funding in Support of Post-Conflict Recovery and Reconstruction. Progress Report*. The United Nations, The World Bank, June 30, 2009. Available from: http://www.mof.ge/common/get_doc.aspx?doc_id=5994.
18. “საბიუჯეტო ცვლილებების დეტალები”, *Civil.Ge*, 16 ივნისი, 2009. ხელმისაწვდომია საიტზე: <http://www.civil.ge/geo/article.php?id=21383>.
19. “Georgia: Third Review Under the Stand-By Arrangement and Requests for Augmentation, Extension of the Arrangement, Rephrasing of Purchases, and Modification of Performance Criteria – Staff Report; Press Release on the Executive Board Discussion; and Statement by the Executive Director for Georgia”, *Georgia and the IMF*, August 21, 2009. Available from: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/scr/2009/cr09267.pdf>.
20. Aris, Ben, “Donor Money Keeps Georgia Afloat”, *bne – businessneweurope*, August, pp. 59-61, 2009. Available from: http://www.businessneweurope.eu/story1693/Donor_money_keeps_Georgia_afloat.
21. Papava, Vladimer, *Necroeconomics: The Political Economy of Post-Communist Capitalism*. New York: iUniverse, 2005.
22. “მოაგრობამ ეკონომიკის სტიმულირების ახალი პაკეტი მოამზადა”, *Civil.Ge*, 30 ივნისი, 2009. ხელმისაწვდომია საიტზე: <http://www.civil.ge/geo/article.php?id=21450>.
23. Папава Владимир, «Проблема зомбирования посткоммунистической некроэкономики», *Вестник Института Кеннана в России*, Выпуск 15, 2009, сс. 37-48.
24. Папава В., «Финансовый кризис и посткоммунистический капитализм», *Мировая экономика и международные отношения*, № 8, 2009, сс. 89-95.

Vladimer Papava
Doctor of Economic Sciences, Professor

FEATURES OF THE MODERN ECONOMIC CRISIS IN GEORGIA

Summary

After the five-day Russian-Georgian war in August 2008, and in consideration of the global financial crisis, Georgia has come to face some new economic challenges. As far as Georgia's economic crisis is concerned, it must be noted that the crisis also has its own domestic roots. These latter consist in the economic policy mistakes that the post-revolution government has made in the aftermath of the Rose Revolution. The negative effects of the Georgian economic crisis might have been far more distressing had the international community not extended a helping hand in response to the Russian military aggression. In other words, although war by essence is a negative phenomenon, it had a positive implication for Georgia, to a certain degree, to the extent that the country received an enormous amount of international financial assistance. This creates, therefore, a so-called “Paradox of War” or a situation wherein aggressive entails not only negative consequences but some positive ones, too.

როზეტა ასათიანი

*ეკონომიკურ მეცნიერებათა დოქტორი,
პროფესორი, საქართველოს ეკონომიკურ
მეცნიერებათა აკადემიის აკადემიკოს-მდივანი*

საქართველოს საბანკო სისტემა გლობალური ფინანსური კრიზისის პირობებში

საქართველოს საბანკო სისტემა, მიუხედავად ბოლო წლებში მიღწეული წარმატებებისა, მრავალი შიგა თუ გარე ფაქტორების გავლენით ვერ ჩამოყალიბდა ისეთ მდგრად ინსტიტუტად, რომელიც ქვეყანაში კაპიტალის ქრონიკულ უკმარისობას და, აქედან გამომდინარე, ეკონომიკური ზრდის ამოცანებს გაართმევდა თავს. ეს მოსაზრება არ არის მხოლოდ ავტორისეული, ასეთ დასკვნებს ადგილობრივი თუ უცხოელი ექსპერტებიც აკეთებენ [1. გვ. 63-64; 2. გვ. 12].

საქართველო გამოირჩევა დანაზოგების ძალზე დაბალი დონით და ამ მაჩვენებლის მიხედვით საპარის სამხრეთით მდებარე განვითარებადი ქვეყნების ჯგუფში განიხილება [1. გვ. 62]. ამიტომ, ვინაიდან დეპოზიტების ბაზა საკმარისი არ იყო ეროვნული ეკონომიკის სესხებით უზრუნველსაყოფად, ეს ართულებდა სიტუაციას და ამ პრობლემის გადაჭრის მიზნით, ბანკები საგარეო ბაზრებიდან სესხების მოზიდვას ახერხებდნენ. ამ კამპანიამ იმდენად მასობრივი ხასიათი მიიღო, რომ უცხოური ინვესტიციების მოზიდვა გახდა არა ქვეყნის შიგა დანაზოგების დეფიციტის შევსების წყარო, არამედ, შეიძლება ითქვას, ეკონომიკის განვითარების მამოძრავებელ ძალად გადაიქცა.

საქართველოს საბანკო სისტემას ბზარი 2008 წლის მსოფლიო ფინანსური კრიზისის დაწყებამდე გაუჩნდა. თუმცა, გლობალურმა ფინანსურმა კრიზისმა, რომელსაც აშშ-ის ფედერალური სარეზერვო სისტემის ყოფილმა ხელმძღვანელმა ალან გრინსპენმა უწოდა „კრიზისი, რომელიც 50 წელიწადში ერთხელ ან, შესაძლოა, საუკუნეში ერთხელ მოხდეს“ [2. გვ. 20], ეს ბზარი კიდევ უფრო გაადრმავეა და ნათელი გახადა. შემთხვევითი არ იყო, რომ ქვეყნის საბანკო სექტორმა 2008 წელი 215 მლნ ლარის ზარალით დაასრულა.

2008 წლის ბოლომდე საქართველოს საბანკო სისტემა ბაზელის სახელმძღვანელო კომიტეტის მიერ შემუშავებულ საბანკო ზედამხედველობის რეგულირების „ბაზელი-I“-ის სისტემას ეყრდნობოდა. თუმცა, ჯერ კიდევ 2004 წლის ივნისში შემუშავდა უფრო სრულყოფილი „ბაზელი-II“-ის სისტემა, რომლის ძირითადი მოთხოვნებია: საკრედიტო და საოპერაციო სისტემების შეფასება და გამჭვირვალობა, კომერციული ბანკების მიერ კრედიტების გაცემის პროცესში საკუთარი კაპიტალის განმტკიცების მიზნით ერთიანი კონკურენციული პირობების შექმნა, ახალი ფინანსური ინსტრუმენტების დანერგვა და ა.შ.

საქართველოს საბანკო სისტემის ფუნქციონირების დონის გასაანალიზებლად მნიშვნელოვანია მშპ-თან საბანკო სესხების ოდენობის შეფარდების ინდიკატორის გამოყენება. ეს მაჩვენებელი 2007 წელს აშშ-ში თითქმის 230%-ს აღწევდა, ხოლო საშუალო ევროპული მაჩვენებელი 200%-ის ფარგლებში მერყეობდა, მაშინ, როდესაც საქართველოში მხოლოდ 31%-ს შეადგენდა, ანუ მშპ-თან მიმართებაში საკრედიტო პორტფელის ოდენობა კატასტროფულად დაბალი იყო [11].

ცნობილია, რომ საქართველოში მშენებლობის გრძელვადიანი დაკრედიტება იმპორტის დაფინანსებას უწყობდა ხელს და არა წარმოების განვითარებას. გრძელვადიანი კრედიტების 20%-ზე მეტი იპოთეკურზე მოდიოდა. 2007 წელს იპოთეკური სესხების მოცულობა, 2006 წელთან შედარებით, 50%-ით, ანუ 600 მლნ ლარით გაიზარდა. ამასთან, სამშენებლო კომპანიების საკუთრებაში არსებული (ან ჯერ მხოლოდ „პაერში“ არსებული) ბინების უმეტესობა კრედიტით იყიდებოდა. დევლოპერების უმრავლესობა ფულს ბანკებიდან სესხულობდა.

და. ბანკებს, სადაზღვევო და სამშენებლო კომპანიებს შორის მყარი ურთიერთ-დამოკიდებულება ჩამოყალიბდა. სამომხმარებლო ბაზარზე საბანკო სექტორის მზარდი აქტიურობა მათი მხრიდან სერიოზულ რისკებს უკავშირდებოდა, რასაც უმთავრესად მოსახლეობის არასტაბილური და დაბალი შემოსავალი განაპირობებდა. ამასთან, მაღალი იყო ბანკების ლიკვიდურობის რისკი. მის გადაფარვას ბანკები საერთაშორისო საფინანსო ინსტიტუტების საკრედიტო სახეების მეშვეობით ცდილობდნენ. 2007 წელს მათი მოცულობა 127%-ით გაიზარდა, მაშინ, როდესაც დეპოზიტების მოცულობამ მხოლოდ 55%-ით იმატა. ჩამოყალიბდა ლიკვიდურობის კრიზისი, რომელიც საერთაშორისო ორგანიზაციებიდან საკრედიტო რესურსების შემდგომ მოზიდვას ართულებდა. ამასთან, ბანკების სახედამხედველო კაპიტალის აღეკვებულობის კოეფიციენტი, ანუ კაპიტალის შეფარდება რისკების მიხედვით შეწონილ აქტივებთან, 2008 წლის ბოლოსთვის 14%-ზე მეტი იყო, რაც საქართველოს საბანკო სექტორში დადგენილ ნორმატივზე (12%) მაღალია [11]. ეს, გარკვეულწილად, ხელს უწყობდა საბანკო რისკების შემცირებას.

საერთაშორისო სავალუტო ფონდის მისიის მიერ საქართველოში გატარებული რეფორმების შედეგად კომერციული ბანკები თანდათან ეროვნული ბანკის კონტროლიდან გამოვიდნენ. ამით ეროვნული ბანკის პასუხისმგებლობის სფერო შეიზღუდა. 2008 წლის ბოლოსთვის გამოიკვეთა ბანკების სამი ჯგუფი: 1. მსხვილი ბანკები („საქართველოს ბანკი“, „თი-ბი-სი ბანკი“, „რესპუბლიკა ბანკი/ჯგუფი სოსიეტე ჯენერალი“), რომლებმაც უცხოური სახსრები მოიზიდეს და კვლავ ლიდერ-ბანკებად დარჩნენ; 2. სამშენებლო და სამთომომპოვებელ ბიზნესთან მჭიდროდ დაკავშირებული (მიბმული) ბანკები, რომლებსაც ნაკლებად დივერსიფიცირებული აქტივები ჰქონდათ და კლიენტებიც არცთუ ისე ბევრი ჰყავდათ („სახალხო ბანკი“); 3. დივერსიფიცირებული აქტივების მქონე, მაგრამ სამშენებლო და სამთომომპოვებელ ბიზნესთან ნაკლებად დაკავშირებული ბანკები („პროკრედიტ ბანკი საქართველო“, ბანკი „ქართუ“).

აღსანიშნავია, რომ ბანკებს 2008 წლის აგვისტოს ომამდე შეექმნათ სერიოზული პრობლემები. არ გაამართლა იმ ვარაუდმა, რომ მსოფლიო ბაზარზე დაწყებული საბინაო სექტორის დამანგრეველი ტალღა საქართველომდე ვერ მოაღწევდა და უძრავ ქონებაზე ფასების ზრდის ტენდენცია გაგრძელდებოდა. ამ თვალსაზრისით, საქართველოს ბანკებს ლიკვიდურობის მხრივ დიდი პრობლემები შეექმნა. 2008 წლის 1 აგვისტოსთვის საბანკო სექტორში განთავსებული არასაბანკო დეპოზიტების მოცულობა 3,1 მლრდ ლარი იყო, ხოლო 1 თვეში იგი 2,7 მლრდ ლარამდე შემცირდა. აგვისტოს ომის შემდეგ ვადაგადაცილებული სესხების რაოდენობამ 268 მლნ ლარი შეადგინა. 2008 წლის პირველი 11 თვის მონაცემებით, საბანკო სექტორმა მთლიანად 158 მლნ ლარის ზარალი განიცადა. ამასთან, საბანკო პროდუქტებზე მოთხოვნა მკვეთრად დაეცა. ამ პერიოდისთვის კვლავ მაღალი იყო უცხოური ვალუტის წილი დეპოზიტების მთლიან მოცულობაში და 84,8%-ს შეადგენდა. აგვისტოში საქართველოს ბანკებმა დიდი ზარალი ინვესტირების მხრივაც განიცადეს. ეროვნული ბანკის 2008 წლის პირველი 9 თვის მონაცემებით, საქართველოს საბანკო სექტორში, გასულ 2007 წელთან შედარებით, მთლიანი ინვესტიციების მოცულობა 37%-ით ნაკლები იყო და მან მხოლოდ 73,6 მლნ დოლარი შეადგინა [11].

2008 წლის დასასრულისთვის საგრძნობლად იკლო საქართველოს საკრედიტო ბაზარზე ბანკების საინვესტიციო აქტიურობამ. მათ ყურადღება სესხების ამოღებაზე გადაიტანეს.

საქართველოს საბანკო სექტორში არსებულ პრობლემებზე საერთაშორისო საბანკო რეიტინგებიც მეტყველებს. საერთაშორისო სარეიტინგო სააგენტო Moody's-მა „საქართველოს ბანკსა“ და „თი-ბი-სი ბანკს“ რეიტინგები შეუმცირა. ორივე ბანკის დეპოზიტების რეიტინგი (ეროვნულ ვალუტაში) „B1“-დან „B3“-მდე შემცირდა, ხოლო ვადაგადაცილებული ვალების რეიტინგი – „B2“-მდე უც-

ხოურ ვალუტაში დეპოზიტების მოცულობაც უარყოფითი პროგნოზით ხასიათდება. ამასთან, „საქართველოს ბანკის“ აქციები ლონდონის საფონდო ბირჟაზე ვარდნით დაფიქსირდა [8. გვ. 6].

თანამედროვე საბანკო პანიკა, რომელსაც სპეციალისტები „ღაიმონდ-დებივის“ მოდელით აღწერენ, განსაკუთრებით ისეთი საბანკო სისტემისთვისაა ნიშანდობლივი, რომელშიც დეპოზიტებსა და სესხებს შორის ვადიანობის მნიშვნელოვანი დისბალანსია. ეს თვალშისაცემი ნაკლოვანება საქართველოს საბანკო სისტემისთვისაცაა დამახასიათებელი, რაც, „ღაიმონდ-დებივის“ მოდელიდან გამომდინარე, საქართველოს ბანკებს იძულებულს გახდის, გამოაცხადონ საბანკო არდადეგები ან შეანაბრებენ შეუზღუდონ დეპოზიტების უკან გამოთხოვა.

2008 წლის ბოლოსათვის საქართველოში პრაქტიკულად არ მუშაობდა გრძელვადიანი დაზოგვის მექანიზმი. ქვეყანაში დაახლოებით 2170 ათასი ფიზიკური და იურიდიული პირის დეპოზიტი ირიცხებოდა, რომელთაგან ერთ თვემდე დეპოზიტების რაოდენობა დეპოზიტების მთლიანი რაოდენობის 99%-ს შეადგენდა. განსაკუთრებით დიდი შეუსაბამობა იყო დეპოზიტებისა და სესხების საშუალო სიდიდეებს შორის. საშუალო სესხი საშუალო დეპოზიტს თითქმის სამჯერ აღემატებოდა, რაც ძალზე საშიშია და, როგორც სპეციალისტები ვარაუდობენ, საბანკო პანიკის გავრცელების შემთხვევაში, საქართველოს საბანკო სისტემა, ფაქტობრივად, მოზიდული თანხების გარეშე დარჩება [2.20].

საქართველოს საბანკო სისტემაში 2008 წლის ბოლოსათვის ჩამოყალიბებულ მძიმე ვითარებაზე ნათელ წარმოდგენას იძლევა ქვემოთ მოყვანილი ცხრილი.

ცხრილი

**დეპოზიტებსა და სესხებს შორის სხვაობა ვადიანობის მიხედვით
2008 წლის ბოლოსათვის (ათასი ლარი) [11]**

ვადიანობის ხანგრძლივობა	სხვაობა გაცემულ სესხებსა და დეპოზიტებს შორის	დეპოზიტების საშუალო სიდიდე	სესხების საშუალო სიდიდე
1 თვემდე ვადიანობის	1,993,650	0.97	0.60
1 თვიდან 3 თვის ჩათვლით	82,000	17.95	0.97
3 თვიდან 6 თვის ჩათვლით	-25,840	7.47	4.23
6 თვიდან 12 თვის ჩათვლით	-316,557	12.10	2.10
12 თვეზე მეტი	-3,881,310	5.22	11.91
სულ	-2,148,056	1.61	4.75

საქართველოს საბანკო სისტემაში შექმნილ რთულ მდგომარეობას ხელი შეუწყო მსოფლიოში საკმაოდ აპრობირებული დეპოზიტების დაზღვევის ინსტიტუტის არარსებობამ. ამასთან, საბანკო პანიკისაგან თავდაცვის ეს ეფექტიანი საშუალება ქვეყანაში ინვესტიციების დაბანდების ხელშემწყობი ფაქტორიცაა. ამასთან დაკავშირებით, საერთაშორისო საფინანსო ინსტიტუტებმა არაერთი რეკომენდაცია მისცეს საქართველოს. საერთაშორისო სავალუტო ფონდის ოფიციალური წარმომადგენელი საქართველოში ედვარდ გარდნერი ურჩევდა მთავრობას, შემოეღო საბანკო დეპოზიტების დაზღვევა, როგორც ბანკებისადმი ნდობის აღდგენის ერთ-ერთი ქმედითი საშუალება. ამიტომ, ბუნებრივია, ქვეყნის სტრატეგიული განვითარების პროგრამაში იგი სათანადოდ უნდა აისახოს. მით უმეტეს, გლობალური კრიზისის დაწყებამდე დაკავშირებით, საქართველოს მოსახლეობის ნდობა ბანკების მიმართ მკვეთრად დაეცა და საბანკო ოპერაციების უმეტესობა უცხოური ვალუტით ხორციელდება.

შექმნილ არაორდინარულ სიტუაციაში, 2008 წლის ბოლოსათვის, საქართველოს ბანკებში რისკმენეჯმენტისა და სტრატეგიული მენეჯმენტის შეცვლის აუცილებლობა დადგა, რისთვისაც მათ ახალი სტრატეგიის შემუშავება დაიწყო.

ყვს. ზოგიერთმა მათგანმა გლობალური ფინანსური კრიზისის წინ საერთაშორისო ფინანსური ინსტიტუტებიდან თანხების მოზიდვაც კი შეძლეს, რითაც ლიკვიდურობის მწვავე პრობლემა დაძლიეს. მაგალითად, „საქართველოს ბანკმა“ 200 მლნ დოლარი მიიღო „საერთაშორისო ფინანსური კორპორაციისა“ და „ევროპის რეკონსტრუქციისა და განვითარების ბანკისგან“. 2008 წლის 22 ოქტომბერს ბრიუსელში გამართულ დონორთა საერთაშორისო კონფერენციაზე, საქართველოს საბანკო სექტორის მხარდასაჭერად, სესხებისა და გრანტების სახით 850 მლნ დოლარი გამოიყო. მიუხედავად ამისა, ეროვნული ბანკის მონაცემებით, თუ 2009 წლის იანვარში საქართველოს კომერციული ბანკების მთლიანი აქტივები, წინა წელთან შედარებით, 319 მლნ ლარით შემცირდა და 8 მლრდ 546 მლნ ლარი შეადგინა, ხოლო საბანკო სექტორის აქციონერული კაპიტალი 7,9 მლნ ლარით შემცირდა და 1 მლრდ 509 მლნ ლარი შეადგინა, 2009 წლის სექტემბერში, იანვართან შედარებით, აქტივები შემცირდა 669 მლნ ლარით და შეადგინა 7 მლრდ 877 მლნ ლარი, ხოლო აქციონერული კაპიტალი გაიზარდა მხოლოდ 2 მლნ ლარით და 1 მლრდ 511 მლნ ლარი შეადგინა [11].

რამდენად შეძლებს საქართველოს საბანკო სისტემა რეალურ პრობლემებთან გამკლავებას და როგორ მოერგება ერთიან გლობალურ სამყაროს, ამ ყველაფერზე ბევრად არის დამოკიდებული ქვეყნის მომავალი. ვგულისხმობთ ფულად-საკრედიტო რეგულირების ისეთ მოდელს, რომელიც ხელისუფლებას მისცემდა საშუალებას, მაქსიმალურად და რაც შეიძლება ეფექტიანად გამოიყენოს გლობალიზაციის პოზიტიური მხარეები, ხოლო მინიმალურად შეამციროს მისი ნეგატიური გავლენა ეროვნულ ეკონომიკაზე და თავიდან აიცილოს შოკების წარმოქმნის საშიშროება, რომლის წინაშეც დგას საქართველო.

გამოყენებული ლიტერატურა

1. **კორდონიე კ.** კერძო დანაზოგები, მაკროეკონომიკური სტაბილურობა და ფინანსური სექტორის განვითარება საქართველოში. „საქართველოს ეკონომიკური ტენდენციები“. კვარტალური მიმოხილვა. GEPLAC. ოქტომბერი, 2008.
2. საქართველოს ეკონომიკური საფრთხეებისა და მთავრობის კრიზისისგან დაცვის სტრატეგიის ანალიზი და რეკომენდაციები. ანგარიში მომზადდა კოალიცია „გამჭვირვალე ფინანსური დახმარება საქართველოს“ ფარგლებში. თბ., თებერვალი, 2009.
3. **პაპავა ვ.** ბრიუსელის კონფერენციის გადაწყვეტილებათა ფარგლებში დონორთა ფინანსური დახმარების ასახვა საქართველოს 2008 და 2009 წლების სახელმწიფო ბიუჯეტებში. ანგარიში მომზადდა კოალიცია „გამჭვირვალე ფინანსური დახმარება საქართველოს“ ფარგლებში. თბ., აპრილი, 2009.
4. **პაპავა ვ.** საქართველოს ეკონომიკა: შეცდომები, საფრთხეები, მათი დაძლევის გზები. „2008 წლის კრიზისი საქართველოში: წინაპირობა, რეალობა, პერსპექტივა.“ დამოუკიდებელ ექსპერტთა კლუბი. თბ., 2009.
5. **მესხია ი.** საქართველოს ეკონომიკის თანამედროვე საფრთხეები და ახალი გამოწვევები. „შრომები“. VII ტომი. საქართველოს ეკონომიკურ მეცნიერებათა აკადემია. თბ., გამომცემლობა „სიახლე“, 2009.
6. **მესხია ი.** საქართველოს ეკონომიკური უსაფრთხოების ინდიკატორების პროგნოზები. „სოციალური ეკონომიკა“, №4, 2009.
7. **კაკულია მ.** მაკროეკონომიკური საფრთხეების გაძლიერება რუსული აგრესიის შემდეგ და მათი განეიტრალების შესაძლებლობა. 2008 წლის კრიზისი საქართველოში: წინაპირობა, რეალობა, პერსპექტივა. დამოუკიდებელ ექსპერტთა კლუბი. თბ., 2009.

8. **ღანიაშვილი მ.** როგორ ებრძვის ფინანსურ კრიზისს საქართველოს საბანკო სისტემა? „საქართველოს ეკონომიკა“, №3, 2009.
9. **ასათიანი რ.** მცდარი მონეტარული პოსტულატები და საქართველო ილუზიების ტყვეობაში. „შრომები“, IV ტომი. საქართველოს ეკონომიკურ მეცნიერებათა აკადემია. თბ., გამომცემლობა „სიახლე“, 2004.
10. **სილაგაძე ა., თოქმაშვილი მ.** საბანკო სისტემის განვითარების ასპექტები საქართველოში. „შრომები“, VI ტომი. საქართველოს ეკონომიკურ მეცნიერებათა აკადემია. თბ., გამომცემლობა „სიახლე“, 2008.
11. www.mbg.ge/uploads/depositarycorporeshengartulad/assets/liabilities_of_commercial_banks_totalgeo.xls

Rozeta Asatiani

Doctor of Economic Sciences, Professor

BANKING SYSTEM OF GEORGIA UNDER FINANCIAL CRISIS

Summary

The banking system of Georgia inspired by some achievements in recent years has not established itself as a stable institution, which would be able to cope with the chronic shortage of capital, due to the various internal or external factors. Hence, it turned unable to cope with economic problems of the country. The crack in the banking system was evident before the beginning of the global crisis in 2008 and it has just widened by the global impact. Notably, the 2008 year's bottom line ended up with GEL 215 mln in aggregate loss.

The long-term loans to the construction industry has mainly promoted the import, not the development of the local industry. 20% of long-term loans was secured by mortgages. The liquidity risk of the banks was very high, which was safeguarded by the foreign financial institutions' credit lines. In 2007 they increased by 127%, compare to increase in volume of local deposits just by 55%. By the end of 2008 investment activity of the banks has sharply decreased. The situation was aggravated by the absence of the system of deposit insurance.

In this extraordinary situation the commercial banks began changing the strategic planning and risk management for the purpose of elaboration of new strategy.

*ნოდარ ხადური
ეკონომიკის დოქტორი,
თსუ სრული პროფესორი*

ომის შემდგომი საქართველოს ეკონომიკური საშთხეობა

რუსეთ-საქართველოს ომმა, რომელიც 2008 წლის აგვისტოში 5 დღის განმავლობაში გრძელდებოდა, საქართველოს ეკონომიკისათვის ახალი, სერიოზული გამოწვევები წარმოქმნა. ჩვენი ამოცანა არ არის ომის მიზეზებზე ან მის პოლიტიკურ შედეგებზე საუბარი, თუმცა ეს უკანასკნელი საკმაოდ მძიმე აღმოჩნდა საქართველოსათვის. ნებისმიერი ომი საკმაოდ მძიმე გამოცდაა ეკონომიკისათვის, ასეთი იყო ხუთდღიანი ომიც.

მიუხედავად იმისა, რომ რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობა ძალიან მძიმე იყო, ღია სამხედრო დაპირისპირებამ ყველა მოლოდინს გადააჭარბა. დღეს საქართველოს ტერიტორიის 20% ოკუპირებულია, იქ 2 “დამოუკიდებელი სახელმწიფო” შეიქმნა, ამ ტერიტორიებზე განხორციელდა ეთნოწმენდა, განადგურებულია ათეულობით ქართული სოფელი. გარდა ამისა, სამხედრო მოქმედებები მიმდინარეობდა საქართველოს სხვა ტერიტორიებზეც, რუსულმა ავიაციამ იერიში მიიტანა კონფლიქტის ზონიდან დაშორებული ქალაქების სამოქალაქო და სამხედრო ინფრასტრუქტურაზე, გადაიწვა კონფლიქტის ზონის მეზობლად მდებარე სოფლები. დაიბომბა გორი, თბილისი, ფოთი, ქუთაისი, მარნეული. საოკუპაციო ჯარები იკავებდნენ აღმოსავლეთ-დასავლეთის რეალურად ერთადერთ დამაკავშირებელ ავტომაგისტრალს, აფეთქდა საქართველოს რკინიგზის ლიანდაგი, პარალიზებული იყო ფოთის პორტი, სერიოზული ზიანი მიადგა გარემოს, მათ შორის შავ ზღვას და ტყეებს ბორჯომის ხეობაში.

დღეს, ომის დასრულებიდან 15 თვის შემდეგაც, რთულია ზარალის ზუსტი ოდენობის დადგენა, მაგრამ ის ფაქტია, რომ, მულტიპლიკატორის ეფექტით, საქართველოს ეკონომიკა ჯერაც ომის შედეგებს იძვს.

გასული წლის მეორე ნახევარსა და 2009 წლის განვლილ პერიოდში საქართველო გლობალური კრიზისის ზეგავლენას განიცდის. ომი, კრიზისი და ხშირად მთავრობის არაკომპეტენტური პოლიტიკა, უნისონში მოქმედებდა და მოქმედებს საქართველოს ეკონომიკის “წინააღმდეგ”.

ომის შემდეგ ჩვეულებრივ მოვლენად იქცა საქართველოს ეკონომიკაში არსებული პრაქტიკულად ყველა პრობლემის ომისათვის გადაბრალება, მაგრამ, სამწუხაროდ, რაიმე კონკრეტული ანალიზი და კვლევებს დაყრდნობილი მონაცემები ომის როგორც პირდაპირი, ასევე არაპირდაპირი ზარალის შესახებ საქართველოს ხელისუფლების მიერ არ გაკეთებულა, ან, თუ გაკეთდა, ფართო საზოგადოებისათვის უცნობია. ამდენად, ოფიციალური სტატისტიკის სიმწირის გამო, ანალიზისათვის ჩვენ მოგვიწია ექსპერტული შეფასებებითა და არასამთავრობო ორგანიზაციების გამოკვლევებით ხელმძღვანელობა, რაც, ცხადია, სერიოზული შეფერხებაა ომის შედეგების კვლევის გზაზე.

როდესაც რუსეთ-საქართველოს ომზე ვსაუბრობთ, არ უნდა დაგვავიწყდეს, რომ იგი საქართველოს ეკონომიკისათვის გაცილებით ადრე დაიწყო ვიდრე 2008 წლის 7 აგვისტო იყო. დამოუკიდებელი საქართველო, ეკონომიკური თვალსაზრისით (სამწუხაროდ, არა მხოლოდ ეკონომიკური), რუსეთთან პრაქტიკულად მუდმივად ომის პირობებში ცხოვრობდა. ეს იყო თუნდაც 1992 წელი, როდესაც რუსეთმა ცალმხრივად დაგვატოვებინა რუბლის ზონა¹, როდესაც უარი განაცხადა ფულის ნიშნების მოწოდებაზე (ამ დროს რუსეთის ცენტრალური ბანკი იყო საქართველოსათვის ემიტენტი და საქართველოს ხელისუფ-

¹ დაწვრილებით იხ., პაპავა ვ., პოსტკომუნისტური გარდამავალი პერიოდის მაკროეკონომიკა, თბილისი, თსუ, 2005, გვ. 35.

ლებაში მაშინაც, ისევე, როგორც დღეს, ბევრი ადამიანი იყო, რომელიც თვლიდა, რომ საქართველოს არ უნდა ჰქონოდა საკუთარი ფული, და, შესაბამისად, ფულად-საკრედიტო პოლიტიკა)², ასევე 1998 წელს, როდესაც, რუსეთის დეფოლტის შემდგომ, რუსულმა იაფმა იმპორტმა პრაქტიკულად წააგდო საქართველო, ხოლო ქართული პროდუქცია, გაძვირების გამო, ვეღარ შედიოდა რუსულ ბაზარზე³. გამოუცხადებელი ომის გამოვლენა იყო საქართველოს მოქალაქეთათვის რუსეთში სავიზო რეჟიმის შემოღება და ქართული პროდუქციისათვის რუსეთის ბაზრების დაკეცვა, ენერგობლოკადა და სხვა მსგავსი ქმედებები. ამავე დროს, პრაქტიკულად შეწყვეტილი იყო, და დღემდე ასე რჩება, რუსეთ-საქართველოს შორის საავტომობილო, საზღვაო, სარკინიგზო და საჰაერო მიმოსვლა, საფოსტო კავშირი.

ცხადია, ყველა ეს ქმედება საქართველოს ეკონომიკის დასუსტებას ისახავდა მიზნად და, რეალურად, აფერხებდა კიდევ საქართველოს ეკონომიკის განვითარებას.

თუმცა, რუსული გავლენის ყველაზე მძიმე გამოვლინება მაინც ხუთდღიან ომს უკავშირდება. ცხადია, ადამიანური მსხვერპლის, სამოქალაქო და სამხედრო ინფრასტრუქტურის პირდაპირი ნგრევის, გადამწვარი სოფლებისა და ქალაქების გარდა, რომლის ზარალმაც (ცხადია, ადამიანთა სიცოცხლის გარდა, რაც შეუფასებელი ტრაგედიაა) დაახლოებით 2 მლრდ დოლარამდე შეადგინა, ძალიან მნიშვნელოვანი იყო ქვეყნის იმიჯის შელახვა.

ომის დაწყებისთანავე სარეიტინგო კომპანიებმა მნიშვნელოვნად შეამცირეს ქვეყნის რეიტინგები, Fitch Ratings-ის კვლევებით, საქართველოს გრძელვადიანი რეიტინგი (BB)-დან (B+)-მდე შემცირდა, Standard & Poor's-ის რეიტინგში კი (B+)-დან (B-)-მდე ჩამოვიინაცვლეთ⁴.

ბევრმა ინვესტორმა უარი განაცხადა ინვესტირების გაგრძელებაზე, ეს, უპირველეს ყოვლისა, ყაზახ ინვესტორებს შეეხება, რომლებმაც სასწრაფოდ შეაჩერეს რამდენიმე სერიოზული პროექტის განხორციელება ძირითადად საქართველოს შავიზღვისპირეთში, რითაც ეჭვქვეშ დადგა საქართველოს გავლით ყაზახური ტვირთების გადაადგილების შესაძლებლობა.

ძალიან მძიმე მდგომარეობაში აღმოჩნდა საბანკო სფერო. მიუხედავად იმისა, რომ საქართველოს კომერციული ბანკები ომის დღეებში, ერთი შეხედვით, სტაბილურად მუშაობდნენ, იმდენად მაღალი იყო დეპოზიტების მკვეთრი გადინების საფრთხე, რომ საქართველოს მთავრობის ინიციატივით (და არა ეროვნული ბანკის) საქართველოს კომერციულ ბანკებს ერთდღიანი იძულებითი არდადეგები მოუწვევს. საქართველოს საბანკო სექტორმა ამ დღეებში 300 მლნ ლარამდე დეპოზიტები დაკარგა, საიდანაც 265 მლნ ლარი 2 ბანკზე (“საქართველოს ბანკსა” და “თიბისი ბანკზე”) მოდიოდა⁵. ამასთან, ბანკებმა პრაქტიკუ-

² მიმდინარე ეტაპზე ანალოგიური ხედვების კრიტიკა იხ. ხადური ნ., მონეტარული პოლიტიკის ზოგიერთი თავისებურება საქართველოში, “ეკონომიკა და ბიზნესი”, 2008, №2, ან ხადური ნ., ლარის, როგორც ერთადერთი საგადამხდელო საშუალების სტატუსის გაუქმების შესაძლო შედეგები, კრებულში “ეკონომიკური განვითარების ტენდენციები თანამედროვე ეტაპზე“, თბილისი, პ. გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა, 2009.

³ დაწვრილებით იხ., Хадური Н., Российский экономический кризис и его влияние на экономику Грузии. В сборнике: *Предпринимательство и реформы в России*. Т. 2. Санкт-Петербург, СпбГУ. 1999.

⁴ დაწვრილებით იხ. შესაბამისი სარეიტინგო კომპანიების საიტებზე: www.fitchrating.com და www.standardandpoors.com.

⁵ დაწვრილებით იხ. მშვიდლობის, დემოკრატიის და განვითარების კავკასიური ინსტიტუტის კვლევა “2008 წლის აგვისტოს მოვლენების შემდეგ: რუსეთ-საქართველოს

ლად შეწყვიტეს ინტერნეტბანკინგის მომსახურება, გააჩერეს ბანკომატების ფუნქციონირება და მკვეთრად ასწიეს სესხებზე ომამდე ისედაც გაზრდილი საპროცენტო განაკვეთები. პრაქტიკულად შეწყდა სესხების გაცემა როგორც ბიზნესის, ასევე მომხმარებლებისათვის⁶.

კოლფსურ მდგომარეობაში აღმოჩნდა სამშენებლო ბიზნესი. თბილისი უცბად გადაიქცა გაყინული მშენებლობების ქალაქად, სამწუხაროდ, დღემდე ვერ ხერხდება ომამდე არსებულ მდგომარეობამდე თუნდაც მიახლოება.

სატრანზიტო ფუნქციის დაკარგვის საფრთხე კიდევ უფრო გამძაფრდა, რადგან, მოულოდნელად, ერევანში თურქეთის პრეზიდენტი ჩავიდა და დაიწყო თურქულ-სომხური ურთიერთობების დათბობა⁷, ხოლო “შევრონმა” გამოაცხადა, რომ აპირებს ნავთობი გადაიტანოს არა საქართველოს რკინიგზის მეშვეობით, არამედ რუსეთის გავლით.

განსაკუთრებული დარტყმა მიაყენა ომმა ტურისტულ ბიზნესს. აგვისტო საქართველოში ტურისტული ბუმის თვეა, თუმცა 7 აგვისტოს დაწყებულმა ომმა პრაქტიკულად ჩაშალა ტურისტული სეზონი. საქართველო, რომელშიც უცხოეთიდან ტურისტების შემოდინების მაჩვენებელი ისედაც დაბალია, რეალურად მათ გარეშე დარჩა, საქართველოს კურორტებზე საქართველოს მოსახლეობამაც ვერ მოახერხა დასვენება. ბევრი ტურისტულ ბიზნესში დასაქმებული ფიზიკური და იურიდიული პირი გაკოტრების პირას აღმოჩნდა. ქვეყნის ეკონომიკა ვალუტის შემოდინების ერთ-ერთი სერიოზული წყაროს გარეშე დარჩა.

სამწუხაროდ, ომის დამანგრეველი ზემოქმედების ჩამონათვალში არც ეს მიმართულია აღმოჩნდა ბოლო, მნიშვნელოვნად გაუარესდა ინვესტორთა დაცვის გარანტიები. ზოგიერთმა ინვესტორმა დაკარგა მის მიერ შექმნილი საწარმოები. ამის მაგალითად გამოდგება თურქული ინვესტიციები, რომლებიც ახალგორის რაიონში განხორციელდა, ან ის საწარმოები, რომლებიც ცხინვალის რაიონის ქართულ სოფლებში ფუნქციონირებდა. ამ ფაქტებმა არა მხოლოდ არსებულ, არამედ მომავალ ინვესტიციებსაც სერიოზული პრობლემები შეუქმნა. საქართველომ დაკარგა სტაბილური ქვეყნის ისედაც მყიფე იმიჯი.

ამ ფაქტორებმა და ზოგადად ეკონომიკურ პოლიტიკაში არსებულმა პრობლემებმა გამოიწვია ინვესტიციების შემცირება, 2008 წელს, 2007 წელთან შედარებით, საქართველოში პირდაპირი უცხოური ინვესტიციები 22%-ით შემცირდა, თუ 2008 წლის პირველ და მეორე კვარტალში ინვესტიციების მოცულობა წინა წლის შესაბამის პერიოდებთან შედარებით შესაბამისად 27,6% და 50,9%-ით გაიზარდა, მესამე და მეოთხე კვარტალში კატასტროფული კლება (72,5% და 59,3% შესაბამისად) დაფიქსირდა, 2009 წლის პირველ კვარტალში კი ინვესტიციების კლებამ 2008 წლის პირველ კვარტალთან შედარებით 76,8%, ხოლო, 2007 წლის იმავე პერიოდში განხორციელებული ინვესტიციების მოცულობის მხოლოდ 29,6% შეადგინა⁸.

1994 წლიდან, პირველად, საქართველოს ეკონომიკაში დაფიქსირდა დაცემა, კერძოდ, თუ 2008 წლის პირველ და მეორე კვარტალებში ეკონომიკა წინა

ომის შედეგები”, რომელიც 2008 წლის სექტემბერში გამოქვეყნდა:

http://cipdd.org/files/35_318_748517_AfterAugust2008-geo11.pdf

⁶ აღნიშნულ საკითხებზე ანალიზი შეგიძლიათ იხ. ბატონ ვ. პაპავას პირად ვებგვერდზე www.papava.info განთავსებულ მის ინტერვიუებში, რომლებიც მან ქართულ და უცხოურ პრესას მისცა როგორც ომის დროს, ისე განსაკუთრებით ომის შემდეგ.

⁷ ეს პროცესი განსაკუთრებით 2009 წლის შემოდგომაზე გააქტიურდა, რასაც, შესაძლოა, პირველ ეტაპზე სომხეთის მიმართულების ტვირთნაკადის საქართველოდან თურქეთზე გადამისამართება მოჰყვეს.

⁸ ოფიციალური ინფორმაცია აღებულია საქართველოს ეკონომიკური განვითარების სამინისტროს სტატისტიკის სახელმწიფო დეპარტამენტის ვებგვერდიდან www.statistics.ge.

წლის შესაბამის პერიოდთან შედარებით, შესაბამისად 9,1% და 8,8%-ით გაიზარდა, რაც შეესაბამებოდა არსებულ მაკროეკონომიკურ პროგნოზებს, მესამე კვარტალში ეკონომიკური დაცემა 3,9%, ხოლო მეოთხე კვარტალში 2,5% იყო. წლის პირველი ნახევრის ეკონომიკური ზრდის ხარჯზე მოხერხდა, რომ წელი, საბოლოო ჯამში, 2,3%-იანი ეკონომიკური ზრდით დასრულდა; თუმცა მიმდინარე წლის პირველ კვარტალში ეკონომიკა რეალურ მანკვებლებში 5,9%-ით, ხოლო მეორე კვარტალში 10,7%-ით შემცირდა.

ქვეყნის ბიუჯეტი, 2004 წლის შემდეგ, პირველად აღმოჩნდა ვერშესრულებების საფრთხის წინაშე. ამდენად, ბიუჯეტის ხარჯვითი ნაწილის ვალდებულებების დასაფინანსებლად გამოყენებულ იქნა საქართველოს მთავრობის მიერ მაისში ევრობიუჯეტების ემისიით მობილიზებული 500 მლნ აშშ დოლარი.

ამავე დროს, ომისაგან მიყენებული ზიანის ასანახად დაურებლად 2008 წლის ოქტომბერში ბრიუსელში შეიკრიბა დონორთა კონფერენცია, რომელმაც მიიღო უპრეცედენტო გადაწყვეტილება, საქართველოსათვის ფინანსური კრიზისის პირობებში 4,545 მლრდ აშშ დოლარის გამოყოფის შესახებ, საიდანაც დაახლოებით 2 მლრდ დოლარი გრანტია, ხოლო დანარჩენი კრედიტი⁹. სწორედ ამ გადაწყვეტილების წყალობით, საქართველოს ეკონომიკამ როგორც ომის, ისე, განსაკუთრებით, გლობალური კრიზისის ზეგავლენა ნაკლებად მტკივნეულად გადაიტანა.

მიუხედავად იმისა, რომ საქართველომ ამხელა დახმარება მიიღო, ეროვნულ ბანკს სერიოზული ინტერვენციები სჭირდებოდა ვალუტის კურსის შესანარჩუნებლად. ეროვნული ბანკის რეზერვები მკვეთრად მცირდებოდა (მხოლოდ აგვისტოში დაახლოებით 300 მლნ აშშ დოლარით)¹⁰, რის გამოც 2008 წლის 7 ნოემბერს მიღებულ იქნა გადაწყვეტილება გაცვლითი კურსის ახალ ეკვილიბრიუმზე ჩამოყალიბების შესახებ, კერძოდ, თუ მანამდე 1 აშშ დოლარი 1,4-1,45 ლარი ღირდა, მყისიერად მოხდა კურსის 1,65 ლარამდე გაზრდა. ამ დღეს ბატონმა ვ. პაპავამ “მწვანე პარასკევი” უწოდა¹¹.

სამწუხაროდ, ყველა ის უარყოფითი შედეგი, რომლის მოტანაც ომს შეეძლო, ჯერ არ დამდგარა, მაგრამ ომმა გამოაჩინა ბევრი ისეთი პრობლემა, რომელიც ხელისუფლების, ზოგიერთ შემთხვევაში, უგუნურმა, ხშირად კი დანაშაულებრივმა ქმედებამ გამოიწვია.

საუბარი, უპირველეს ყოვლისა, საქართველოს ეკონომიკური უსაფრთხოების დოქტრინის არარსებობას და რუსეთის მხრიდან, ომის რეალური საფრთხის პირობებში, სტრატეგიული აქტივების რუსულ სახელმწიფო კაპიტალზე პრივატიზებას შეეხება.

ომამდე 5 წლით ადრე, 2003 წლის 25 სექტემბერს სანქტ-პეტერბურგის საინჟინრო-ეკონომიკურ უნივერსიტეტში “საპატიო დოქტორის” წოდების მინიჭების ცერემონიაზე გამოსვლისას, რუსეთის ერთიანი ენერგოსისტემის, ე.წ. “РАО ЕЭС России”-ს მაშინდელმა ხელმძღვანელმა, ანატოლი ჩუბაისმა ჩამოაყალიბა ე.წ. “ლიბერალური იმპერიის” იდეოლოგია¹², რომლის მთავარი ამოსავალი წერტილი არის პოსტსაბჭოურ სივრცეში ეკონომიკური ბერკეტების გავლენით რუსეთის ლიბერალური იმპერიის შექმნა.

ეს იდეოლოგია საკმაოდ ფართოდ აიტაცეს არა მხოლოდ რუსმა პოლიტიკოსებმა. სამართლიანობა მოითხოვს აღინიშნოს, რომ ქართველმა ეკონომისტებმა, პოლიტიკოსებმა, პოლიტოლოგებმა დროულად მიანიშნეს ხელისუფლებას, რომ რუსეთი არ აპირებს საქართველოდან და სხვა პოსტსაბჭოური ქვეყნებიდან გასვლას და რომ ეკონომიკური ბერკეტები გამოყენებული იქნებოდა

⁹ aRniSnuli Tanxebis miRebisa da gamoyenebis Sesaxeb informacia ixileT www.mof.ge.

¹⁰ წყარო: საქართველოს ეროვნული ბანკის ოფიციალური ვებგვერდი: www.nbg.gov.ge;

¹¹ იხილეთ: www.papava.info.

¹² <http://www.rosbalt.ru/2004/12/23/190431.html>

პოლიტიკური მიზნების მისაღწევად. ჩუბაისი აღიარებდა რომ სიარული წინ, ანუ “უკან საბჭოთა კავშირისაკენ” მხოლოდ ეკონომიკური ბერკეტების გამოყენებით შეიძლებოდა მიღწეულიყო. მიუხედავად იმისა, რომ რუსეთმა, ეკონომიკურთან ერთად, სამხედრო ძალის გამოყენებაც არ თქვა უარი, საქართველოს მიერ მისთვის მნიშვნელოვანი (რომ აღარაფერი ვთქვათ სტრატეგიული) ობიექტების გადაცემა ამ იმპერიის აღდგენისათვის სერიოზული დახმარება იყო.

2006 წლის მარტში გაზეთ The Jordan Times-ში გამოქვეყნდა ცნობილი ქართველი ეკონომისტის ლადო პაპავასა და ჰოპკინსის უნივერსიტეტის (აშშ) შუა აზიისა და კავკასიის ინსტიტუტის დირექტორის ფრედერიკ სტარის სტატია “რუსეთის ეკონომიკური იმპერიალიზმი”, რომელშიც ემპირიული მასალის ანალიზის საფუძველზე გაანალიზებული იყო რუსული ლიბერალური იმპერიის გაფართოება. სტატიაში ავტორებმა მსოფლიო გააფრთხილეს, რომ რუსული იმპერიალიზმი იცვლის სახეს, მაგრამ არ იცვლის შინაარსს.

რუსეთმა, რომელიც მდიდარია ენერგეტიკული რესურსებით, არაერთხელ დაადასტურა, რომ ვერ ეგუება საბჭოთა კავშირის დაშლას და ორპოლუსიანი სამყაროდან იმ პოლუსის ამოგდებას, რომელიც მის დედაქალაქზე გადიოდა. ამდენად, იმას, რასაც ვერ ახერხებს პოლიტიკური გზებით, მიაღწევს სხვა, მათ შორის ეკონომიკური და თუნდაც სამხედრო ინსტრუმენტებით.

პირველი ნაბიჯი, საქართველოს რუსულ იმპერიაში შესათრეველ გადაიღა არა საქართველოში, არამედ სომხეთში, მაშინ, როდესაც რუსულმა სახელმწიფომ ვალების სანაცვლოდ ხელში ჩაიგდო სომხეთის ეკონომიკური ინფრასტრუქტურა. რუსეთმა სომხეთის რკინიგზაც დაიქვემდებარა და მას შორს-მიმავალი სახელი “სამხრეთის რკინიგზა” უწოდა. გასაკვირია, რომ სომხეთი არ არის რუსეთის სარკინიგზო მეზობელი და მას, მინიმუმ, საქართველოს რკინიგზის ხელში ჩაგდება სჭირდებოდა რომ სომხეთის რკინიგზა მართლაც სამხრეთისა გამხდარიყო.

ამ მოსაზრების გაგრძელებაა რუსეთის გადაწყვეტილება, ვლადიკავკაზი დააკავშიროს ცხინვალს სარკინიგზო მაგისტრალით¹³. თუ გავითვალისწინებთ, რომ ცხინვალი რკინიგზით დაკავშირებულია გორთან, მივიღებთ, რომ რუსეთი ქმნის “სამხრეთის რკინიგზის” შემოკლებულ ვარიანტს და სომხეთს უფრო მოკლე გზით დაუკავშირდება. ამასთან, რუსეთმა უკვე დაიწყო საქართველოს რკინიგზის აფხაზეთის მონაკვეთის რეაბილიტაცია.

უკვე ამოქმედდა გახსადენი, რომელიც ცხინვალს ჩრდილოეთ კავკასიასთან აკავშირებს და მის გახსნაზე აღინიშნა, რომ ამ გახსადენს სატრანზიტო (!) ფუნქცია ექნება.

საქართველოს ხელისუფლებამ არც იმას მიაქცია ყურადღება, რომ რუსეთმა ამერიკელებისაგან შეიძინა თბილისის ენერგოსადისტრირბუციო ქსელი – თელასი, და სწორედ “РАО ЕЭС России” გახდა მინიმუმ თბილისში ენერგოსადისტრირბუციის მონოპოლისტი, ხოლო საქართველოს ენერგოგენერაციაში – მნიშვნელოვანი საბაზრო ძალაუფლების მქონე სუბიექტი.

ამ პირობებში რუსეთისათვის ენერგოჰქსის გადაცემა მოწმენდილ ცაზე მუხის გაფარდნას ჰგავდა. რეალურად საქართველოს ენერგეტიკა კვლავ რუსეთზე გახდა დამოკიდებული.

რუსეთის მიერ საქართველოსა და სომხეთის, და, ნაწილობრივ, აზერბაიჯანის ეკონომიკის დაუფლების პროცესს მოჰყვა ქართული ბიზნესაქტივობის შემცირება რუსეთში და რუსეთის მხრიდან საქართველოსათვის ეკონომიკური ემბარგოს გამოცხადება. გაურკვეველი და აბსოლუტურად თითოიდან გამოწვევი-

¹³ თუმცა მიმდინარე წელს რუსულმა მხარემ განაცხადა, რომ ეს საკმაოდ გრძელვადიანი პროექტია.

ლი მიზეზებით მოხდა საქართველოდან ღვინის, მინერალური წყლების, სოფლის მეურნეობის პროდუქციის შეტანის აკრძალვა. თუ 10-12 წლის წინ რუსეთი საქართველოს საგარეო ვაჭრობაში ყველაზე მსხვილი პარტნიორი იყო, დღეს საქართველოდან რუსეთში განხორციელებული ექსპორტი საქართველოს მთელი ექსპორტის მხოლოდ 1,8%-ია, რაც ნომინალურ გამოსახულებაში 2-ჯერ ნაკლებია 1995 წლის შესაბამის პერიოდთან. მაშინ, როდესაც იმავე პერიოდთან შედარებით საქართველოს ექსპორტის ღირებულება 10-ჯერ გაიზარდა.

ამ მონაცემების ანალიზი იმის საფუძველს იძლეოდა, რომ საქართველო შედარებით ფრთხილად უნდა მოპყრობოდა სახელმწიფო ქონების იმ ნაწილის განსახელმწიფოებრიობას, რომლის გამოყენებაც საქართველოს სახელმწიფოებრიობის წინააღმდეგ შეიძლება¹⁴.

თუმცა, როგორც რუსეთის პოლიტიზნესელიტის, ასევე საქართველოს პოლიტიკის მიერ გადადგმული ნაბიჯები მოწმობს, რომ ან არაფერ არ აღიქვამდა სერიოზულად რუსული ლიბერალური იმპერიალიზმის საფრთხეს ან, უარესი, ნებისთ თუ უნებლიეთ ხელს უწყობდა ამ იმპერიის გაფართოებას.

ამას თუ დაუმატებთ რუსეთის უკვე პრემიერ-მინისტრის, ვლადიმერ პუტინის განცხადებას, რომ რუსეთის სახელმწიფო ყველა ფორმით დაიცავს არა მხოლოდ მის მოქალაქეებს მსოფლიოს ნებისმიერ წერტილში (რისი საბაბითაც ცხინვალის რეგიონში სამხედრო ძალა გამოიყენა), არამედ დაიცავს რუსეთის მოქალაქეთა საკუთრებასაც, ამით მან სერიოზული განცხადება გააკეთა და პრევენციულად გააფრთხილა საქართველო და მსგავს სიტუაციაში მყოფი ქვეყნები, რომ რუსულ კაპიტალს პრობლემები არ შეუქმნან.

სამწუხაროდ, დღეს საქართველოს ეკონომიკა რუსული სახელმწიფო კაპიტალის სერიოზულ ზეგავლენას განიცდის. გზები ამ ზეგავლენისაგან თავის დასაღწევად არ ჩანს. ეს კი ეკონომიკური პოლიტიკის განხორციელების ბერკეტებს მკვეთრად ამცირებს. უმარტივესად, ერთ-ერთ რუსულ ბანკს შეუძლია საქართველოს ეკონომიკაზე სერიოზული ზეგავლენის მოხდენა და ეროვნული ბანკი ამ რისკის განეიტრალებას ვერ შეძლებს.

ამდენად, ომმა და რუსეთის მიერ მინიმუმ საბჭოთა კავშირის ყოფილ ტერიტორიაზე ლიბერალური იმპერიის შექმნის თაობაზე გაცხადებულმა სურვილებმა, ეკონომიკური პოლიტიკის ფორმირების პროცესი უფრო მეტად პრაგმატული უნდა გახადოს, განსაკუთრებით ომის შედეგების ლიკვიდაციისა და მის მიერ წარმოქმნილი საფრთხეების განეიტრალების მიზნით.

Nodar Khaduri

Doctor of Economics, TSU Full Professor

ECONOMIC RISKS OF POSTWAR GEORGIA

Summary

The article describes the risks in the economy of Georgia before and after Georgian-Russian war of August in 2008 and the ways of their neutralization.

It should also be taken into consideration that in the second half of last year and a passed period of 2009 Georgia falls under the influence of global crisis. War, crisis and often incompetent policy of government acted and act in unison “against” Georgian economy.

¹⁴ ხადური ნ., საქართველოს ეკონომიკა და რუსეთის ლიბერალური იმპერია, კრებულში “ეკონომიკური განვითარების აქტუალური პრობლემები თანამედროვე ეტაპზე”, თბილისი, პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა, 2008.

When speaking about Russian-Georgian war we should not forget that it had began much more earlier than 2008, august 7. Against independent Georgia Russia used various admissible and inadmissible measures aimed at the weakening of the economy of Georgia and really hampered the development of Georgian economy.

The war has seriously damaged infrastructure, bank sphere, transit transportation, tourism, conditions of investors defence etc. Unfortunately, inspite of such actions, like it or not Georgia is becoming a part of Russian liberal Empire.

Альфред Кураташвили
Доктор экономических наук

НАУЧНОЕ ТВОРЧЕСТВО – НЕОБХОДИМАЯ ТЕОРЕТИЧЕСКАЯ ОСНОВА ПРЕДОТВРАЩЕНИЯ МИРОВЫХ ЭКОНОМИЧЕСКИХ КРИЗИСОВ

Решение проблем научного творчества имеет принципиальное значение как для преодоления мирового экономического кризиса начала XXI века, так и для предотвращения мировых экономических кризисов впредь.

Особая значимость разработки путей и механизмов предотвращения возникновения мировых экономических кризисов заключается еще и в том, что решение этой проблемы не только будет способствовать предотвращению возникновения глобальных кризисов в будущем, но, вместе с тем, оно будет способствовать социально-экономическому развитию общества, государства и человечества в целом.

Следовательно, решение проблем научного творчества, *по моему глубокому убеждению*, является, с одной стороны, необходимой теоретической основой предотвращения мировых экономических кризисов впредь, а с другой стороны, решение проблем научного творчества является также необходимой интеллектуальной основой и необходимым условием социально-экономического прогресса в глобальном масштабе.

Рассматривая конкретные проблемы мирового экономического кризиса начала XXI века, а также проблемы предотвращения глобальных кризисов впредь, необходимо отметить, что они исходят из определяющих основ возникновения глобального кризиса начала XXI века, а значит, они непосредственно связаны с причинами его возникновения.

В частности, непосредственно определяющие проблемы возникновения мирового экономического кризиса в начале XXI века, так же как и проблемы, которые могут вызвать возникновение в будущем любого другого глобального кризиса, *по моему убеждению*, следует искать, прежде всего, в целевой политической направленности функционирования тех общественно-государственных систем, в которых возникают эти кризисы и, соответственно, в политическом менеджменте этих государств.

Однако с учетом того, что для эффективного управления экономикой и всеми другими сферами общественной жизни политический менеджмент должен основываться на соответствующие научно-теоретические идеи, способствующие прогрессу общества, государства и человечества в целом, главные проблемы возникновения мирового экономического кризиса начала XXI века, скорее всего, находятся в тех «научных» идеях, на которые основывался политический менеджмент ведущих капиталистических стран мира в преддверии этого кризиса.

Кроме того, заслуживает внимания тот факт, что в общественных науках, к сожалению, не существует истинных критериев предварительной оценки прогрессивности научных идей, а потому настоящие ученые нередко находятся в тени, тогда как «попугаи» науки в любом обществе и государстве, т.е. те «серые» представители науки, которые лишь пересказывают чужие, притом отсталые от требований жизни, идеи, могут быть объявлены чуть ли не гениями (!!).

И эта проблема – проблема «серости» в науке – одна из главных проблем, существующих в общественных науках в современном мире и вызывающих глобальные кризисные явления.

Именно проблемами в общественных науках вызваны, в том числе, возникновение мирового экономического кризиса в начале XXI века и другие глобальные кризисные явления, ибо если бы ведущие ученые развитых капиталистических государств мира давали соответствующие научные рекомендации лидерам своих государств, и если бы

лидеры ведущих капиталистических государств мира не основывались на ошибочных взглядах представителей науки своих государств, то возникновение глобального кризиса в начале XXI века не должно было иметь место.

Таким образом, одной из главных проблем возникновения мирового экономического кризиса начала XXI века, *по моему глубокому убеждению*, является то, что лидеры развитых капиталистических государств мира в своей деятельности основывались не на прогрессивных научных идеях, а основывались они на идеях, способных лишь тормозить развитие общества, государства и человечества в целом.

Следовательно, среди проблем, непосредственно способствующих возникновению мировых экономических кризисов, на передний план выдвигается проблема компетентности тех лидеров государств, по вине (по некомпетентности и т.д.) которых возник, в частности, мировой экономический кризис в начале XXI века.

Вместе с тем, проблема компетентности очень остро стоит не только в сфере политического менеджмента, но и в сфере науки и, в частности, в сфере общественных наук непосредственно связанных с решением проблем разработки путей и механизмов эффективного функционирования общества, государства и человечества в целом.

Исходя из вышеотмеченного, важнейшей задачей общественных наук во всем мире является внедрение принципиально новых путей и механизмов преодоления проблем научного творчества, которые мной давно разработаны и неоднократно опубликованы, ибо без творческого развития науки эффективное функционирование общества, государства и человечества в целом не представляется возможным.

Таким образом, решение проблем научного творчества и их внедрение в практику имеет принципиальное значение как для предотвращения мировых экономических кризисов впредь, так и для социально-экономического прогресса вообще.

Вместе с тем, новые научные идеи, как известно, всегда с трудом пробивали себе дорогу, ибо всегда существовали такие должностные лица в сфере общественных наук, которые в основном отличались не своим творческим мышлением, а лишь своим высоким должностным положением в науке, и, пользуясь этим, они всячески препятствовали развитию науки, чтобы на фоне творчески мыслящих ученых самим не выглядеть «серыми».

Однако это не удивительно, ибо общеизвестно, – *как я отмечал еще в 1984 году*, – что новое в науке и в жизни вообще всегда с трудом, с борьбой пробивало себе дорогу. В этой связи образно и весьма интересно писал Людвиг Бёрне: “После того, как Пифагор открыл свою теорему, он принес в жертву сто волов. С тех пор крупный рогатый скот трепещет всякий раз, когда открывается новая истина...” [1, с.182].

А значит, «Крупный рогатый скот» всегда всячески препятствует научному творчеству, тогда как без творческого развития науки немислимо и неосуществимо эффективное функционирование общества, государства и человечества в целом.

Таким образом, мировой экономический кризис начала XXI века еще раз подтверждает, что решение проблем научного творчества является глобальной проблемой, ибо эффективное функционирование государств и благосостояние народов во много зависит, прежде всего, от творческого развития науки – как от необходимой теоретической основы предотвращения мировых экономических кризисов и социально-экономического прогресса.

Поэтому необходимо учесть, что в соответствии с давно созданной мной теорией опережающего развития духовного производства по отношению к материальному производству – опережающее развитие сознания, интеллектуального базиса, опережающее развитие духовного производства (науки, идеологии, политики и права, т. е. так называемой “надстройки”) по отношению к материальному производству и к экономическому базису общества в целом, является определяющей интеллектуальной, организационной и управленческой основой функционирования экономического базиса [2,с.482].

Alfred Kuratashvili
Doctor of Economic Sciences, Professor

**SCIENTIFIC CREATIVITY – ESSENTIAL THEORETICAL
BASIS OF PREVENTION OF WORLD ECONOMIC CRISES**

Summary

Scientific work deals the analysis of the reasons of occurrence of a world economic crisis at the beginning of XXI century, and also the problems of prevention of global crises in future.

The decision of problems of scientific creativity is considered by the author as a necessary theoretical basis of prevention of world economic crises, and, hence, as a basis of social and economic progress on a global scale.

В свою очередь, традиционный неоклассический подход подвергается резкой критике со стороны других экономических школ, которые отвергают методологические принципы равновесия, рациональности и оптимизации. Последователи таких взглядов – неортодоксальные или гетеродоксальные экономические школы – отмечают чрезмерную формализованность и абстрактность эконометрического теоретизирования неоклассической школы и считают, что экономическое равновесие в экономике или отсутствует или неустойчиво, а поведение человека не всегда подчиняется правилам оптимизации полезности. Представители оппозиционных взглядов подчеркивают, что, изучая поведение и предпочтения экономических акторов, экономисты мейнстрима¹⁶, основываясь на методологии абстрагирования и строгой формализации и используя математические модели, выражающие все типы взаимодействий через логические функции и переменные и показывая как принятые ими определенные допущения, ведут к определенным результатам, полностью игнорируют социальную природу человека и не могут объяснить многие явления реального мира [Nelson J. A., 1998].

Современные экономические направления гетеродоксных школ весьма неоднородны. Особое место в них занимают эволюционная и институциональная экономические школы, а также такие направления экономической науки, как экономика соглашений, посткейнсианство и др. Современные гетеродоксы, отвергая принципы методологического индивидуализма, оптимизации и равновесия, значительно отошли от индивидуалистической концепции рациональности и поставили теорию индивидуальных предпочтений на кардинально новый уровень [Hutchins, E. 1995, Tversky A. 1991].

В последние десятилетия с теоретической и эмпирической точек зрения для анализа поведения экономических агентов наиболее значимой является экономическая парадигма институциональной школы. Представители этого направления исходят из представления, что институты, или система норм и ограничений, организующих повседневное существование человека, влияют на формирование его поведения и осуществление выбора.

Институционалисты, пересмотрев неоклассическую идею рациональности и индивидуальных предпочтений, утверждают, что предложенная неоклассиками теория рациональности весьма проблематична и часто приводит к неоднозначным результатам. Оспаривая принцип рациональности поведения, представителями школы институционализма признается важность влияния на экономическое поведение индивида [D. Dequech, 2002] различных институтов, как формальных¹⁷, так и неформальных¹⁸, и

¹⁶ В данной статье я использую термины «экономика мейнстрима» и «неоклассическая экономика» как идентичные категории, несмотря на существующие различия.

¹⁷ Формальные институты представляют собой строго иерархическую систему утвержденных и кодифицированных норм и правил, таких, как конституция, кодексы, законы и постановления, регулирующих правила поведения субъектов на уровне государства и общественных организаций. Ставя экономических агентов в определенные рамки поведения, формальные институты, с одной стороны, вырабатывают директивы «правил игры» (“rules of the game”), целесообразные для данной общности в конкретный промежуток времени, а с другой стороны - расширяют поле экономической деятельности и вовлекают в него новых агентов. Формальные институты формируют внешние условия и правила игры и, благодаря своей директивности, способны изменять их в довольно короткий промежуток времени путем принятия определенных решений.

¹⁸ Неформальные институты, такие, как традиции, обычаи, нормы поведения и стереотипы, являются устойчивой системой взаимоотношений между людьми, формирующихся и развивающихся в результате длительного исторического процесса и представляющих собой наиболее устоявшиеся факторы социальных взаимоотношений. Ограничения, накладываемые неформальными институтами на поведение индивида, лишь в незначительной степени подвержены сознательному влиянию со стороны формальных институтов и проявляют большую устойчивость. Неформальные институты действуют на уровне индивида и могут быть рассмотрены как внутренние механизмы, формирующие представления индивида и влияющие на его выбор и предпочтения.

утверждается, что наличие различного рода ограничений препятствуют осуществлению рационального выбора.

Экзогенному характеру предпочтений противопоставляется модель предпочтений с двусторонним взаимодействием [North, D. 1990], когда институты предопределяют рамки предпочтений и, в то же время, обладают способностью воздействовать на их границы. Институциональная структура общества сужает рамки индивидуального выбора и предопределяет индивиду действовать в условиях высоких транзакционных издержек, ненадежных контрактов, риска и неопределенности.

Наличие различных институтов и оказываемое ими влияние на поведение человека ставит под сомнение саму постановку вопроса о полной автономности экономического субъекта. Такое понимание положения человека в системе общественных отношений исходит еще от Б.Гильдебранда – видного представителя немецкой исторической школы, повлиявшей, как известно, на формирование взглядов институционалистов [Б.Гильдебранд, 1860].

Теории полной рациональности была противопоставлена неоинституциональная модель поведения индивида, лежащей в основе теории неполной (ограниченной) рациональности Герберта Саймона, в которой предполагалось, что «люди являются намеренно рациональными, но обладающими этой способностью в ограниченной степени» [H.A.Simon, 1961]. Теория ограниченной рациональности исходит из трех предпосылок: а). трудностей сбора информации для принятия рационального решения и ограниченности когнитивных способностей индивида для переработки уже имеющихся сведений; б). последовательности, а не одновременности решения поставленных индивидуумом задач; в). постановки не максимально возможных, а приемлемых для индивидов задач, таких, которые позволили бы им достичь заранее задуманной и удовлетворяющей их цели. На этой основе Г.Саймон заменил неоклассический принцип «оптимальности» принципом «удовлетворительности».

Исходя из предпосылки ограниченности доступной индивидам информации, неоинституционалист О.Уильямсон ввел понятие оппортунистического поведения и определил его как «преследование собственного интереса, доходящее до вероломства» (self-interest-seeking-with-guile). Согласно мнению автора, стремящиеся к максимизации полезности индивиды в реальной действительности будут вести себя оппортунистически и в погоне за ростом прибыли будут использовать преимущества, которые дает наличие доступной только им информации. Такое их поведение не может быть исследовано в рамках ортодоксальной экономической науки ввиду предпосылки обладания (доступности) всеми экономическими агентами совершенной информацией.

В это же время, по мнению видного представителя современного критического институционализма Джеффри М. Ходгсона, экономической науке не следует отказываться от рассмотрения индивидуального выбора и индивидуальных стимулов, хотя индивид должен быть помещен более глубоко в социальный контекст [Geoffrey M. Hodgson, 2007].

Для гетеродоксной экономики и в первую очередь для посткейнсианства существенным является тезис неопределенности и непознаваемости будущего, который выводится из отсутствия информации относительно этого будущего, т.к. значительная часть этой информации еще не создана и, следовательно, индивиды не имеют возможности определить степень вероятного исхода предпринятых (и непредпринятых) ими шагов и, следовательно, не могут осуществить оптимальный выбор и определить свои предпочтения.

Несмотря на то, что неоклассическая микроэкономическая модель поведения исходит из предположения о последовательности и постоянстве предпочтений, большинство современных экономистов признают, что предпочтения в действительности являются гибкими и неустойчивыми.

Такое заключение основывается на результате ряда экспериментов, в том числе и в области психологии. Такой подход тем более показателен, так как в современном мире

экономических исследований изучение экономических процессов в неэкономических социальных науках занимают особое, все возрастающее место.

Экспериментальные методы исследования поведения экономических агентов посредством моделирования необходимых для исследования условий среды существования, позволяют контролировать и изучить влияние каждого отдельного фактора (как экономического, так и неэкономического), действующего в реальной жизни на поведение индивида и на принятие им решений, и на этой основе проверить, обобщить и скорректировать ортодоксальные поведенческие концепции и сформулировать их альтернативы. Именно благодаря экспериментальным исследованиям были созданы теория перспектив Д. Канемана и А. Тверски, теория игр, теория торга, теория аукционов, концепция справедливого равновесия и др.

Так, исследования экспериментальной психологии показали, что от того, в каких терминах представлены возможности выбора, зависит результат этого выбора, то есть термины постановки проблемы влияют на результат - выбор. Это открытие получило название эффекта контекста (представления) А. Тверски (Tversky's "framing effect") и показало, что предпочтения непосредственно зависят от тех терминов, в которых проблема была представлена, т.е. от контекста (Tversky A. 1991), что может быть рассмотрено как опровержение предположения об иерархичности шкалы предпочтений.

Целью экспериментальных исследований является переосмысление взглядов и методологии ортодоксальной экономической науки с учетом различных социальных и психологических факторов, отражающих природу человека и его особенности. Основываясь на подобном подходе предпринимаются попытки создания альтернативных экономических моделей поведения индивидов, которые, как правило, отличаются от традиционной модели наличием одной или двух дополнительных переменных (чаще психологического характера), влияющих на поведение.

Так, на основе многомерного и многократного уточнения с последующим подтверждением были выведены парадоксы М. Алле, Д. Эльсберга, Д. Канемана и др. Морис Алле, в результате психологического эксперимента по практической проверке теории максимизации ожидаемой полезности, получил парадоксальные результаты, согласно которым в реальных условиях риска и неопределенности рационально действующий агент предпочитает не максимизировать ожидаемую полезность, а достигнуть абсолютной надежности. Выведенный М. Алле парадокс породил множество новых теоретических и эмпирических исследований и как следствие - целый ряд новых парадоксов. Эксперименты одного из основателей психологической экономической теории Дэниела Канемана (в соавторстве с В. Смитом) в области исследования принятия людьми решений в условиях неопределенности, пришел к выводу о иррациональности человеческого поведения.

Не лишне отметить, что видные представители ортодоксального направления (Дж. Хикс, Р. Аллен, В. Парето, П. Самуэльсон и др.) и созданные ими теории полезности и потребительского выбора исходили из постулата эгоистического интереса и максимизирующей функции полезности и не признавали иных допущений, в том числе влияния психологических факторов. Но, как известно, еще на заре формирования классической экономической школы Адам Смит, а впоследствии такие представители маржинализма, как Карл Менгер, Эйген фон Бем-Баверк, лидер неоклассики маржиналистов «второй волны» А. Маршалл, основоположник макроэкономического анализа Дж. М. Кейнс в своем «основном психологическом законе» и многие другие авторы рассматривали психологические факторы как неотъемлемую составляющую анализа поведения экономических агентов.

Переосмысление утверждений экономистов ортодоксального толка осуществляется также на основе эмпирических наблюдений. Так, на основании эмпирических исследований, исходящих из наблюдения за поведением коллекционеров, т.н. «парадокс

коллекционера»¹⁹ (“fan paradox”), было показано, что несмотря на фрагментарность транзитивности во времени, т.е. проявление транзитивности предпочтений в отдельный момент времени, в более продолжительном временном интервале шкала предпочтений проявляет интранзитивность, из чего выводится заключение о непостоянстве транзитивности шкалы предпочтений во времени. Аналогичные выводы сделаны из примера коллективного принятия решений²⁰, когда нетранзитивность предпочтений представлена как необходимое условие агрегирования индивидуальных шкал принятий в общий выбор коллектива.

Интранзитивность шкалы предпочтений в продолжительном периоде времени обусловлена естественным изменением позиций и предпочтений индивидов как следствия изменений реального многомерного и переменчивого мира и свидетельствует не об иррациональности его выбора, а об эффективности этого выбора, учитывающего изменившиеся условия внешней среды.

Неоклассики, рассматривая окружающую их реальность как однородную и неизменную, исходят из принципа единственности оценочных критериев выбора и его количественного значения. В этом отношении транзитивность предпочтений выступает как неотъемлемая часть неоклассической модели реальности. Но если принять во внимание многомерность и изменяемость реальности, то проблема выбора теряет свою простоту и его результаты не всегда однолинейно предсказуемы.

В современных условиях само ортодоксальное направление также претерпевает значительные изменения, и сегодня оно основывается на более широком толковании максимизации полезности и рациональности, учитывает влияние информации и морали. Согласно утверждениям, «мейнстрим экономической науки (mainstream economics) радикально изменилась с 1980-х годов, предлагая значительные возможности для вмешательства эволюционной и институциональной экономической теории» [G. M. Hodgson, 2007].

Приближая ортодоксальную теорию выбора к действительности, Марк Мешин [M. Machine, 1982] высказал сомнение по поводу независимости предпочтений и, вопреки утверждениям неоклассиков, развил идею об изменчивости предпочтений, произведя таким образом «революцию внутри ортодоксии». В своей «теории разветвления» (“fanning out theory”) он показал, что изменчивость предпочтений предопределяет непараллельный перенос кривых безразличия. Идея изменчивости предпочтений основывается на предположении об изменении условий выбора, исходящих из наилучших и наихудших возможностей выбора и влекущих за собой изменения в соотношении доминирующих и подчиненных стратегий. Представители современного мейнстрима все чаще признают, что влияние таких институциональных норм, как привычки, правила и социальные нормы, играют важнейшую роль как в поведении отдельных хозяйствующих субъектов, так и в функционировании экономики в целом [Dequech D., 2002]

Активные дискуссии сторонников и противников мейнстрима экономической науки и результаты, полученные на основе экспериментальных и эмпирических исследований, в определенной мере пошатнули основы неоклассической парадигмы, но не смогли полностью опровергнуть ее теорию предпочтений и исходящей из нее теории максимизирующей полезности, которые, модифицировав свои взгляды и расширив узкие границы своих формальных моделей, развили свой дискурс и вышли за рамки чистой экономики, распространяясь на социологическую науку.

¹⁹ «Парадокс коллекционера» исходит из нередкого поведения коллекционеров, когда, имея несколько предметов для пополнения коллекции (напр. А, В и С), коллекционер изначально предпочитает и покупает предмет А, но затем им овладевает желание обладать предметом В, ради чего он продает А и покупает желанный предмет В, затем ради удовлетворения желания обладать до того недоступным ему предметом С, он продает предмет В.

²⁰ Когда предпочтения членов коллектива не совпадают, выбор коллективного решения возможен только на основе изменения шкалы предпочтений.

Споры, разыгравшиеся вокруг стандартной теории предпочтения, не носят характер чисто теоретических и академических дебатов. Эта «интеллектуальная игра», на наш взгляд, не лишена практического смысла и позволяет выявить рациональные, с точки зрения практического применения, элементы.

Ортодоксия со своим строгим методологическим подходом показала свою плодотворность и определенную фундаментальность, с одной стороны, и чрезмерную абстрактность и оторванность от реальности, с другой. В это же время гетеродоксальное направление экономической науки, стремясь максимально приблизиться к реальной действительности и решить практические задачи, обладает пока еще сравнительно менее развитым теоретико-методологическим аппаратом и не лишена проблем междисциплинарной интеграции. Нельзя исключить, что будущее экономической науки будет основываться на синтезе строгости подхода ортодоксов и реально-практического подхода гетеродоксии.

Использованная литература

1. Беккер Г.С. (1976). Экономический анализ и человеческое поведение. // Беккер Г.С. Человеческое поведение: экономический подход. Избранные труды по экономической теории. М.: ГУ ВШЭ, 2003. С. 28—48.
2. Blaug M. (1997) Ugly Currents in Modern Economics // Options Politiques. 18.17:3–8.
3. Гильдебранд Б. (1860). Политическая экономия настоящего и будущего. СПб.
1. 4. Dequech David (2002). The Demarcation between the “Old” and the “New”. Journal of Economic Issues. Vol. XXXVI No. 2 June 2002
4. Geoffrey M. Hodgson (2007). Evolutionary and Institutional Economics as the New Mainstream? *Evol. Inst. Econ. Rev.* 4(1): 7–25.
5. Hutchins, E. (1995). *Cognition in the Wild*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
6. Machina M. (1987). Choice Under Uncertainty: Problems Solved and Unsolved // *Journal of Economic Perspectives*. Vol. 1. P. 121–154.
7. Machina M. (1982). Expected Utility Analysis Without the Independence Axiom // *Econometrica*. Vol. 50. P. 277–323.
8. Nelson, Julie A. (1998). Labour, Gender and the Economic/Social Divide // *International Labour Review*, Vol. 137, No 1, pp. 369-385
9. North, D. (1990). *Institutions, Institutional Change, and Economic Performance*. Cambridge: Cambridge University Press.
10. Tversky A. (1991). Rational theory and Constructive choice: a Reference Dependant Model // *Quarterly Journal of Economics*. Vpl. 107. № 4. P. 1039-1061.
11. Simon H.A. (1961). *Administrative Behavior*. N. Y.: McMillan, P. XXIX
12. Simon H.A. (1978). Rationality as Process and as Product of Thought // *American Economic Review*. Vol. 68. № 2. P. 1–16.
13. Stigler G.J. (1950). The Development of Utility Theory. II // *The Journal of Political Economy*. Vol. 58, N 5. P. 392.
14. Veblen T. (1898). Why is Economics Not an Evolutionary Science? // *Quarterly Journal of Economics*. July. 1898. P. 373-397.

Tamila Arnania-Kepuladze
Academic Doctor of Economic Sciences, Associated Professor
Akaki Tsereteli State University, Georgia
Tomas Bata University, Czech Republic

THE INDIVIDUAL PREFERENCES THEORY: HETERODOX VERSUS ORTHODOX

Summary

This article describes two different approaches to analyzing of individual preferences: the traditional neoclassical economic theory and system of opposite standpoint named heterodox economics.

Coming from small amount of basic assumptions, such as selfish, self-interest, rationality, utility maximization etc and being aware the high level of conventions of own human behaviour model, the orthodox preferences theory is based on the assumptions of transitivity of preference-indifference relations, strict convexity, completeness, reflexivity, non-satiation, continuity and are criticizing all other methods of investigations as less scientific and strict. In turn, the traditional neoclassical approach is gauntleted by exponents of other economic schools which are repudiated neoclassical methodological principles of utility maximisation, rationality and optimization. Disciples of this approach which are amalgamated under generalized named heterodox economists – have noted the overly formalized models and overly abstract econometric theorizing of neoclassical school, which has focused its emphasis on the individualism, autonomy and ignores important components of reality such as human’s social, physical and psychological nature, the influence of different institution etc and can’t explain real world phenomena. Heterodox approach is considered that human by no means always leads optimization behaviour. The dissection of views and divergences of heterodox economics are given in this article.

საბანკო საქმე

*გივი ლემონჯაია
ეკონომიკის მეცნიერებათა კანდიდატი*

საბანკო სქესები: ტენდენციები და რეზულირება

შესავალი

ბანკების ყველაზე დომინანტი აქტივია სესხები. როგორც შედეგი, მასზე მოდის ოპერაციული შემოსავლების უდიდესი წილი. საბანკო კონკურენციის შედეგად, მნიშვნელოვნად იცვლება ბანკების საკრედიტო პოლიტიკა და საკრედიტო პორტფელები. შემოსავლების მიღების წნეხი ბანკებს აიძულებს, გაზარდონ აქტივებში სესხების წილი, საქართველოს საბანკო სექტორში ეს წილი 66%, ხოლო ზოგიერთ ბანკში 70%-ს აღემატება. ბოლო პერიოდში რამდენჯერმე გაიზარდა სესხების მოთხოვნა-მიწოდება.

ბანკის მენეჯმენტი ირჩევს სესხის გაცემის სხვადასხვა სტრატეგიას. საქართველოს ბანკების შემთხვევაში მთელი ეს სტრატეგიები ორ კატეგორიად შეიძლება დაყოთ: ერთი, როდესაც ბანკის მენეჯმენტი ირჩევს სიფრთხილეს და ზრდის ლიმიტირებას იმ ზომით აკეთებს, რა ზომითაც იქნება სესხების გაფართოება საიმედოდ უზრუნველყოფილი საკუთარი კაპიტალით; მეორე, როდესაც მხოლოდ სესხების ზრდა განიხილება წარმატების ერთადერთ გზად და აგრესიულად ვასცემენ სესხებს ახალ მსესხებლებზე.

საქართველოს ბანკების უმრავლესობა არჩევანს აკეთებს მეორე სტრატეგიაზე. ყოველ შემთხვევაში, ასე იყო 2008 წლის აგვისტოს მოვლენებამდე. ახალი სასესხო ბაზრები, ახალი სასესხო პროდუქტები და გამოცდილების უკმარისობა ამ საქმიანობის მთავარი მახასიათებლებია. ცხადია, ასეთ გარემოში სესხების ზრდა ვერ მოხდებოდა ხარისხის გაუარესების გარეშე.

წარმოდგენილ სტატიაში ჩვენი ამოცანაა გავარკვიოთ, როგორ იყო საკრედიტო დაბანდების ზრდის ტენდენციები, როგორ შეიცვალა სასესხო აქტივების ხარისხი და რა შედეგები იქნა მიღებული: – იყო თუ არა მიღებული შემოსავლიანობა აღებული რისკის აღეკავტური?

სქესების ზრდის შედეგები

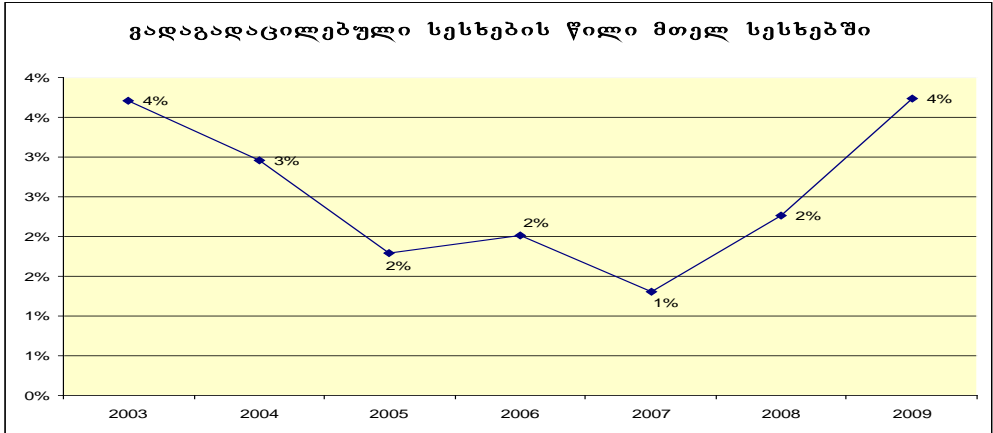
ბოლო ხუთ წელიწადში სესხების საერთო საშუალო წლიურმა ზრდამ შეადგინა 47%. 2008 წელს, 2004 წელთან შედარებით, ბანკის სესხები თითქმის 7-ჯერ გაიზარდა. გაიზარდა საბანკო სესხების მნიშვნელობა ეკონომიკურ ზრდაში. მშპ-ში სესხების წილი 2002 წელს 8% იყო, 2008 წელს ის გაიზარდა 29 პროცენტამდე. სესხების დიდი ზრდა, თანაც ასე სწრაფად, შეუძლებელია პრობლემური არ ყოფილიყო. კერძოდ, ამ შემთხვევაში, თითქმის გარდაუვალი იყო სესხების ხარისხის გაუარესება და ასეც მოხდა.

ამის ნათელსაყოფად, გადავხედოთ სესხის ხარისხის ძირითადი მახასიათებლების დინამიკას. პირველ რიგში განვიხილოთ ვადაგადაცილებული სესხების დინამიკა, რომლის ილუსტრაციას დიაგრამა 1 იძლევა. 2007 წლამდე ადგილი ჰქონდა ერთ კარგ ტენდენციას, ვადაგადაცილებული სესხების წილი 4 პროცენტთან ერთ პროცენტამდე შემცირდა. ამან, ცხადია, დადებითად იმოქმედა ბანკების წმინდა საპროცენტო მარჯაზე და, საერთოდ, მომგებიანობაზეც.

2007 წლიდან ბანკებმა ინტენსიურად დაიწყეს სამომხმარებლო და იპოთეკური სესხების გაცემა. ამან მნიშვნელოვნად შეცვალა ბანკების საკრედიტო პორტფელი. საერთოდ, სამომხმარებლო და სამოქალაქო ბინების სესხები კარგად დივერსიფიცირებულია და მცირეა კონცენტრაციის რისკი. მაგრამ, სამომხ-

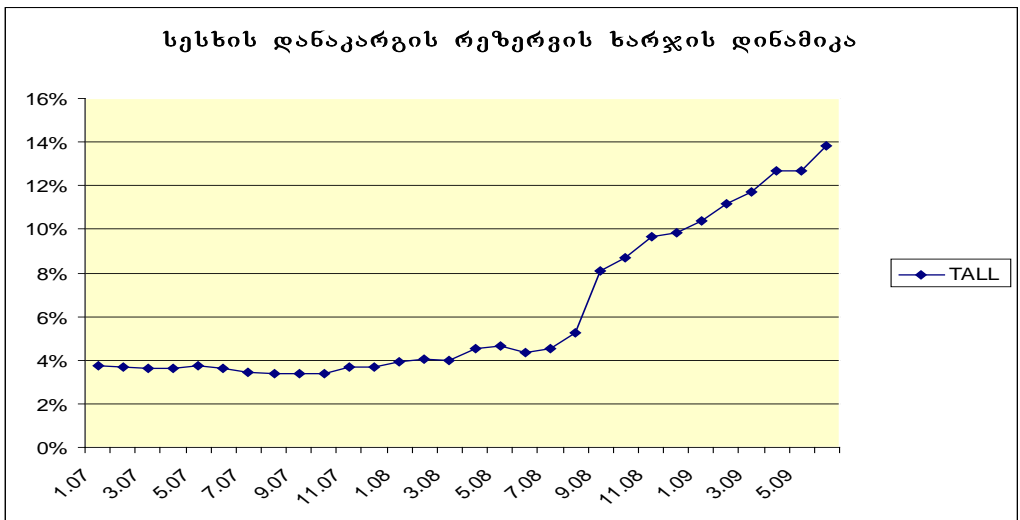
მარბლო სფეროზე ძლიერ ზეგავლენას ახდენს ეკონომიკური ციკლები. როდესაც ეკონომიკური აქტივობა მცირდება, ინდივიდებს უმცირდებათ შემოსავლები და ვერ ახერხებენ სესხის გადახდას, ანუ იზრდება საკრედიტო რისკი; ხოლო თუ ეკონომიკა იზრდება, ინდივიდებს მეტი შემოსავლები აქვთ და სესხებსაც კარგად ფარავენ. საქართველოს შემთხვევაში, გარდა ამ ფაქტორებისა, აღსანიშნავია აგვისტოს ომი, რომელმაც ძლიერ გააუარესა თითქმის ყველა ტიპის მსესხებლის გადახდისუნარიანობა.

დიაგრამა 1

სესხების ხარისხის შეფასებაში მნიშვნელოვანია შევხედოთ, როგორია სესხის რეზერვის ხარჯის დინამიკა (დიაგრამა 2). სესხის რეზერვი არის სესხების მოსალოდნელი დანაკარგი, რომელიც შედგება ორი კომპონენტისაგან. ერთი არის საერთო რეზერვი, რომელიც ასახავს შესაძლო დანაკარგების საშუალო ტენდენციას. მეორე – სპეციფიკური, რომელიც დამოკიდებულია კონკრეტული სესხის ხარისხობრივ მახვენებლებზე. ბანკის საეჭვო სესხის საერთო რეზერვი (TALL) ტოლია ამ ორი სიდიდის ჯამის.

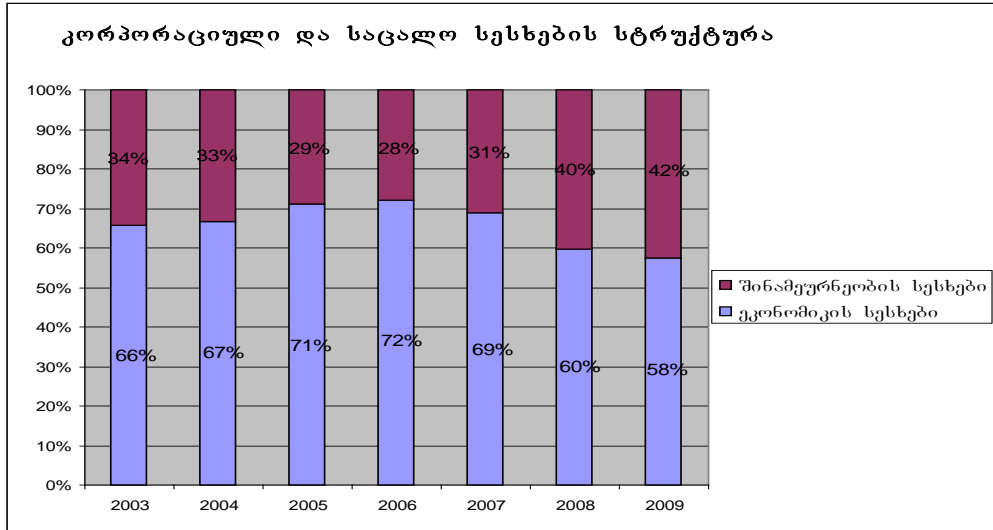
დიაგრამა 2

როგორც გრაფიკიდან ჩანს, სესხების ხარისხის გაფუჭების ტენდენცია თვალსაჩინო ხდება 2007 წლის ბოლოდან, ხოლო 2008 წლის აგვისტოდან ის იმდენად ინტენსიური ხდება, რომ საფრთხის ქვეშ აყენებს საბანკო სექტორის სტაბილურობას.

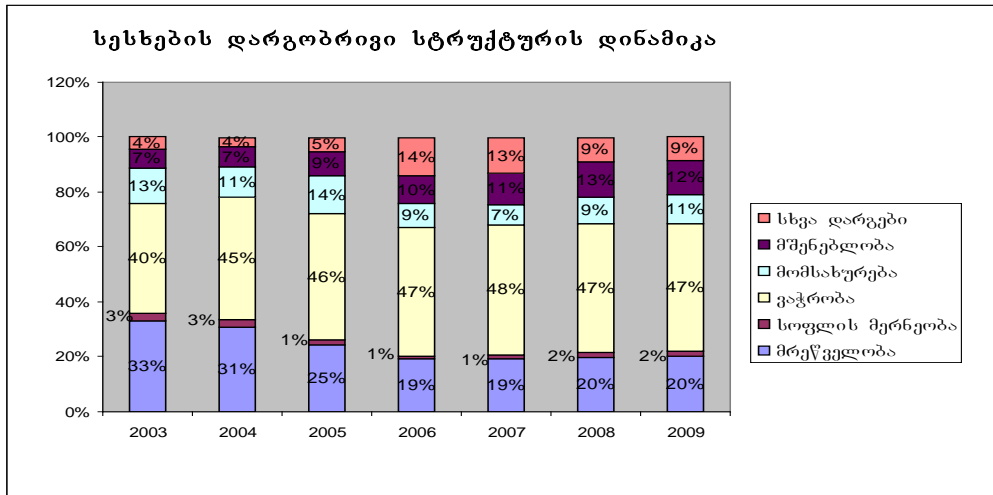
მნიშვნელოვანი წინადაცვლება და გაფართოება ხდება საბანკო სესხების სტრუქტურაში. დიაგრამა 3 უჩვენებს წინადაცვლას საცალო სესხების სკენ, იზრდება შინამეურნეობების სესხების წილი მთელ სესხებში. თითოეულ მათგანს გააჩნია თავისი შიდა ქვესტრუქტურა და ამ ქვესტრუქტურების ცვლილებაც ახდენს გავლენას სასესხო პორტფელის რისკის დონეზე. ეკონომიკაზე გაცემული სესხების დარგობრივი სტრუქტურაც არ იყო უცვლელი. დიაგრამა 4 იძლევა ამ

დიაგრამა 3

ცვლილების სურათს. როგორც ჩანს, ეკონომიკის სესხების დარგობრივ სტრუქტურაში ვაჭრობის და სამშენებლო სესხების ხვედრითი წილი, მართალია, გაი-

დიაგრამა 4

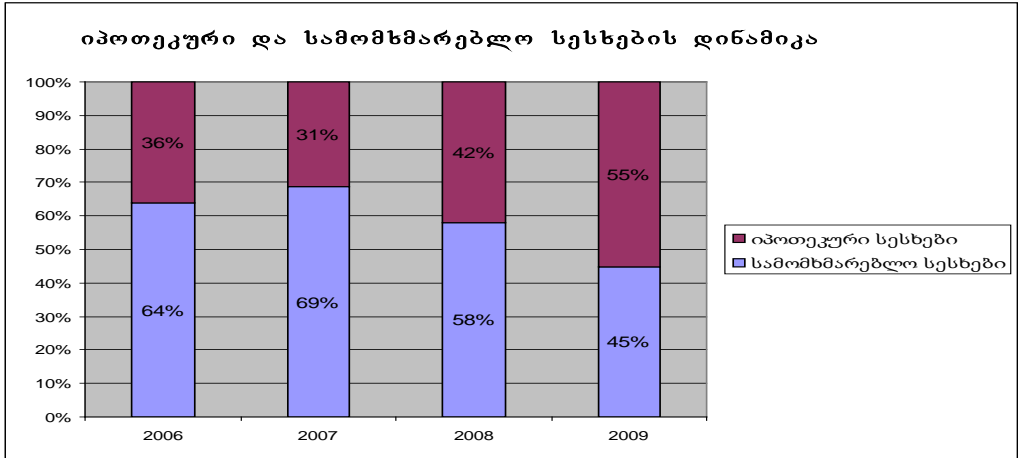

ზარდა, მაგრამ ეს არ ყოფილა ძალიან მასშტაბური სტრუქტურული ცვლილება. საკრედიტო რისკზე ეს ცვლილება ვერ მოახდენდა დიდ გავლენას.

მნიშვნელოვნად იცვლება საცალო სესხების სტრუქტურა (დიაგრამა 5). ამ სტრუქტურაში 55%-მდე გაიზარდა იპოთეკური სესხების ხვედრითი წილი. იპოთეკური სესხები, როგორც ცნობილია, ერთ-ერთი მაღალრისკიანი სასესხო აქტივია. უძრავი ქონების ფასები ძალიან მგრძობიარეა ეკონომიკური აქტივობის ცვლილებასთან მიმართებაში და ეს გამოიხატება მისი ფასების ცვლილებაში. როდესაც უძრავი ქონების ფასები მცირდება, რა თქმა უნდა, იზრდება

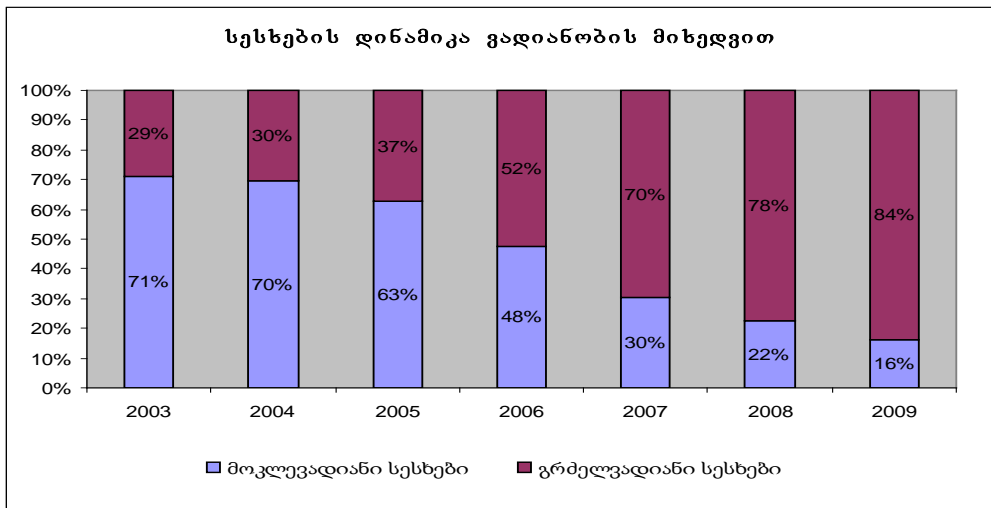
იპოთეკური სესხის საკრედიტო რისკი, რადგან სესხის უზრუნველყოფის დირეზულება მცირდება.

დიაგრამა 5

ცნობილია, რომ სესხის ვადის ზრდა იწვევს საკრედიტო რისკის ზრდას. როგორც დიაგრამა 6-დან ჩანს, ბანკების სესხების ვადიანობის სტრუქტურა შეცვლილია გრძელვადიანი სესხების სასარგებლოდ. 84%-მდე არის გაზრდილი

დიაგრამა 6

გრძელვადიანი სესხების წილი მთლიან სესხებში. სავარაუდოდ, გრძელვადიანი სესხების ხვედრითი წილის ბოლო პერიოდის ზრდა გამოწვეულია საბანკო სექტორის პრობლემური სესხების რესტრუქტურით. ამის გათვალისწინებით, პირველი გრაფიკი, მართალია, ზუსტად ვერ ასახავს ვადაგადაცილებული სესხების ზრდის მასშტაბებს, თუმცა ზრდის ტენდენციას სწორად ასახავს.

რესტრუქტურითი სესხების დიდი ნაწილი, ალბათ, მომავალში გადავა ვადაგადაცილებულებში და, რა თქმა უნდა, გაიზრდება რეზერვის ხარჯი. რადგან უცნობია, რა რაოდენობის სესხების რესტრუქტურითობა მოხდა ბანკებში, ამდენად შეუძლებელია ამ ფაქტორის სათანადო სიზუსტით განსაზღვრა, მაგრამ დასკვნა, რომ არსებული სასესხო პორტფელის ხარისხის გაფუჭება არ დასრულებულა, ეჭვგარეშეა.

საკრედიტო რისკის ზრდის ყველა ნიშნის მიუხედავად, ბანკებმა სესხების საპროცენტო განაკვეთების ზრდა გვიან დაიწყეს – მხოლოდ 2008 წლის გაზაფხულზე. ესეც მხოლოდ იმის გამო, რომ საერთაშორისო ფულად ბაზარზე მოხდა საპროცენტო განაკვეთების მნიშვნელოვანი ზრდა. ასე რომ, სესხის საპროცენტო განაკვეთში სესხის გაზრდილი რისკის საკომპენსაციო კომპონენტი არ იყო გათვალისწინებული.

შესაძლებელია, ვინმემ ამტკიცოს, რომ კონკურენციის ინტენსივობის მოცემულ დონეზე ეს არის ფასწარმოქმნის ერთადერთი სწორი სტრატეგია. მაგრამ, რა პასუხს გავცემთ ბანკის აქციონერებს, როდესაც ისინი ვერ მიიღებენ აღებული რისკის შესაბამის კომპენსაციას. აქციონერს ბუღალტრულ მოგებაზე მეტად აინტერესებს ბიზნესის ეკონომიკური მოგება, რომელიც, ყველა ხარჯის დაფარვის შემდეგ, რჩება აქციონერს, როგორც აღებული რისკის საფასური. თუ ეს არ ხდება, ბანკის ღირებულება თანდათანობით მცირდება. რამდენად სწრაფად მოხდება ეს, დამოკიდებულია კაპიტალის ბაზრის ეფექტიანობაზე.

სესხის ფაქტობრივი დანაკარგის ვარიაცია (VL) სტატისტიკის მეთოდებით ფასდება და არის საშუალო დანაკარგის გარშემო ფაქტობრივი დანაკარგების გაფანტულობის ზომა. საშუალო მოსალოდნელი დანაკარგის რეზერვი (AL) იქმნება მოგება-ზარალით და კორექტირდება ყოველი საანგარიშგებო პერიოდის ბოლოს. VL არის სესხის მოულოდნელი დანაკარგის განაკვეთი, რომელიც დაცული უნდა იყოს კაპიტალით. ბანკის ბიზნესის სტრუქტურიდან გამომდინარე, რისკის ქვეშ მოქცეული ეკონომიკური კაპიტალი (CAR) გამოითვლება შემდეგი ფორმულით:

$$CAR = \sum VL_i \times RE_i,$$

სადაც RE_i არის რისკის ქვეშ მოქცეული i -ური აქტივის მთლიანი ბალანსი.

სესხის სახეობების მიხედვით ითვლება VL და სესხის მომსახურების ყველა საოპერაციო ხარჯი (OC), სესხის რეზერვის მიმდინარე ხარჯის ჩათვლით. ბანკის ფონდების ღირებულება (COF) დაითვლება საშუალო შეწონილი ან ზღვრული ფასით, იმისდა მიხედვით, საპროცენტო განაკვეთს ცვლილების როგორი ტენდენცია აქვს. ამ მონაცემების და შემდეგი ფორმულის გამოყენებით დაითვლება კონკრეტული სესხის ფასი – საპროცენტო განაკვეთი (d).

$$r_i = COF + AL + \frac{OC + CAR \times d_i}{LB_i} \times 100,$$

სადაც LB_i არის i -ური სესხის სიდიდე; d_i – დისკონტირების კოეფიციენტი, რომლის ნაცვლად, თუ ის უცნობია, შეიძლება გამოვიყენოთ ბანკის კაპიტალის შიდა ეფექტურობის მაჩვენებელი – ROE.

კაპიტალის აღეგნებულობა

სესხი ბანკის მომგებიანი აქტივი უნდა იყოს. როდესაც ბანკი გაცემს სესხებს, ის იღებს რისკს, რომლის კომპენსაცია შეიძლება მაღალი შემოსავალი იყოს. მაგრამ არსებობს ფაქტორების დიდი სიმრავლე, რომელთაც შეუძლიათ სესხის გაფუჭება. მაგალითად, ეკონომიკის რეცესია ზრდის უმუშევრობას და შემოსავლის გარეშე დარჩენილი ინდივიდები ვერ იხდიან სესხებს. სესხის დაბრუნების უნარი მჭიდრო კავშირშია ბიზნესის ციკლებთან. იზრდება შემოსავლები – სესხების გადახდა მიდის კარგად; მცირდება შემოსავლები – სესხებს იხდიან ცუდად. ამის გამო, სესხის მოსალოდნელი დანაკარგის საპირ-წონედ ბანკი ყოველთვის ქმნის რეზერვებს.

ბანკის უსაფრთხოების მეორე მექანიზმი არის საკუთარი კაპიტალის ადეკვატურობა. საბანკო ზედამხედველობა ადგენს ბანკის კაპიტალის მინიმალურ მოთხოვნას და მისი აქტივების რისკის წონებს. ეს ორი სიდიდე, ბანკის აქტივების სტრუქტურა და ოდენობა განსაზღვრავს მინიმალური კაპიტალის მოთხოვნას.

ბანკების საკრედიტო პორტფელის კომპოზიცია სხვადასხვაგვარია და ეს დამოკიდებულია ბანკის ზომაზე, სამოქმედო არეალსა და გამოცდილებაზე. ბიზნესსესხებზე და/ან ინდივიდების სესხებზე. ორიენტაციის მიხედვით, ბანკები იყოფა საცალო და კორპორაციულ ბანკებად. ვინაიდან საქართველოს საბანკო ბაზარი მცირეა, ამიტომ ბანკების უმრავლესობა გასცემს ორივე ტიპის სესხებს. მიუხედავად ბანკის სასესხო პორტფელის მრავალგვარობისა, მინიმალური საზედამხედველო კაპიტალის ოდენობა არ არის დამოკიდებული მოცემული სტრუქტურის ცვლილებაზე, რადგან ყველა ტიპის სესხი რისკის ერთი წონით იწონება (100%)²¹.

არც ბაზელის კომიტეტის მიერ დამტკიცებული “ბაზელ I” (1988 წელი) აკეთებს რისკის წონის დიფერენცირებას სესხების ტიპების მიხედვით. ბაზელის კომიტეტმა 2004 წელს მიიღო კაპიტალის ადეკვატურობის და საკრედიტო რისკების ახალი სტანდარტი²², “ბაზელი II”, სადაც რისკის წონები დიფერენცირებულია და მინიმალური კაპიტალის მოთხოვნა გამოითვლება სესხების კონკრეტული სტრუქტურის საფუძველზე.

რეგულირების ახალი წესის ძირითადი არსი მდგომარეობს იმაში, რომ ბანკის მიერ აღებული რისკების ზომა დამოკიდებული ხდება მისი აქტივების პორტფელის რისკების კონფიგურაციაზე. რისკებში შედის ყველა საკრედიტო და საოპერაციო რისკი.

საკრედიტო რისკებიდან აქ მხოლოდ სასესხო რისკებს შეეხებით. პირველ ცხრილში მოცემულია რისკის წონები და ნაჩვენებია განსხვავებები ბაზელი ერთის, ბაზელი ორის და საქართველოს საბანკო რეგულირების მიერ დადგენილი რისკის წონებს შორის.

ცხრილი 1

	ბაზელი II		ბაზელი I	საქართველო ²³
	სტანდარტი	IRB ²⁴		
ცენტრალური სამთავრობო ორგანიზაციები და ცენტრალური ბანკი	0-150%	0-400%	0% ECD ²⁵ 100% არა OECD წევრი	0% 100% არა OECD წევრი
საბანკო სექტორი	20-150%	6-400%	20% OECD 100% არა OECD წევრი	20% OECD 100% არა OECD წევრი

²¹ კომერციული ბანკების კაპიტალის ადეკვატურობის მოთხოვნის შესახებ დებულება, სებ, 2002წ და 2003წ., ბრძანება №237 და №298.

²² International Convergence of Capital Measurement and Capital Standards. Bassel Committee on Banking Supervision. June 2004. www.bis.org.

²³ კომერციული ბანკების კაპიტალის ადეკვატურობის მოთხოვნის შესახებ დებულება, სებ, 2002წ და 2003წ., ბრძანება №237 და №298

²⁴ IRB – Internal Ratings-based.

²⁵ OECD – Organisation for Economic Co-operation and development.

სადაც სესხები:				
- ბინების	35%	13-227%	} 50%	100%
- კომერციული ფართების	100%			
- საკრედიტო ბარათების	75%	10-227%	100%	
კორპორაციული სესხები	20-150%	14-400%	100%	
მცირე და საშუალო საწარმოები (SME)	100%	11-198%	100%	
ოპერაციული რისკი	15%	12-18%	0%	

ამ ცვლილების მთავარი მიზანი იყო ის, რომ ბანკის ეკონომიკური საქმიანობა შესაბამისობაში მოსულიყო სახედამხედველო კაპიტალთან. ბანკის საქმიანობა, რომელიც წარმოადგენს დაბალ ეკონომიკურ რისკს, ითხოვს ნაკლებ კაპიტალს და, პირიქით. მაგალითად, ბანკის კორპორაციულ სესხებში თუ მაღალი რეიტინგის კომპანიების ხვედრითი წილი დიდია, მასში სახედამხედველო კაპიტალის მოთხოვნა შედარებით ნაკლები იქნება, ვიდრე ეს იქნებოდა “ბაზელ I”-ით ან საქართველოს საბანკო რეგულირების ნორმებით. “ბაზელ II”-ში ეკონომიკური რისკის შეფასების გათანაბრებული მიდგომა შეცვლილია დიფერენცირებულით, სადაც რისკის წონა დამოკიდებულია მსესხებლის რეიტინგზე.

სტანდარტული მიდგომის გარდა, დაშვებულია შიდა სარეიტინგო ბაზის (IRB) შექმნა. აქ თავისუფლების ხარისხი უფრო დიდია და ეკონომიკური რისკის წონა დამოკიდებულია ბანკის მიერ საკრედიტო სფეროებში მიღწეულ ფაქტობრივ შედეგებზე. მაგალითად, თუ ბანკის შედეგი კორპორაციულ ან მცირე და საშუალო საწარმოების დაკრედიტების სფეროებში ცუდია, მაშინ, შესაძლებელია, რისკის წონა იყოს არა 100%, არამედ გაცილებით მეტი – 250% და 180% შესაბამისად. ეს, ცხადია, გამოიწვევს ბანკის ინტერესის დაკარგვას ასეთი სფეროების მიმართ, რადგან ეზრდებათ კაპიტალის მოთხოვნა.

IRB განისაზღვრება ორი მეთოდით: პირველი, ბანკი საკუთარი აქტივების მიხედვით ადგენს სესხის გაფუჭების ალბათობებს “ბაზელი II”-ის მეთოდოლოგიის გამოყენებით; და მეორე, სადაც ბანკი გაფუჭების ალბათობებს ადგენს საკუთარი პარამეტრების საფუძველზე. რაც შეეხება კაპიტალის მინიმალური მოთხოვნის სიდიდეს, “ბაზელ II”-ში ის არ შეცვლილა. მისი მნიშვნელობა პირველადი კაპიტალის მიმართ დარჩა 4%, ხოლო მთლიანი კაპიტალის მიმართ – 8%; საქართველოში 8% და 12% შესაბამისად. “ბაზელ II” ეხება და ცვლის ამ კოეფიციენტების მნიშვნელის დაანგარიშების წესს, ხოლო რაც შეეხება მრიცხველს, ის არ იცვლება.

დანერგვის და გამოყენების თვალსაზრისით, მარტივია რისკის სტანდარტული წონების გამოყენება, შედარებით რთულია საბაზისო IRB-ის გამოყენება და გაცილებით რთული ინდივიდუალური IRB შექმნა და დანერგვა. ამ მიდგომის დანერგვა ბანკისაგან მოითხოვს დიდ ინვესტიციებს რისკმენეჯმენტის ადეკვატური მოდელის და მონაცემთა ბაზების შექმნაში. საერთოდ, მცირე ზომის ბანკებში, როგორც საქართველოს ბანკებია, უკანასკნელი მიდგომის სრულად განხორციელება არ იქნება მიზანშეწონილი. “ბაზელი II” გათვლილია უფრო დიდი, მულტინაციონალური ბანკებისთვის, მაგრამ მისი ზოგადი კონცეფციის გათვალისწინება მიზანშეწონილი იქნება საქართველოს საბანკო სექტორში.

ამ ეტაპზე, როდესაც მკაფიოდ გამოჩნდა საქართველოს საბანკო სექტორის მთავარი პრობლემა, რომელიც სესხების ხარისხს უკავშირდება, მინიმალურ

რი კაპიტალის მოთხოვნის მეთოდოლოგიაში, ალბათ, გარკვეული ცვლილებები იქნება საჭირო. უმჯობესი იქნება სესხების მეტი რისკის კატეგორიებად დიფერენცირება და ამ კატეგორიების მიხედვით რისკის საერთო წონების დადგენა, რომლის მაქსიმალური მნიშვნელობა არ იქნება მხოლოდ 100%, არამედ შეიძლება მეტიც იყოს და ნაკლებიც. სესხის კატეგორიები, როგორც ბანკების ბალანსებიდან ჩანს, იქნება: (1) კორპორაციული სესხები, (2) მცირე და საშუალო საწარმოების სესხები, (3) საბინაო იპოთეკური სესხები, (4) კომერციული ფართის იპოთეკური სესხები, (5) სამომხმარებლო სესხები, (6) საკრედიტო ბარათის სესხები, და (7) ვადაგადაცილებული სესხები და ა.შ.

სასესხო პორტფელის მინიმალური საზედამხედველო კაპიტალის (MEC) მოთხოვნა დაითვლება შემდეგი ფორმულით:

$$MEC = \sum PD_i \times LGD_i \times EAD_i \times M_i$$

სადაც²⁶: PD არის სესხის გაფუჭების ალბათობა; LGD – თანხა, რომელსაც ბანკი დაკარგავს მსესხებლის გაკოტრების შემთხვევაში; EAD – გაკოტრების მიმართ ღია პოზიცია, – მაგალითად, გაკოტრების შედეგად მსესხებელი საკრედიტო ხაზიდან რამდენ თანხას აითვისებს; M – აქტივის დაფარვამდე დარჩენილი ვადა.

რისკის წონების განსაზღვრას ზემოთ ჩამოთვლილი პარამეტრების შეფასება დასჭირდება²⁷. მნიშვნელოვანია PD პარამეტრის საიმედოდ შეფასება, რასაც ართულებს კორელაციის ფაქტორის არსებობა. კორელაციის პარამეტრი აუცილებლად გასათვალისწინებელია, რადგან მსესხებლების გაკოტრების ხდომილებები ურთიერთდამოკიდებულია. საერთო ეკონომიკური ფაქტორები გავლენას ახდენს ყველა მსესხებელზე. კორელაციის პარამეტრი იცვლება ფირმის რეიტინგის მიხედვით. დაბალი რეიტინგის ფირმები მეტ ურთიერთდამოკიდებულებების ხარისხს აჩვენებენ, ვიდრე მაღალ რეიტინგულები²⁸. საქართველოში კომპანიების საკრედიტო რეიტინგების სისტემა ჯერ არ შექმნილა და მითუმჯობესო არც კორელაციებია შეფასებული. თუმცა, არსებობს სხვა ქვეყნების შეფასებები, რომელთა შორის მეტ-ნაკლებად მსგავსი ეკონომიკის მქონე ქვეყნის შეფასებების გამოყენება არ იქნებოდა აზრსმოკლებული.

ბანკები და მათი ზრდა მხოლოდ იმ შემთხვევაში შეიძლება იყოს უსაფრთხო, როცა რისკები სწორად იზომება და იზღვევა ადეკვატურად მინიმალური საზედამხედველო კაპიტალის მოთხოვნით. სესხის გაფუჭებასთან დაკავშირებული დანაკარგის სტატისტიკური შეფასება, მაგალითად 99%-იანი ნდობის დონეზე, ნიშნავს, რომ ბანკის მინიმალური საზედამხედველო კაპიტალი 99% ალბათობით გადაფარავს ბანკის მიერ წლის განმავლობაში მიღებულ ეკონომიკურ ზარალს. ამ წესის დაცვა უზრუნველყოფს იმას, რომ, თუ ბანკს მოუწდება გაფართოვდეს მაღალრისკიან ბაზარზე, მას მოუწევს გაზარდოს კაპიტალი იმ ზომით, რა ზომაც საკმარისი იქნება ბანკის ეკონომიკური ზარალის მოცემული ალბათობით გადასაფარად.

როგორც ჩანს, რეგულირების როლი იზრდება საბანკო სექტორის განვითარების პარალელურად. ახალი ტენდენციების და ცვლილებების შესაბამისად საბანკო რეგულირება და ზედამხედველობა მუდმივად განახლების პროცესში უნდა იყოს. ხშირად, კონკურენცია ბანკებს უქმნის ცდუნებას, არასაკმარისი კაპიტალით გაფართოვდნენ მაღალრისკიან ბაზარზე. არც ბანკის დამფუძნებლები და არც ბანკის მენეჯმენტი იმის საიმედო გარანტორი, რომ ბანკი დაცული იქნება ასეთი ქმედებებისაგან და მას ყოველთვის ექნება აღებული რისკების ადეკვატური კაპიტალი. ასე რომ, საბანკო რეგულირების სისტემას, რო-

²⁶ International Convergence of Capital Standards, Basel Committee on Banking Supervision. 2004, p. 69.

²⁷ Moorad Choudhry, Bank Asset and Liability management, John Wiley & Sons, 2007, p.1187.

²⁸ Moorad Choudhry, Bank Asset and Liability management, John Wiley & Sons, 2007, p.1208

მედიც თავისუფალია ინტერესთა კონფლიქტისაგან, შეუძლია და უნდა იყოს საბანკო სექტორის სტაბილურობის ყველაზე საიმედო გარანტორი.

Givi Lemonjava

Candidate of Economic Sciences

BANKING LOANS: TENDENCY AND REGULATION

Summary

This article describes trends prevailing in development of Georgian banking sector. Specifically, dynamics in bank's credit portfolio. Growth in risky loans effected loan quality adversely. In this paper are discussed trends in quality of loans and changes in structure of credit portfolios. The analysis showed that, these changes increased significantly riskiness of bank's credit portfolio.

This paper also discusses control issues of credit risk. Regarding this, are described present rules of regulation and possible ways to improve them, which is based on Basel II concept and align risk-based capital with the economic risk. The issue is to find weights of loan's risk for each type of loan. These weights are to be then used to establish minimal capital requirements.

ბუნებათსარბებლოებისა და ბარემოს დაცვის ეკონომიკა

თინა ჩხეიძე

ეკონომიკურ მეცნიერებათა დოქტორი

ქეთევან ქველავაძე

ეკონომიკურ მეცნიერებათა კანდიდატი

**დასახმების დონის ამაღლებაში ეკოლოგიური ფაქტორის გავლენის
ზოგიერთი ასპექტი საქართველოში**

შრომისუნარიანი მოსახლეობის დასაქმება ქვეყნის ეკონომიკური ზრდის საკვანძო საკითხია. დასაქმების დაბალი დონე იწვევს საოჯახო მეურნეობების შემოსავლების სიმცირეს და მრავალ ნეგატიურ სოციალურ და ეკონომიკურ შედეგს.

თეორია, რომელიც ეფუძნება შრომის სფეროში სახელმწიფო პოლიტიკის განსახორციელებელ ღონისძიებებს და ეკონომიკურ მექანიზმებს, უნდა ითვალისწინებდეს ადამიანს, როგორც ეკონომიკური ზრდის მთავარი ფაქტორის და მისი მოთხოვნილებების დაკმაყოფილებას, როგორც ეკონომიკური და პოლიტიკური სისტემის მთავარ მოხანს.

საქართველოში მოსახლეობის გარანტირებული დასაქმების პრაქტიკა, რაც დიდი ხნის მანძილზე არსებობდა, არაეფექტურად, მაგრამ მაინც წყვეტდა ამ პრობლემას. დღეს რადიკალურად განსხვავებული მდგომარეობაა და მოსახლეობის დასაქმების უზრუნველსაყოფად საზოგადოებისა და მთავრობის მხრიდან თვისებრივად განსხვავებული ხედვა და მიდგომა საჭიროა.

ქვეყნის ეკონომიკური და სოციალური განვითარების მნიშვნელოვან ინდიკატორს დასაქმების სფეროში წარმოადგენს დასაქმებისა და უმუშევრობის დონის წინა პლანზე წამოწევა, რისი შედეგიც წარმოაჩენს თუ რა მდგომარეობაა ქვეყანაში და რამდენად აუცილებელია სპეციალური ღონისძიებების შემუშავება და გატარება.

შრომის სფეროში არსებული პრობლემების დაძლევა და ქმედითი ღონისძიებების გატარება შესაძლებელია მხოლოდ შრომის ბაზარზე რეალური მდგომარეობის ანალიზის და შეფასების საფუძველზე. ოფიციალური სტატისტიკური მონაცემები ხშირად არ იძლევა ობიექტური დასკვნების გაკეთების შესაძლებლობას, მაგრამ, მიუხედავად ამისა, გარკვეულ ტენდენციებს მაინც ასახავს და მაჩვენებლების შედარების საშუალებას გვაძლევს, ამ მონაცემების საფუძველზე შრომის ბაზარზე არსებული მდგომარეობა საგანგაშოა და გადაუდებელი ღონისძიებების გატარებას მოითხოვს.

საქართველოს სტატისტიკის დეპარტამენტის მონაცემებით, ქვეყანაში უმუშევრობის დონე უკანასკნელი 8 წლის განმავლობაში გაიზარდა (ცხრილი 1). მაგ., 2000 წელს უმუშევართა რაოდენობა ეკონომიკურად აქტიური მოსახლეობის 10,3%-ს შეადგენდა, ხოლო 2007 წელს იმავე მაჩვენებელმა 13,3%-ს მიაღწია. ე.ი. უმუშევართა რაოდენობა გაიზარდა 3%-ით. ასეთი მაჩვენებელი ისეთი პატარა ქვეყნისათვის, როგორც საქართველოა – კრიტიკულია. განვითარებულ ქვეყნებში, რომელთა მოსახლეობა მნიშვნელოვნად აღემატება საქართველოს მოსახლეობის რიცხოვნობას, ნებისმიერი მიზეზით უმუშევრების თუნდაც რამდენიმე ათასი კაცით მატება ამ ქვეყნისათვის ეკონომიკური ზრდის შემაფერხებელ ინდიკატორად ითვლება და, შესაბამისად, მთელი ძალისხმევა მიმართულია გამომწვევი მიზეზის აღმოსაფხვრელად, რადგან უმუშევრობის დონე უშუალო კავშირშია მთლიანი შიდა პროდუქტის მნიშვნელობასთან.

საქართველოს მოსახლეობის დასაქმების მაჩვენებლები
2000 – 2007 წლებში (ათასი კაცი, %)

წლები	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
ეკონომიკურად აქტიური მოსახლეობა	2051,6	2113,3	2104,2	2050,8	2041,0	2041,0	1944,6	1965,3
დასაქმებული სულ	1839,3	1877,7	1839,2	1814,9	1783,3	1744,6	1671,4	1704,3
აქედან დაქირავებული	684,3	654,6	650,9	618,5	600,9	600,5	500,5	625,4
თვითდასაქმებული	1043,9	1135,9	1184,9	1195,2	1189,2	1143,3	1095,2	1078,8
დასაქმების დონე, %	89,6	88,8	87,4	88,5	87,4	86,2	85,9	
უმუშევრები	212,2	235,6	265,0	235,9	257,6	279,3	279,2	261,0
უმუშევრობის დონე, %	10,3	11,1	12,6	11,5	12,6	13,8	14,0	
თვითდასაქმებულთა წილი დასაქმებულთა საერთო რაოდენობაში, %	56,8	60,5	64,5	65,9	65,2	65,5	65,5	

წყარო: საქართველოს სტატისტიკის დეპარტამენტის სამუშაო ძალის გამოკვლევის მასალები.

როგორც აღვნიშნეთ, არსებული ოფიციალური მასალებიდან ირკვევა, რომ საქართველოში უმუშევრობის დონე სხვა ქვეყნებთან შედარებით მაღალია (მაგალითად, უმუშევრობის დონე (%-ში) გერმანიაში უდრის 9,1; საფრანგეთში – 8,0; იაპონიაში – 4,0; აშშ-ში – 4,6; ისლანდიაში – 1,0; ტაილანდში – 1,7 და ა.შ), რაც დასაქმების სფეროში კარდინალურ ცვლილებებს მოითხოვს სახელმწიფო დონეზე უმუშევრობის შესამცირებლად და მოსახლეობის სოციალური მდგომარეობის გასაუმჯობესებლად [3].

საქართველოს მოსახლეობის დასაქმების სფეროში არსებითი ცვლილება შეუძლია შეიტანოს ქვეყნის ეკოლოგიურმა ფაქტორმა. საყოველთაოდ ცნობილია მოსახრება იმის შესახებ, რომ ცხოვრების მაღალი დონე დამოკიდებულია ქვეყნის გეოგრაფიულ მდგომარეობაზე, ბუნებრივ, კლიმატურ და ნიადაგობრივ პირობებზე, ბუნებრივი რესურსებით სიმდიდრეზე, ეკოლოგიურ მდგრადობაზე და სხვა, რაც, თავის მხრივ, განაპირობებს მოსახლეობის ეფექტიან დასაქმებას.

მდგრადი ეკოლოგიური გარემო წარმოადგენს მდგრადი ეკონომიკური განვითარების ერთ-ერთ ასპექტს და საფუძველს. არ არსებობს ქვეყნის ეკონომიკური ზრდისა და განვითარების პერსპექტივა ბუნებრივი რესურსების გამოყენების გარეშე. ეკონომიკური განვითარებისაკენ მიმართულ ღონისძიებათა შორის არსებითი ადგილი უკავია ბუნებრივი რესურსების რაციონალურად გამოყენებისა და გარემოს დაცვის საკითხს. სამეცნიერო-ტექნიკური პროგრესისა და პლანეტის მოსახლეობის სწრაფ ზრდასთან ერთად, გაიზარდა საზოგადოების მოთხოვნა ბუნებრივ რესურსებზე. სამეურნეო საქმიანობაში ერთგვარად სულ უფრო მეტი და სულ უფრო ახალი ბუნებრივი რესურსი. დღეისათვის საზოგა-

დოვებასა და ბუნებრივ გარემოს შორის მიმდინარე ურთიერთქმედებამ განაპირობა გლობალური, საერთო საკაცობრიო პრობლემა – ეკოლოგიური პრობლემა. იგი დაკავშირებულია ადამიანის საცხოვრებელი გარემოს ხარისხის გაუმჯობესებასთან, რაც გამოწვეულია ინდუსტრიალიზაციისა და ურბანიზაციის პროცესების სწრაფი განვითარებით. მრეწველობის განვითარებამ და სოფლის მეურნეობის ინტენსიფიკაციამ გამოიწვია გარემოს ღრმა ცვლილებები. ბიოსფეროში გამუდმებით ირღვევა ადამიანის სამეურნეო კვლავწარმოებასა და ბუნების კვლავწარმოებას შორის ურთიერთკავშირი. ამის მიზეზი ის არის, რომ გადახულია ხმელეთის 10%-ზე მეტი, გაჩეხილია ტყეები, შენდება კაშხალები და არხები, ინტენსიურად გამოიყენება სასუქები და შხამქიმიკატები, გარემოში გამოიტყორცნება დიდი რაოდენობის მავნე ნივთიერებები. ფართო მასშტაბით წარმოებს წიაღისეულის მოპოვება და გადაამუშავება, იღვევა ტრადიციული ენერგეტიკული და სანედლეულო რესურსები. მაგალითად, ბუნებაზე ზეწოლამ და ეკოლოგიური ბალანსის დარღვევამ გამოიწვია ატმოსფეროს ჰაერში ნახშირორჟანგის და მეთანის რაოდენობის მატება (ე.წ. სასათბურო ეფექტი). 1960 წლიდან 1990 წლამდე ჰაერში ნახშირორჟანგის რაოდენობამ მიაღწია 315 PPM-დან 350 PPM-ს, მეთანის რაოდენობა კი თითქმის ორჯერ გაიზარდა, რაც დაკავშირებულია სათბობის წვასთან, ტყის მოსპობასთან, ჰუმუსის მინერალიზაციასთან და სხვ. თუ ეს პროცესი ასე გაგრძელდა და ნახშირორჟანგის კონცენტრაციამ მიაღწია 600 PPM-ს, მაშინ ბიოსფეროს ტემპერატურა 2025 წლისათვის აიწევს 1⁰ C-ით, ხოლო XXI საუკუნის ბოლოს – 3⁰ C-ით, რაც გამოიწვევს ამინდში ცვლილებებს, კერძოდ ცხელი დღეების მომატებას, გვალვების ხანგრძლივობას, რომელსაც შეცვლის კოკისპირული წვიმები, ქარიშხალი, შტორმი და ა.შ. შეიძლება ნალექების რაოდენობა შემცირდეს ძირითადად მარცვლეულის მომყვან ქვეყნებში მაგ., აშშ-ში, ჩინეთში, ყაზახეთში, მოხდეს ძლიერი გაუდაბნობა აფრიკასა და შუა აღმოსავლეთში. რაც ტროპიკული ტყეების დაღუპვის მიზეზი გახდება.

ბუნებრივი რესურსების გამოღვევის და გარემოს დაბინძურების საშიშროებამ განაპირობა საზოგადოებისა და ბუნების ურთიერთქმედების ახალი ფორმის – ბუნებათსარგებლობისა და გარემოს დაცვის პრობლემის გადაწყვეტის აუცილებლობის მოთხოვნა.

საქართველოს ხელისუფლება აღიარებს, რომ ეკოლოგიური პრობლემა განხილული უნდა იქნეს, როგორც ეკონომიკური და სოციალური განვითარების სტრატეგიის განუყოფელი ნაწილი. 1994 წლის ოქტომბერში საქართველო შეუერთდა კონვენციას კლიმატის ცვლილების შესახებ. საქართველოს პრეზიდენტის №630 ბრძანებულების თანახმად, შეიქმნა კლიმატის ცვლილების პრობლემათა შემსწავლელი კომისია. 1996 წელს მიღებულ იქნა კანონი „გარემოს დაცვის შესახებ“, რომელმაც შექმნა სამართლებრივი საფუძველი გარემოს დაცვის პოლიტიკის შემუშავების შესახებ.

ქვეყნის ეკონომიკური ზრდა-განვითარება კი მოითხოვს ადეკვატური რაოდენობის ბუნებრივი რესურსების ჩართვას წარმოებაში, რაც, თავის მხრივ, იწვევს ბუნებრივი რესურსების გამოღვევას. თანამედროვე ეკოლოგიური სიტუაცია ცხადყოფს, რომ ასე გაგრძელდება, ანუ ბუნებაზე სტიქიური, უკონტროლო ზემოქმედება მიუღებელია, ამიტომ საჭიროა „გარემოს დაცვის შესახებ“ კანონის თანახმად, საქართველოს ბუნებრივ რესურსებზე – მიწაზე, წყალზე, ჰაერზე, ტყეზე, წიაღისეულზე და ა.შ. დაწესდეს მონიტორინგი. მოხდეს არსებული ბუნებრივი რესურსების აღწერა და კონტროლი.

აღნიშნულ რესურსებზე მონიტორინგი დიდძალ ადამიანურ რესურსს მოითხოვს. თითოეული გარემოზე სადამკვირვებლო სადგური და საგუშაგო 24 საათიანი დაკვირვებისათვის მინიმუმ სამკაციანი ჯგუფის მორიგეობას საჭიროებს.

თუ თვალს გადავავლებთ კავკასიის ისტორიას გარემოს დაცვის თვალსაზრისით, ვნახავთ, რომ ჯერ კიდევ რუსეთის იმპერიის დროს 1844 წ. კავკასიაში მოქმედებდა ობსერვატორია, რომელიც ანალოგიურ ორგანიზაციათა შორის უძველესია. 1900 წელს საქართველოს ტერიტორიაზე ორგანიზებული იყო 72 მეტეოროლოგიური სადამკვირვებლო პუნქტი (სადგური – საგუშაგო). ოქტომბრის რევოლუციის შემდეგ ამ სადგურების უმეტესობა დაიკეტა. 1925 წლიდან დაიწყო მათი აღდგენა. მეორე მსოფლიო ომის პერიოდში (მიუხედავად ომისა) ასეთი პუნქტების რაოდენობა 300-ს აღემატებოდა. თუმცა საქართველოს მთელ ტერიტორიას მაინც ვერ ფარავდა.

1990 წლის დასაწყისში, ქვეყანაში შექმნილი ეკონომიკურ-პოლიტიკური მდგომარეობის გამო, დაიწყო ამ პუნქტების მკვეთრი შემცირება. უკანასკნელი შემცირება გატარდა 2006 წელს. დღეისათვის საქართველოს მასშტაბით მოქმედებს სულ 10 მეტეოროლოგიური სადგური, რაც, საქართველოს რთული რელიეფური და კლიმატური მრავალფეროვნებიდან გამომდინარე, მეტად მცირეა.

რაც შეეხება ჰიდროლოგიურ დაკვირვებებს, საქართველოში ის დაიწყო 1904 წლიდან (თბილისში მუშტაიდის ბაღთან მუშაობდა მტკვრის ჰიდროლოგიური საგუშაგო). 1914 წლიდან საქართველოს მდინარეებზე მოქმედებდა 34 საგუშაგო. 1930 წლიდან 1980 წლამდე სექტორში მთლიანად იყო 140–160 საგუშაგო. 1990 წლამდე ქვეყანაში მოქმედებდა 480 ჰიდროლოგიური საგუშაგო. დღეისათვის კი დარჩა მხოლოდ 22.

საქართველოში გლაციოლოგიური დაკვირვება დაიწყო 1950 წლიდან. 1990 წლის დასაწყისისათვის მყინვარებზე გახსნილი იყო 800-ზე მეტი სადამკვირვებლო პუნქტი. წლის თბილ პერიოდში ექსპედიციური გზით ამ პუნქტებში წარმოებდა გლაციოლოგიური დაკვირვებები, რომელთა შედეგები ყოველ 5 წელიწადში ერთხელ ქვეყნდებოდა იუნესკოს მიერ გამოშვებულ კადასტრში. 90-იანი წლიდან ეს დაკვირვება შეწყდა.

რაც შეეხება აგრომეტეოროლოგიურ დაკვირვებებს, იგი დაიწყო XIX ს. 80-იან წლებში. XX ს-ის დასაწყისში სტაროსელსკის მიერ საქართველოში გაიხსნა სპეციალური ლაბორატორია ვაზზე დასაკვირვებლად. 1945 წლიდან საქართველოს ჰიდრომეტეოროლოგიურ სამსახურებში დაიწყო სისტემატური აგრომეტეოროლოგიური დაკვირვებები ყველა სახის სასოფლო-სამეურნეო კულტურებსა და საძოვრებზე. 90 წლისათვის სასოფლო-სამეურნეო რაიონებში განლაგებულ მეტეოროლოგიურ სადგურებში აწარმოებდნენ აგრომეტეოროლოგიურ დაკვირვებებს. სადგურებთან წარმოებდა ნიადაგის ტენშემცვლელობის ინსტრუმენტული გაზომვები. გამოყოფილი იყო მოტოციკლეტი და შესაბამისი აპარატურა. რეგულარულად წარმოებდა სასოფლო-სამეურნეო მინდვრებისა და საძოვრების ავტო და ავიაშემოვლები. მიღებული შედეგების საფუძველზე იძლეოდა რეკომენდაციები სოფლის მეურნეობის მუშაკებისა და მწყემსებისათვის. დგებოდა ფენოლოგიური და მოსავლიანობის პროგნოზები, რაც დღეისათვის აღარ კეთდება.

მსოფლიო ბანკის გაანგარიშებით (2006), საქართველოში მეტეოროლოგიური სისტემის აღსადგენად და გადასაიარაღებლად საკმარისი იქნება 8 მილიონი დოლარი, რომლის თითოეული დახარჯული დოლარი 6–8 დოლარის მოგებას მოიტანს.

გარდა გარემოს მონიტორინგისა, დასაქმების სფეროში არსებითი წვლილი შეუძლია შეიტანოს საქართველოში ტურიზმის განვითარებამ, რისთვისაც ასევე აუცილებელი პირობაა ეკოლოგიურად სუფთა გარემო.

როგორც წარმოდგენილი ფაქტობრივი მასალებიდან ირკვევა, გარემოს დაცვის ყველა სფეროში შეინიშნება სამუშაო ადგილების შემცირება. აქედან გამომდინარე შეიძლება დავასკვნათ, რომ, თუ საქართველოში გარემოს დაცვის საკითხს სათანადო ყურადღება მიექცევა და არსებული სამსახურების რეა-

ბილიტაცია მოხდება, შესაძლებელი იქნება დიდძალი სამუშაო ადგილების შექმნა, თუნდაც იმ დონეზე, რაც იყო 1945 წლისათვის.

გამოყენებული ლიტერატურა

1. მდგრადი განვითარების ეროვნული შეფასების ანგარიში. გარემოსა და ბუნებრივი დაცვის სამინისტრო. 2007.
2. საქართველოს სტატისტიკის დეპარტამენტის სამუშაო ძალის გამოკვლევის მასალები. 2007.
3. მ. კვიციანი. დასაქმების პრობლემის გადაწყვეტის მიმართულებები. საქ. სტრატეგიული კვლევისა და განვითარების ცენტრი
4. Поздняков В.Я. Экономика природопользования. М – В. 2003.

Tina Chkheidze

Doctor of Economic Sciences

Ketevan Kveladze

Candidate of economic Sciences

SOME ASPECTS OF INFLUENCE OF ECOLOGICAL FACTOR ON THE INCREASE OF EMPLOYMENT LEVEL IN GEORGIA

Summary

Employment of able-bodied population is the basis of economic growth and development. By means of rehabilitation and reconstruction (even to the level of 1945) of observation posts (stations and posts) on natural resources of the country it will be able to create many working places in Georgia.

ეკონომიკის სახელმწიფო რეგულირება

ნუნუ ქისტაური
ეკონომიკურ მეცნიერებათა კანდიდატი
მელა მელა შვილი
მეცნიერი თანამშრომელი

სახელმწიფო ინოვაციური პოლიტიკა საქართველოში

თანამედროვე პირობებში, როდესაც სულ უფრო მწვავედ საყოველთაო კონკურენციული ბრძოლა გასაღების ბაზრების მოსაპოვებლად, ძალიან სწრაფი ტემპებით იფიქრება ბუნებრივი რესურსები, მეტად უპერსპექტივო ხდება ეკონომიკური ზრდის “სანედლეულო სექტორზე” ორიენტაცია, რასაც ადგილი აქვს თითქმის ყველა პოსტკომუნისტურ ქვეყანაში, მათ შორის საქართველოშიც. სამეცნიერო ეკონომიკურ ლიტერატურაში დიდი ხანია ფეხი მოიკიდა ტერმინმა “ინტელექტუალური კაპიტალი”. ხშირად ვხვდებით მოსაზრებას იმის შესახებ, რომ დღეს ეკონომიკური ზრდა იგივეა, რაც სამეცნიერო-ტექნიკური პროგრესის მიღწევა და დანერგვა და წარმოების ფაქტორების ინტელექტუალიზაცია. სხვადასხვა მონაცემებით, უახლოესი 15-20 წლის განმავლობაში მეცნიერებატევადი და მაღალტექნოლოგიური საქონლის რეალიზაცია მსოფლიო მასშტაბით 10-ჯერ გადააჭარბებს “სანედლეულო სექტორის” პროდუქციის საერთო ღირებულებას. ყოველივე ეს მიუთითებს ეკონომიკის სწორედ სამეცნიერო-ტექნიკური და ინოვაციური სექტორის პრიორიტეტული, წინმსწრები განვითარების აუცილებლობაზე. მეცნიერების განვითარება ეკონომიკური განვითარების საფუძველთა საფუძველია. შეიძლება ითქვას, რომ ეკონომიკური განვითარების პროცესი – ეს არის ინოვაციათა განვითარების პროცესი [1, გვ.22].

ნიშანდობლივია, რომ აშშ-ს ახლადარჩეულმა პრეზიდენტმა ბარაკ ობამამ თავისი ერთ-ერთი პირველი სერიოზული მოხსენება სწორედ ამერიკის მეცნიერებათა ეროვნული აკადემიის სხდომაზე წარმოადგინა (2009 წლის 27 აპრილი) და ასე დაასათაურა: “მეცნიერება გვჭირდება, როგორც არასდროს”. მან ხაზგასმით აღნიშნა, რომ ამერიკის ეკონომიკური განვითარების ტემპების შენელება მხოლოდ მეცნიერების და განათლების განვითარების ტემპების შენელებამ გამოიწვია. მისი აზრით, სამეცნიერო ინოვაციები იძლევა განვითარების და აყვავების შანსს და ეს შანსი არა მხოლოდ ამერიკამ, არამედ მთელმა მსოფლიომ მაქსიმალურად უნდა გამოიყენოს, ვიდრე გვიან არ არის. დღეს მეცნიერება ყველაზე მეტად, ვიდრე ოდესმე, საჭიროა ჩვენი კეთილდღეობის, ჩვენი უშიშროების, ჩვენი ჯანმრთელობის და ჩვენი ცხოვრების ხარისხის შენარჩუნებისათვის [7].

მსოფლიო გამოცდილება გვიჩვენებს, რომ სახელმწიფოები, რომლებიც ირჩევენ ეკონომიკის განვითარების ინოვაციურ მოდელს (გზას), ეფექტურად იყენებენ სახელმწიფო ინოვაციურ პოლიტიკას.

სახელმწიფო ინოვაციური პოლიტიკა წარმოადგენს სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების სახელმწიფო პროგრამის ნაწილს, რომელიც გამოხატავს სახელმწიფოს დამოკიდებულებას ინოვაციური საქმიანობისადმი. სახელმწიფო ინოვაციური პოლიტიკა მიმართული უნდა იყოს ინოვაციური პროცესების აქტივიზაციაზე ეკონომიკის ყველა სფეროში; საინვესტიციო კლიმატის გაუმჯობესებაზე; ხელსაყრელი პირობების შექმნაზე სამეცნიერო-ტექნიკური პროტენციისა და ინოვაციური საქმიანობის სტიმულირების საბაზრო მექანიზმების ეფექტური გამოყენებისათვის; ინოვაციური ინფრასტრუქტურის განვითარებაზე; სამეცნიერო-ტექნიკური პერსონალის შესაბამისი უნარების შესწავლასა და ეფექტურ გამოყენებაზე და ა.შ.

ამჟამად მეცნიერებატევადი პროდუქციის 80-90%-ზე მეტს მაღალგანვითარებული ქვეყნები აწარმოებენ, თუმცა უკანასკნელ პერიოდში ზოგიერთი ახალი ინდუსტრიული ქვეყანა (ჩინეთი, პონ-კონგი, სინგაპური, ტაივანი) მთლიან შიდა პროდუქტში ინოვაციებზე დანახარჯებით მიუახლოვდა დასავლეთ ევროპის ქვეყნების მაჩვენებელს. ამასთანავე, სამხრეთ კორეის განვითარების მაღალი დონე მიღწეულია მეცნიერებისა და მეცნიერებატევადი დარგების განვითარებით. აქ მშპ-ში სკსს-თა (სამეცნიერო-კვლევითი საცდელ-საკონსტრუქტორო სამუშაოები) ხარჯების წილმა მიაღწია 2.7%-ს (აქ სახელმწიფოს მიერ განხორციელებული საფინანსო თუ საგადასახადო შეღავათებით გასული საუკუნის 80-იან წლებში შეიქმნა სამეცნიერო კვლევითი ინსტიტუტები, სარისკო ფირმები).

ახალმა ინდუსტრიულმა ქვეყნებმა განვითარების მაღალ დონეს მიაღწიეს სწორედ მეცნიერებატევადი და მაღალტექნოლოგიური წარმოების განვითარებით. ეს კი განხორციელდა სახელმწიფო პროტექციონისტული პოლიტიკის გამოყენებით, ექსპორტის სტიმულირებით, იმპორტის შეზღუდვით საბაჟო თუ ადმინისტრაციული ბარიერებით.

აშშ-მა ეკონომიკის აღმავლობას მიაღწია სახელმწიფოს აქტიური ზემოქმედებით. აქ ტექნოლოგიური განვითარება გახდა ქვეყნის ეკონომიკური ზრდის საფუძველი და ამ სფეროში განხორციელდა შემდეგი ძირითადი მიზნები: შეიქმნა სამეწარმეო კლიმატი ინოვაციური საქმიანობის გაფართოებისა და კერძო სექტორის კონკურენტუნარიანობის ამაღლების მიზნით, მოხდა სკსს-ების სტიმულირება ახალ ტექნოლოგიათა ბაზაზე, შეიქმნა საუკეთესო ინფრასტრუქტურა, განხორციელდა ინვესტიციები მრეწველობისა და ვაჭრობის ხელშეწყობის მიზნით, ასევე განხორციელდა სამხედრო და სამოქალაქო წარმოების ინტეგრაცია, ჩამოყალიბდა მაღალკვალიფიციური შრომითი რესურსები, რომლებიც მონაწილეობენ ინოვაციური ეკონომიკის განვითარებაში.

რუსეთში ჩამოყალიბდა ინოვაციური სტრუქტურები (საწარმოო, ანალიტიკური, კონსალტინგური), შეიქმნა სარისკო ფირმები, დაწესდა შეღავათები (საგადასახადო) ინოვაციებზე, განხორციელდა ინოვაციური პროექტების საკონკურსო წესით დაფინანსება, შეიქმნა ინოვაციური სფეროს მარეგულირებელი საკანონმდებლო ბაზა.

იაპონიაში მიმდინარეობს ინოვაციური პროგრამების სახელმწიფო მხარდაჭერა. საფრანგეთში ხორციელდება გამოყენებითი კვლევების სახელმწიფო პროგრამები.

ამრიგად, მსოფლიოს მთელი რიგი ქვეყნები გონივრული ინოვაციური პოლიტიკის მეშვეობით აღწევენ მნიშვნელოვან ეკონომიკურ ზრდას.

ინოვაციური სფეროს განვითარებისათვის მნიშვნელოვანი ფინანსური სახსრები პირველ რიგში უნდა გამოყოს სახელმწიფომ, ასევე სარისკო ორგანიზაციებმა, საპენსიო ფონდებმა, ცალკეულმა პიროვნებებმა, სადაზღვევო კომპანიებმა და სხვამ. მიზანშეწონილია ვენჩურული (სარისკო) ფირმების შექმნა. ამასთან, მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრამები უნდა დაფინანსდეს ბიუჯეტიდან და სპეციალური ფონდებიდან. გარდა ამისა, სახელმწიფომ უნდა შექმნას სათანადო სამართლებრივი ბაზა სარისკო ფირმების ფორმირება-განვითარებისათვის.

მაშასადამე, აუცილებელია სახელმწიფომ ინოვაციური სფეროს განვითარებისათვის შექმნას ხელსაყრელი გარემო: საგადასახადო, საკრედიტო, საპატენტო, საბირჟო, სალიცენზიო, ექსპორტის, იმპორტის და სხვა სფეროებში.

თანამედროვე პირობებში მტკპ-ის მიღწევათა გათვალისწინებით უნდა განისაზღვროს ჩვენი ქვეყნის განვითარების სტრატეგია და ჩამოყალიბდეს მეცნიერული გამოკვლევებისა და დამუშავებების ძირითადი პრიორიტეტული მიმართულებები.

საქართველოს სახელმწიფოებრივი სასიცოცხლო მნიშვნელობის ძირითადი პრობლემები (ქვეყნის თავდაცვისუნარიანობა, სახელმწიფო უსაფრთხოება,

ტრანსპორტის, კომუნიკაციური სისტემის, ენერჯეტიკის, კავშირგაბმულობის, ინფორმაციული სისტემის განვითარება და სხვა) უნდა გადაიჭრას მტკპ-ის მიღწევათა გამოყენებით, რის საფუძველზეც უნდა განისაზღვროს გამოკვლევების პრიორიტეტული მიმართულებები (ე.ი. საქართველოს ეკონომიკური განვითარების სტრატეგია ინოვაციურ საფუძველზე უნდა ჩამოყალიბდეს).

საქართველოს ეკონომიკის აღმავლობის მისაღწევად ფართოდ უნდა დაინერგოს ახალი და უახლესი ტიპის ტექნიკა-ტექნოლოგიები. ეს კი მოითხოვს საბაზრო ინფრასტრუქტურის შექმნას, ბირჟების, ბანკების, სადაზღვევო კომპანიების, სპეციალიზებული მიზნობრივი ფონდების, სარიცხო-ინოვაციური ფირმების, ლიზინგური, მარკეტინგული, აუდიტორული, ინჟინირინგული და სხვა სახეობის ფირმათა ჩამოყალიბებას.

აუცილებელია, სახელმწიფომ, საბაზრო ინფრასტრუქტურის განვითარების ნორმატიულ-საკანონმდებლო ბაზის სრულყოფისას, ორიენტაცია აიღოს ინოვაციური პროცესების დაჩქარებაზე, მაღალკვალიფიციური კადრების მომზადებაზე. ამასთან, მეცნიერებასა და წარმოებას შორის ურთიერთობა უნდა აიგოს ურთიერთსარგებლიანობის პრინციპით, პირადი და საზოგადოებრივი ინტერესების შერწყმის საფუძველზე. სახელმწიფო რეგულირება ძირითადად ირიბი მეთოდებით (საგადასახადო, საბაჟო, საკრედიტო ინვესტიციები, შეღავათები და სტიმულები და სხვა) უნდა ხორციელდებოდეს.

კომუნიკაციური სისტემების მეშვეობით ხდება სიახლეთა გავრცელება, ფირმებთან, შუამავლებთან, მყიდველებთან, საზოგადოების ფართო მასებთან ურთიერთობის დამყარება (რეკლამის, საკუთრივ გაყიდვის, გასაღების სტიმულირებით და სხვა). ამ დროს უდიდესი მნიშვნელობა ენიჭება საზოგადოებრივ აზრს, რომლის ჩამოყალიბება შესაძლებელია სემინარების ჩატარებით, სპეციალურად გამოცემული ლიტერატურით, საჯარო ჩვენებებით, გამოფენა-გაყიდვებით, საქველმოქმედო პროგრამების მეშვეობით და სხვა.

ამრიგად, სიახლეთა გავრცელება უნდა ხორციელდებოდეს როგორც კომუნიკაციური, ასევე მასტიმულირებელი (პრემირება, გარანტიების მიცემა ფულის უკან დაბრუნებაზე, უფასო ნიმუშების წარდგენა, საქონლური კრედიტი და სხვა) ღონისძიებებით.

საქართველომ უნდა გაიზიაროს სხვა ქვეყნების (იაპონია, კორეა, ჩინეთი და სხვა) პრაქტიკაში არსებული გამოცდილება. მან ორიენტაცია უნდა აიღოს მეცნიერებატევად პროდუქციაზე, განახორციელოს საპატენტო და სალიცენზიო პროგრამები (ამ მხრივ განსაკუთრებით სამაგალითოა იაპონია, სადაც მეცნიერულ-ტექნიკური პოტენციალის განვითარება განხორციელდა დასავლეთ ევროპიდან და ამერიკიდან პატენტებისა და ლიცენზიების შექმნის გზით. არსებული მდგომარეობის დრმა მეცნიერული ანალიზის შემდეგ აქ მოხდა ახალი და ძველი ტრადიციული დარგების თვისებრივად უნივერსალური სტრუქტურული სინთეზი, რამაც წარმოშვა ახალი მაღალტექნოლოგიური დარგები).

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, მოწინავე განვითარებული ქვეყნები სამეცნიერო და ტექნოლოგიური განვითარებისათვის საკმაოდ სოლიდურ თანხებს გამოყოფენ (მშპ-ის 2%-ზე მეტს).

განვითარებად ქვეყნებში ეს მაჩვენებელი 0.6-0.8%-ია. ამ ქვეყნებში, როგორც წესი, სუსტადაა განვითარებული სამეცნიერო პოტენციალი (ზოგან საერთოდაც არ გააჩნიათ) და ამ ქვეყნების მთავრობათა ძირითად მიზანს სწორედ საკუთარი სამეცნიერო პოტენციალის შექმნა წარმოადგენს. ეს საკმაოდ რთული და ხანგრძლივი პროცესია. ამასთან, მეტად ძვირად ღირებულებულიც. მაგრამ, რაც ყველაზე მთავარია, მისი შექმნა მხოლოდ მატერიალური და ფინანსური რესურსების გამოყოფით შეუძლებელია. მისი შექმნა დამოკიდებულია ეროვნულ თავისებურებებზე, პოტენციალსა და მთელ რიგ სხვა სოციალურ-ეკონომიკურ ფაქტორზე.

საქართველოში წინა წლებში მეცნიერების განვითარებისათვის ეროვნული შემოსავლის 2.5% იხარჯებოდა (ახლა ეს მანვენებელი 0.2%-ს შეადგენს), ეს არ არის მაქსიმუმი იმისა, რაც სასურველი იყო. მაგრამ, ამისდა მიუხედავად, საქართველოში ჩამოყალიბდა და სწრაფი ტემპებით ვითარდებოდა სხვადასხვა სამეცნიერო მიმართულების უძლიერესი სკოლები. დღეს ჩვენს ქვეყანას (განსხვავებით ზოგიერთი ქვეყნისაგან, სადაც გასული საუკუნის 80-იანი წლებიდან დაიწყო მეცნიერულ-ტექნიკური პოტენციალის ჩამოყალიბება) ესაჭიროება არა მეცნიერულ-ტექნოლოგიური პოტენციალის შექმნა, არამედ უკვე არსებული განვითარება და ამისათვის სახელმწიფოს დიდი მხარდაჭერა. საქართველოში მეცნიერება, მიუხედავად უმძიმესი პირობებისა, ჯერ კიდევ არსებობს და აგრძელებს განვითარებას, ჯერ კიდევ შენარჩუნებულია მეცნიერულ-ტექნიკური პოტენციალი. აუცილებელია, სახელმწიფოს პოლიტიკა მიმართულ იქნეს დაგროვილი სამეცნიერო პოტენციალის შენარჩუნება-განვითარებაზე. სათანადოდ უნდა განვითარდეს ფუნდამენტური მეცნიერება და ინოვაციები ისეთ სფეროებში, როგორცაა: ეროვნული უსაფრთხოება, სოციალური სფერო, ეკოლოგიური პრობლემების გადაჭრა, აქცენტი უნდა გაკეთდეს სამეცნიერო კადრების შენარჩუნებაზე. საჭიროა კაპიტალის მფლობელმა სექტორმა ინვესტიციები ჩაიღოს ინოვაციური სფეროს განვითარებაში, ვინაიდან ინვესტიციები ინოვაციებში – ეს მომავლის ინვესტიციებია. ეს ის ინვესტიციებია, რომლებიც შედეგს მოგვცემენ ერთი, ხუთი, იქნებ ათი წლის შემდეგ ან კიდევ უფრო გვიან. მაგრამ, მიუხედავად ამისა, მიღებული შედეგი მრავალჯერ გადაწონის მასზე გაწეულ დანახარჯებს. ამიტომაც ამ პროცესის მართვა სახელმწიფომ უნდა აიღოს ხელში და მაქსიმალურად დააინტერესოს და ჩართოს მასში კერძო სექტორი. ყოველივე ეს ხელს შეუწყობს არა მხოლოდ ინოვაციური სფეროს სუბიექტების დინამიურ განვითარებას, არამედ მთლიანად მთელი ქვეყნის განვითარებას და წინსვლას.

გამოყენებული ლიტერატურა

1. რ. აბესაძე, რ. სარჩიმელია, ნ. არევაძე, მ. მელაშვილი. ეკონომიკური განვითარებისა და პროგნოზირების პრობლემები, თბილისი, “უნივერსალი”, 2004.
2. აბრალავა ა. გ. გზა მაღალტექნოლოგიური ეკონომიკისაკენ. თბილისი, “თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა”, 2001.
3. Инновационный менеджмент (Под ред.проф. В.Я. Швандара, проф. В.Я. Горфинкеля). М., Вузовский учебник, 2004.
4. ნაკაიძე გ. საინოვაციო მენეჯმენტი. თბილისი. გამომცემლობა “ტექნიკური უნივერსიტეტი”, 2004.
5. ჩიქავა ლ. ინოვაციური ეკონომიკა. თბილისი. “სიასლე”, 2006.
6. Лимитовский М., Сичинава Ал. Приоритетные направления инновационной политики Грузии.
7. Remarks by the president at the National Academy of Sciences Annual Weeting The white Heuse Office of the Prek Secretary April 27, 2009.
8. <http://www.scientific.ru/trv/2009/029/obama.html>

Nunu Kistauri
Candidate of Economic Sciences
Medea Melashvili
Scientific Worker

THE STATE INNOVATION POLICY IN GEORGIA

Summary

World experience shows-that states selecting innovation model of development of economy, efficiently use government innovative policy, which should be directed on the activization of innovative processes in all the spheres of economy; the improvement of investment climate; the creation of favourable conditions to use efficiently market mechanisms of stimulation of scientific – technical skills and innovative activity; the development of innovative infrastructure ; the study and efficient use of relevant skills of scientific–technical staff etc. The government has to create favourable environment for the development of innovative sphere: legalislative , taxation, credit, patent, exhange, license, export, import etc. It should pursue such policy which will provide not only the maintenance of industrial – technical skills but its maximum action , transformation and adequate reformation.

აბრარული წარმოება, სასურსათო უსაფრთხოება

თენგიზ ქავთარაძე
ეკონომიკის აკადემიური დოქტორი

სურსათის წარმოება და სასურსათო უსაფრთხოება

საქართველოს რესპუბლიკას უკავია 69,7 ათ. კვ. კმ ფართობი, საიდანაც დაბლობზე მოდის მთლიანი ტერიტორიის მხოლოდ 13,0 %, მთისწინებზე – 33,4 %, მთაზე – 53,6 %.

სოფლის მეურნეობაში გამოიყენება მთელი ტერიტორიის მხოლოდ 44%; სასოფლო-სამეურნეო სავარგულების სტრუქტურაში სახნავ მიწებზე მოდის 24,1%, მრავალწლიან ნარგავებზე – 10%, სათიბებსა და საძოვრებზე – 65,6%.

საქართველო მცირემიწიანი ქვეყანაა, მოსახლეობის ერთ სულზე მოდის 1,6 ჰა დამუშავებაში მყოფი მიწა და 1,2 ჰა სახნავი.

ქვეყანა მიწათმოქმედების რისკის ზონაშია მოქცეული. სასოფლო-სამეურნეო კულტურების გარანტირებული მოსავლის მისაღებად რწვეასთან ერთად (აღმოსავლეთ საქართველოში), აუცილებელია დაშრობითი სამუშაოების ჩატარება (დასავლეთ საქართველოში).

საქართველოში იწარმოება მრავალი სახის როგორც საშინაო მოხმარების, ისე საექსპორტო დანიშნულების პროდუქცია. საქართველოს ეკონომიკურ პოტენციალზე მსჯელობისას უპირატესად იგულისხმება კვებისა და გადამამუშავებელი მრეწველობა. მისი განვითარების მასშტაბებს განსაზღვრავდა ქვეყნის გეოკლიმატურ პირობებზე დამოკიდებული რესურსული უზრუნველყოფა, ტრადიციები, მოთხოვნები და სხვა ფაქტორები [1].

ცენტრალიზებული გეგმური სისტემის დეინტეგრაციამდე სექტორში იწარმოებოდა ქვეყნის სამრეწველო პროდუქციის 40%-ზე მეტი. იმ პერიოდის ფასების პარიტეტის გათვალისწინებით, საკვები პროდუქტების ექსპორტის ღირებულება ორჯერ აღემატებოდა იმპორტის მოცულობის ღირებულებას. 1983 წლის მონაცემებით, საქართველოში წარმოებული პროდუქციის 25,17% ყოფილი საბჭოთა კავშირის რესპუბლიკებში და მის ფარგლებს გარეთ იგზავნებოდა, ხოლო საქართველოში მოხმარებული პროდუქციის 26,1% იმპორტს შეადგენდა. 1989 წელს ექსპორტირებული იყო 5,5 მლრდ მანეთის პროდუქცია, ხოლო იმპორტირებული პროდუქციის მოცულობამ 3,4 მლრდ მანეთი შეადგინა. როგორც ჩანს, ამ პერიოდში სავაჭრო ბალანსის საღდო დადებითი იყო და იგი 2,1 მლრდ მანეთს შეადგენდა. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ასეთი ბალანსის ფორმირებას, ექსპორტის საკმაოდ დიდ მოცულობასთან ერთად, ხელს უწყობდა საბჭოთა კავშირში არსებული ფასებიც. კერძოდ, შიდა ბაზარზე კვებისა და მსუბუქი მრეწველობის პროდუქციაზე ფასები მნიშვნელოვნად აღემატებოდა მსოფლიო ფასებს, მაშინ, როდესაც მსოფლიო ფასებთან შედარებით ენერგომატარებლებსა და ნედლეულზე შიდა ფასები გაცილებით ნაკლები იყო. ამასთან, საქართველოდან ექსპორტირებული პროდუქციის მხოლოდ 6,5% ხვდებოდა საბჭოთა კავშირის ფარგლებს გარეთ [2].

შიდა ბაზარი მოიხმარდა წარმოებული დაფასოებული ჩაის 1%-ს, ბრენდის (კონიაკის) 8%-ს, ეთერზეთების 10%, შამპანური ღვინოების 25%-ს, ხილბოსტნეული კონსერვების 24%-ს, ყურძნის ღვინოების 36%-ს, მინერალური წყლების 40%-ს. ამდენად, სექტორი მნიშვნელოვანწილად ორიენტირებული იყო საექსპორტო პროდუქციის წარმოებაზე და არსებული სამრეწველო პოტენციალის გამოყენების მაღალი დონით ხასიათდებოდა.

ცნობილი პოლიტიკური ხასიათის მოვლენებმა და ეკონომიკური პროცესების მართვაში ჩამოყალიბებულმა გადაუჭრელმა პრობლემებმა განაპირობა და-

რგის მაჩვენებელთა მნიშვნელოვანი გაუარესება – საქართველოს კვების მრეწველობამ დაკარგა პოზიციები როგორც საერთაშორისო, ისე შიდა ბაზარზე.

საკმარისია აღინიშნოს, რომ 1985-1990 წლებში საქართველოს წილი საკვები პროდუქტებით ვაჭრობაში ყოფილ საბჭოთა სივრცეში 10%-ს შეადგენდა, ხოლო ექსპორტის ღირებულება 1,7-ჯერ აღემატებოდა სხვა დანარჩენი რესპუბლიკებიდან საკვები პროდუქტების იმპორტის საერთო ღირებულებას.

1997 წლის მაჩვენებლებით კი, 1990 წლის დონესთან შედარებით, იწარმოვა დაფასოებული ჩაი – 6,1%, კონიაკი (ბრენდი) – 29,4%, მინერალური წყლები – 32,2%, ყურძნის ღვინო – 13,5%, ხილ-ბოსტნეულის კონსერვები – 0,46%, მცენარეული ზეთი – 5,8%.

სასურსათო უზრუნველყოფის თვალსაზრისით, საგრძნობლად შემცირდა ერთ სულ მოსახლეზე წარმოებული პროდუქციის მოცულობა. მაგალითად, ხორცეულის პროდუქცია ერთ სულზე 1990 წელს დაფიქსირებული 5,7 კგ-დან 1997 წელს შემცირდა 0,01 კგ-მდე, რძის ნაწარმი – 4,5 კგ-დან 0,7 კგ-მდე, ხოლო ხილ-ბოსტნეულის კონსერვები – 136 პირობითი ქილიდან 5,6 პირობით ქილამდე.

განსაკუთრებით დაკნინდა ვითარება საკონსერვო მრეწველობაში, რომელსაც შეუძლია გარკვეულად სტრატეგიული ფუნქციაც კი იკისროს არა მხოლოდ ქვეყნის სასურსათო ბალანსის შეესებაში, არამედ საექსპორტო პროდუქციის წარმოებაშიც. ნიშანდობლივია, რომ დარგის წლიური სიმძლავრე შეადგენს 800 მილიონ პირობით ქილას, ხოლო ისტორიული ტრადიციები და ხელსაყრელი კლიმატი, ეკოლოგიურად სუფთა გარემო და გეოგრაფიული მდებარეობა ხელსაყრელ პირობებს ქმნის ექსპორტზე ორიენტირებული პროდუქციის წარმოებისათვის.

საგულისხმოა, რომ სასოფლო-სამეურნეო პროდუქციის წარმოების პიკურ პერიოდში – 1988 წელს – გადამუშავდა 160 ათასი ტონა თესლოვანი და 94 ათასი ტონა კურკოვანი ხილი, 98 ათასი ტონა ციტრუსი, 79 ათასი ტონა პომიდორი, 16 ათასი ტონა ყურძენი, 12 ათასი ტონა ბოსტნეული და სულ იწარმოვა 760 მლნ პირობითი ქილა საკონსერვო პროდუქცია.

საითხის შესწავლით ირკვევა, რომ ბოლო პერიოდში საქართველოს საგარეო ვაჭრობის საქონელბრუნვაში გამოცოცხლება შეინიშნება. 1995-2007 წლებში კი ეს მაჩვენებელი მნიშვნელოვნად გაიზარდა. კერძოდ, 1995 წელს იგი 537,8 მლნ აშშ დოლარს შეადგენდა, 2000 წელს შესაბამისად – 1032,2, ხოლო 2007 წელს – 3357,2 მლნ აშშ დოლარს. აღსანიშნავია ისიც, რომ აღნიშნულ პერიოდში ექსპორტი საკმაოდ მაღალი ტემპით იზრდება. მაგალითად, 1995 წელს ექსპორტირებული იყო 161,5 მლნ აშშ დოლარის პროდუქცია, 2000 წელს – 322,8, ხოლო 2007 წელს – 866,2 მლნ აშშ დოლარის პროდუქცია, ანუ, 1995 წელთან შედარებით, 2007 წელს ექსპორტის მოცულობა გაიზარდა 2,7-ჯერ, მაშინ, როდესაც იმპორტი 1995 წელს 396,3 მლნ აშშ დოლარიდან იზრდება 2000 წელს 709,4, ხოლო 2007 წელს – 2490,9 მლნ აშშ დოლარამდე, ანუ იმპორტი აღნიშნულ პერიოდში გაიზარდა 6,3-ჯერ. აღნიშნულიდან გამომდინარე, ქვეყნის საგარეო სავაჭრო ბალანსი უარყოფითია და იგი ყოველწლიურად იზრდება. მაგალითად, თუ 1995 წელს საგარეო ვაჭრობის უარყოფითი სადღო შეადგენდა 234,7 მლნ აშშ დოლარს, იგი 2000 წელს გაიზარდა 386,6, ხოლო 2007 წელს 1624,7 მლნ აშშ დოლარამდე, ჩვენი აზრით, აღნიშნულ მდგომარეობას მნიშვნელოვნად შეუწყო ხელი ქვეყანაში განხორციელებულმა ეროვნული ვალუტის გაცვლითი კურსის გამყარების პოლიტიკამ, რის შედეგად ექსპორტი ნაკლებად ხელსაყრელია, ხოლო იმპორტი უფრო ხელსაყრელი გახდა.

მთლიანად სასურსათო პროდუქციის საწარმოო კომპლექსი შრომისუნარიანი მოსახლეობის საშუალოდ 42%-ს ასაქმებდა. დღეისათვის კი კომპლექსის როლი დასაქმების საქმეში მნიშვნელოვნად შემცირებულია.

არსებული მდგომარეობის გამომწვევი ძირითადი მიზეზებია: დიდი სიმძლავრის ძველი გადაამუშავებელი პროფილის საწარმოთა მნიშვნელოვანი ნაწილის პრივატიზაციის შემდგომი პერიოდისათვის აუცილებელი ფინანსური რესურსების უქონლობა; მომხმარებელთა მიერ (სახელმწიფო დაწესებულებათა ჩათვლით) პროდუქციის ღირებულებათა გადაუხდელობა და ვალების ზრდა; ტრადიციული ბაზრების დაკარგვა, რაც გავლენას ახდენს როგორც მოთხოვნაზე, ასევე მიწოდებაზე; მარკეტინგული საქმიანობისა და მენეჯმენტის სასურველზე დაბალი დონე; საკრედიტო რესურსების მეწარმეთა მხრივ ხელმოუწვლადობა მაღალი საპროცენტო განაკვეთის გამო; წარმოების საშუალებებითა და სხვა რესურსებით მომარაგების არასტაბილურობა მანქანა-დანადგარების, ნედლეულისა და გასაღების ქსელის ჩათვლით; ენერგორესურსთა უყარათო რეჟიმით ხარჯვა და მათი თვითღირებულების ზრდა; ადგილობრივი წარმოების მაღალი ხარისხის ტარა-შესაფუთი მასალების უქონლობა.

დღეისათვის ეკონომიკურ საქმიანობას განაგრძობს გადაამუშავებელ საწარმოთა მხოლოდ 5-10%, ისიც არასრული დატვირთვით. ამკარაა უცხოურ ინვესტიციათა საჭიროება. ჯერჯერობით აღნიშნულის განხორციელება მხოლოდ ღვინის, ჩაის, წყლისა და რძის პროდუქტების წარმოებაში მოხერხდა, თუმცა შეზღუდული მოცულობებით.

სურსათის გადაამუშავებელ საწარმოთა რესტრუქტურისა შიდა წლის წინ დაიწყო. იგი მოიცავდა ზოგიერთ საწარმოთა ვალების რესტრუქტურისა, საწარმოთა პირობების შესაბამისად მათი პროფილის შეცვლას, დეცენტრალიზებას, დაახლოებით 1600 ყოფილი კოლექტიური და სახელმწიფო მეურნეობა გარდაიქმნა სხვადასხვა ფორმის 900 ახალ საწარმოდ. 353 სასოფლო-სამეურნეო საწარმო ლიკვიდირებულ იქნა. მიუხედავად აღნიშნული ცვლილებებისა, მაინც არ ჩამოყალიბდა ახალი საბაზრო პირობებისათვის საჭირო ვითარება. ის, რაც დაწყებულია, ვერ გრძელდება ფინანსური სახსრების უქონლობის გამო. სათანადო დაფინანსების პირობებში სპეციალისტების გაანგარიშებით, საწარმოთა რესტრუქტურის პირველი ეტაპისათვის, სავარაუდოდ, 2-3 წელია საჭირო. მეორე ეტაპისათვის – 5-7 წელი, როდესაც მოსალოდნელი იქნება აღნიშნულ საწარმოთა მიერ საკუთარ რესტრუქტურისაში წვლილის შეტანა. სექტორის აღორძინება სასიცოცხლო მნიშვნელობისაა როგორც ზოგადად საქართველოს ეკონომიკური ზრდის, ისე კონკრეტულად სასურსათო უზრუნველყოფისათვის.

თუ გავითვალისწინებთ წარმოებისა და გადაამუშავების სფეროებს შორის ორგანიზაციული კავშირის აუცილებლობას, დიდ მნიშვნელობას იძენს გადაამუშავებელ საწარმოთა დისლოკაცია. ამჟამად სასოფლო-სამეურნეო პროდუქციის პირველად წარმოებასა და გადაამუშავებელ მრეწველობას შორის ე.წ. „კავშირის ეფექტი“ ძალზე სუსტია. წარმოებასა და გადაამუშავებელ მრეწველობას შორის ფინანსური, მარკეტინგული და გასაღების კომერციული ქსელის არსებობა სასიცოცხლოა საწარმოო კავშირების გაძლიერებისათვის როგორც ვერტიკალურად, ისევე ჰორიზონტალურად.

აგროსამრეწველო კომპლექსის რესტრუქტურისა და გათვალისწინებული უნდა იქნეს ახალი საწარმოების გეოგრაფიული მდებარეობის მნიშვნელობა, სიახლოვე საწყის (მეურნეობა) და საბოლოო (მომხმარებელი) ბაზრებთან. აღნიშნული განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი ხდება, თუ გავითვალისწინებთ ტრანსპორტირებისა და გასაღების არსებულ სირთულეებს. ადგილმდებარეობის თვალსაზრისით, ასევე გათვალისწინებული უნდა იქნეს პირველადი წარმოების რეგიონული პრიორიტეტები.

ყურადღება უნდა მიექცეს ორ ასპექტს, როგორც სექტორის რესტრუქტურის სტრატეგიის მნიშვნელოვან ნაწილებს. პირველი: მენეჯმენტის შეზღუდული შესაძლებლობების გამო შეიძლება, საწყის ეტაპზე, საწარმოთა გარკვეული რაოდენობის ამოქმედება გახდეს საჭირო. საჭიროა შესაბამისი სამუშაო

ოს ჩატარება პროდუქციის ხარისხისა და მისი თვითღირებულების ისეთი საფუძვლის ჩამოსაყალიბებლად, რომელიც უზრუნველყოფდა საერთაშორისო ბაზარზე კონკურენტუნარიანობას. საწარმოთა მართვის ცოდნის პრობლემა შეიძლება გადაიჭრას ერთობლივ საწარმოთა შექმნით, რაც ასევე ხელს შეუწყობს უცხოური ინვესტიციების მოზიდვას. სწორედ ამაზე მიანიშნებს არსებულ საწარმოთა არასრული დატვირთვით მუშაობა. თუმცა, პრეზიდენტის სათანადო ბრძანებულების თანახმად, საწარმოთა მხოლოდ მოქმედ ნაწილზე ხდება გადასახადის გადახდა. მეორე: სურსათის გადამამუშავებელი მრეწველობა არ უნდა მოქმედებდეს მხოლოდ საბაზრო მოთხოვნილების შესაბამისად, უნდა ხდებოდეს ისეთი აუცილებელი პროდუქციის წარმოებაც (ბავშვების კვება, ორგანული სასუქები), რომელზე მოთხოვნილებაც შედარებით დაბალია მოსახლეობის შემოსავლების სიმცირის გამო.

მოკლევადიან პერსპექტივაში აღნიშნული სექტორის რესტრუქტურის ზაციის სტრატეგიის ერთ-ერთ ნაწილად მიჩნეული უნდა იქნეს მისი დეტალური შესწავლა (ინვენტარი ზაცია), სტატისტიკური მონაცემების განახლება. თითოეულ რეგიონში არსებულ საწარმოთა ძლიერი და სუსტი მხარეების იდენტიფიცირება. აღნიშნულ ინფორმაციაზე დაყრდნობით უნდა მომზადდეს სექტორის განვითარების სტრატეგია (ცნობარი), რომელშიც გათვალისწინებული იქნება პროდუქციაზე არსებული მოთხოვნილება, ახალი ბაზრების მოძიების შესაძლებლობები და იმპორტ/შემზღუდავი ღონისძიებები. სასურველია, დამუშავდეს სასურსათო უსაფრთხოების რეგიონული, ხოლო ქვეყნის მასშტაბით – ქვედარგთა პროგრამები.

გამოყენებული ლიტერატურა

1. აბესაძე რ., სრულყოფილი საბაზრო ეკონომიკა ჯერჯერობით არ გვაქვს, გაზ. „ბანკები და ფინანსები“, 12 აგვისტო, 2003.
2. ქავთარაძე თ. აგრარული რეფორმა საბაზრო ეკონომიკის პირობებში და საქართველო. „მეცნიერება“, თბილისი, 2003.
3. კუნჭულია თ., საქართველოს სოფლის მეურნეობის ეკონომიკაზე გადაყვანის პრობლემები. „მეცნიერება“, თბილისი, 1997
4. საქართველოს სოფლის მეურნეობა. სტატისტიკური კრებული 2007, თბილისი, 2008.

Tengiz Kavtaradze
Academic Doctor of Economics

PRODUCTION OF COMMODITIES AND FOOD SAFETY

Summary

The article pays a certain attention to the necessity of organic links between production and processing spheres. Are expressed some opinions to strengthen financial, marketing, commercial net of realization and prduction links in vertical and horizontal context.

საქართველოს აბრარული სექტორი კრიზისის პირობებში

რეალურ და ფინანსურ სექტორებს შორის არსებულ არასასიკეთო უკუკავშირს მძიმე დანაკარგები მოაქვს უმრავლესი ქვეყნების ეროვნული მეურნეობებისთვის. ფინანსურმა კრიზისმა თითქმის ყველგან მკვეთრად შეამცირა აქტივების ღირებულება, დააქვეითა მოსახლეობის კეთილდღეობა და სამომხმარებლო მოთხოვნა. მზარდი გაურკვევლობის ფონზე ექსპერტები ვარაუდობენ, რომ წარმოების მოცულობა განვითარებული ეკონომიკის ქვეყნებში წელს 2%-ით შემცირდება, რაც პირველად მოხდება მთელ ომის შემდგომ პერიოდში.

იმ პირობებში, როცა პროგნოზები დღითიდღე უარესდება, განვითარებული ქვეყნების ცენტრალური ბანკები გაბედულად ამცირებენ საპროცენტო განაკვეთებს და ამით ცდილობენ კრედიტის ნაკადის გაძლიერებას; სხვა ქვეყნებშიც შეძლებისდაგვარად დგამენ ნაბიჯებს ბაზრის ლიკვიდურობის ამაღლების მიმართულებით. დაქვეითების შესაკავებლად არაერთი ქვეყნის მთავრობამ გამოაცხადა ისეთი საგადასახადო-საბიუჯეტო ღონისძიებების შემოღება, რომლებმაც მათი ეკონომიკა უნდა გააძლიეროს. კერძოდ, ოცთა ჯგუფის ქვეყნებში საგადასახადო-საბიუჯეტო სტიმულებმა მშპ-ის 1,5% უნდა შეადგინოს. ამავე დროს, განვითარებული ქვეყნების ბიუჯეტების სადღო, პროგნოზის მიხედვით, 2009 წ. 3,25 პროცენტული პუნქტით გაუარესდება [1].

ოცთა ჯგუფის მიერ მიღებულ ანტიკრიზისულ ღონისძიებებს მხარი დაუჭირა აზია-წყნარი ოკეანის ეკონომიკური თანამშრომლობის ფორუმის მონაწილე 21-მა ქვეყანამ, რომელთა ლიდერებმა გამოთქვეს ვარაუდი, რომ მსოფლიო ფინანსური კრიზისი წელიწადნახევარში იქნება დაძლეული.

ვარაუდებსა და პროგნოზებს ახლა ბევრი გამოთქვამს, მაგრამ საქართველოსთვის ისედაც მეტად მძიმე და რთულ დროს ჩვენთვის ყველაზე უფრო საყურადღებო და საეკონომიკურ უნდა იყოს ავტორიტეტული ქართველი მეცნიერების, სპეციალისტებისა და პიროვნებების შეფასებები და მოსაზრებები მთელი მსოფლიოს ეკონომიკური განვითარების ტენდენციებსა და ჩვენი ქვეყნის პერსპექტივებზე “იმ ეპოქაში, რომელშიც ფული ბატონობს” [2].

გლობალურმა ფინანსურმა კრიზისმა “დომინოს პრინციპი” აამოქმედა, რომლის ძალა ჯერ კიდევ ბოლომდე არაა გამოვლენილი. გავრცელდა და მკვიდრდება მოსაზრება, რომ მსოფლიო ეკონომიკის ყველა ძირითადი ტენდენცია ასე თუ ისე უკავშირდება აგრარულ სფეროს. ექსპერტთა საკმაოდ დიდი ნაწილი დარწმუნებულია, რომ უახლოეს მომავალში ჩვენს პლანეტაზე სწორედ სოფლის მეურნეობა იქნება ეკონომიკის წამყვანი დარგი, მისი რენტაბელობა კი მკვეთრად ამაღლდება. ამის ნიშნებს ბევრი რუსეთისა და უკრაინის მაგალითზე ხედავს და მიიჩნევს, რომ აქ ახლა აგროსამრეწველო კომპლექსი წინ უსწრებს ნავთობისა და გაზის მრეწველობას. მას ისინი უბრალო მიზეზით ხსნიან: უკვე აშკარად შეინიშნება სურსათის დეფიციტი. გაეროს სოფლის მეურნეობის ორგანიზაციის (FAO) მონაცემებით, მაგალითად, ამ ბოლო ხანს მარცვლეულის მარაგები ყველაზე მიზერული იყო მთელი ბოლო 25 წლის მანძილზე. მისი წარმოება თითქმის 17 მლნ ტონით ჩამორჩებოდა მოხმარებისათვის საჭირო ოდენობას [3]. როგორც ვხედავთ, მსოფლიოში პირველად გაჩნდა მარცვლეულის გლობალური დეფიციტი, რომელიც, ალბათ, ყოველწლიურად მოიმატებს, არადა, პურის შემცველი დღემდე არავის მოუგონია. ამ ფონზე “მეტად სავალალოა, მაგრამ ფაქტია, რომ უნიკალური ქართული ხორბალი სრული გაქრობის პირასაა... ხოლო საქართველოში იმპორტირებული ხორბალი და პურის ფქვილი, რომელიც მოხმარებული პროდუქციის 91%-ს შეადგენს, იმდენად დაბალი ხარისხისაა, რომ ჯანმრთელობისთვის საფრთხეს წარმოადგენს [2].”

როგორც ცნობილია, ხორბლის გაძვირებამ თანდათანობით გააძვირა ხორცი, რძე და კვერცხი. ამან მსოფლიო ეკონომიკის დისბალანსი წარმოშვა, ბიძგი მისცა ინფლაციას, მრავალ ქვეყანაში დასცა ცხოვრების დონე და კოლოსალური იპოთეკური კრიზისის ერთ-ერთი მიზეზიც გახდა [4].

მსოფლიო ბანკის პროგნოზით, ფასების მომატების გამო მილიონობით ადამიანს ემუქრება შიმშილი. ეს დაუფარავად ითქვა სასურსათო კრიზისისადმი მიძღვნილ მადრიდის სამიტზე. როგორც ცნობილია, 2015 წლისათვის ნავარაუდევია იყო მოშიმშილეთა რაოდენობის შემცირება, მაგრამ ეს ვარაუდი სულ უფრო სათუო ხდება [5].

ცხადია, მსოფლიო ეძებს ჩიხიდან გამოსავალს. რომში გამართულ სასურსათო სამიტზე წამყვანმა ქვეყნებმა შეთანხმებას მიადწიეს სოფლის მეურნეობაში ინვესტიციების ზრდის თაობაზე. სასოფლო-სამეურნეო წარმოებაში ინვესტიციების მატებაზე გეზის აღება მსოფლიოში პირველად არ ხდება. ეს მეორე მსოფლიო ომის შემდგომი პერიოდისათვის დამახასიათებელი ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ტენდენცია იყო და განვითარებული სამრეწველო ქვეყნების სასურსათო დამოუკიდებლობის განმტკიცებას ემსახურებოდა. საქმე ისაა, რომ ნახევარ საუკუნეზე მეტი ხნის გასვლის შემდეგაც პრობლემამ კიდევ უფრო მეტი სიმწვავეით იჩინა თავი. ამის საპასუხოდ სოლიდური თანხებია გამოყოფილი, მათგან თითქმის 3 მლრდ დოლარი განვითარებადი ქვეყნების სოფლის მეურნეობის იდენტიფიკაციას უნდა მოხმარდეს. ამ ქვეყნების რიგში, ალბათ, საქართველოც უნდა ვივარაუდოთ. შექმნილი კონიუნქტურის ფონზე ჩვენი ხორბლის მოყვანაც რენტაბელური შეიძლება გახდეს, რომ აღარაფერი ვთქვათ მაღალმოსავლიან და მაღალრენტაბელურ ტექნიკურ კულტურებზე. თუმცა, ხორბლის შემთხვევაში, რომელიც სასურსათო უსაფრთხოების თავი და თავია, რენტაბელობა უპირველესი კრიტერიუმი არ არის [6]. ჩვენ მოხერხებულად უნდა ვისარგებლოთ შექმნილი ვითარებით და ქვეყნის სასურსათო დამოუკიდებლობასა და უსაფრთხოებას დავუდოთ სათავე. “მსხვილ ტრანსნაციონალურ კომპანიებს... სურთ საქართველოც თავიანთი გავლენის სფეროდ და მათი სურსათის იმპორტზე დამოკიდებულ ქვეყნად გადააქციონ... ამ ტენდენციებს ჩვენ ჩვენი პოზიცია და ინტერესები უნდა დაეუპირისპიროთ” [2].

ზოგიერთი ექსპერტის მტკიცებით, მსოფლიო საკმარის საკვებს აწარმოებს, 80 მლნ ადამიანი კი მაინც არასრულფასოვნად იკვებება. საგულისხმოა, რომ შარშან აპრილში 60-მა ქვეყანამ დასვა სოფლის მეურნეობაში რადიკალური ცვლილებების გატარების საკითხი, რათა ბოლო მოედოს სურსათის დეფიციტის გაღრმავებას და მის გაძვირებას [7]. სოფლის მეურნეობა ის გენერატორი შეიძლება გახდეს, რომელიც მთელ ეკონომიკას გამოიყვანს გლობალური ფინანსური კრიზისიდან. ამ დარგში საქართველოს ნამდვილად აქვს თავისი კონკურენტული უპირატესობა. კერძოდ, ჩვენს დროში მკვეთრად იზრდება მოთხოვნილება ეკოლოგიურად სუფთა პროდუქციაზე და ყოველწლიურად ძვირდება იგი. ეს ტენდენცია აფართოებს ასეთი სახის სასოფლო-სამეურნეო პროდუქციის წარმოებისა და მსოფლიო ბაზარზე დამკვიდრების შესაძლებლობებს. “ამიტომაც, ვიდრე ჯერ კიდევ შემორჩენილია უნიკალური ქართული სასოფლო-სამეურნეო ჯიშები...თითოეულმა ჩვენგანმა ყველაფერი უნდა გააკეთოს, რომ ეს საქმე რეალობად იქცეს [2].”

სოფლის მეურნეობის, ქართული სოფლის გადარჩენას ქართველი ეკონომისტები მჭიდროდ უკავშირებენ ქვეყნის მთელი ეკონომიკის განმტკიცებას. ამასთან დაკავშირებით სრულიად გასაგებია მათი სამართლიანი კრიტიკა ქვეყნის სოფლის მეურნეობის გრძელვადიანი განვითარების სტრატეგიის უქონლობაზე, რომლის პროექტი ჯერ არც კი განუხილავს ჩვენს პარლამენტსა და მთავრობას. აღსანიშნავია, რომ საქართველოს ყველა სტრატეგიული პროდუქტი შემოაქვს და მათ შორის სურსათიცაა, ძირითადი სასოფლო-სამეურნეო პრო-

დუქტებით თვითუზრუნველყოფას კი ქვეყანა მხოლოდ 2015 წლისათვის შეძლებს [8].

მსოფლიო ეკონომიკურ კრიზისთან დაკავშირებით გამოთქმულ შეფასებებსა და ვარაუდებში განსაკუთრებულ ყურადღებას იქცევს ის, რომ “... მისგან გამოწვეული დეფიციტი, პირველ რიგში, ალბათ, კვების პროდუქტებს შეეხება.” ამას ჩვენი კათოლიკოს-პატრიარქი თავის საშობაო ეპისტოლეში ბრძანებს [2]. მწვავე დეფიციტის პირობებში გამორიცხული არ არის, რომ ჩვენმა სავაჭრო ეკონომიკურმა პარტნიორებმა სასურსათო პროდუქციის მოწოდება შეგვიზღუდონ ან საერთოდ შეგვიწყვიტონ კიდევ. აქედან გამომდინარე, საქართველომ, როგორც მცირემიწიანმა, მაგრამ ხელსაყრელი კლიმატურ-ნიადგობრივი პირობების მქონე ქვეყანამ, გეზი ეკოლოგიურად სუფთა პროდუქციის წარმოებაზე უნდა აიღოს. “ამით ჩვენს სიმდიდრესაც შევინარჩუნებთ და მომავალი თაობების ჯანმრთელობასაც დავიცავთ”.

საქართველოში პურსა და ღვინოს, ჩვეულებრივის გარდა, ოდითგანვე პქონდა სხვა, გაცილებით უფრო მეტი მნიშვნელობა. მისი ეს მნიშვნელობა საუკუნეების მადილზე კარგად ესმოდათ ქართველ გლეხსაც და ქართულ სახელმწიფოსაც. დღეს კი ვითარება მეტისმეტად გამწვავებულია. აქ, ჩემი აზრით, უმთავრესი პრობლემა თვითონ სახელმწიფოა.

საქართველოში მოღვაწე ადამიანთა გარკვეულ ჯგუფს ბუნებრივ კანონზომიერებათა გააზრება არ ხელეწიფება. შესაბამისად, ქვეყანაში ისინი ევროპასა და აშშ-ში მოქმედი კანონების პლაგიატს ნერგავენ – არ ითვალისწინებენ, რომ როგორც აბსოლუტურად იდენტური ადამიანები არ არსებობენ, ასევე გამორიცხულია ერებისა და სახელმწიფოების იდენტურობაც. და ეს ხდება იმ ფონზე, როცა მოაზროვნე მსოფლიო თანდათან რწმუნდება თითოეული ქვეყნის განვითარების აუცილებლობაში მათი ეროვნული თავისებურებების გათვალისწინებით. ის აზრი, რომ საქართველოსნაირ პატარა ქვეყნებს სრულყოფილი სახელმწიფოს შექმნა არ შეუძლიათ, მხოლოდ ტოტალიტარულ ქვეყნებში იბადება კრიმინალური პოლიტიკური აზროვნების გავლენით. არადა, რეალობა ამის საპირისპიროს გვიჩვენებს. გაეროს ჰუმანური განვითარების დონის ცხრილში ყველაზე მდიდარი 10 ქვეყნიდან თითქმის ყველა საქართველოს სადარი ქვეყნებია. ამ ჩამონათვალში აშშ მხოლოდ მე-8 ადგილს იკავებს, თავში კი ისეთი ქვეყნებია, როგორცაა ლუქსემბურგი, ნორვეგია, ისლანდია, შვეიცარია, ირლანდია, დანია და კატარი. მე-9 – 10 ადგილებს აქ ნიდერლანდები და ფინეთი იკავებენ. დაბეჯითებით შეგვიძლია ვთქვათ, რომ ყოველი მათგანი ბუნებრივ კანონზომიერებებს დამორჩილებული საზოგადოებები და სახელმწიფოებია. ჭეშმარიტებაა ისიც, რომ ადამიანის ღირსებები, მისი პირდი კეთილდღეობა, განვითარება თუ დაქვეითება, მისი ყოფნა-არყოფნის საკითხი მხოლოდ თანამოაზრეთა და თანამემამულეთა შორის, საზოგადოებასა და სახელმწიფოში მქლავნდება.

რაც შეეხება ხელოვნურად გამოვონილი კანონების მიხედვით შექმნილ სახელმწიფოს, იგი ადამიანის არსში რაიმე დვითურ ეთიკას არ ითვალისწინებს. ასეთ სახელმწიფოში ადამიანი უბრალოდ ცხოველის დონზეა დასული. ამ აზრს ჯერ კიდევ პითაგორა და მისი მიმდევრები გამოსატავდნენ [9]. ჩვენმა თანამედროვე საზოგადოებამ აქედან სწორი დასკვნები უნდა გამოიტანოს და მხოლოდ ისე იმოქმედოს.

გამოყენებული ლიტერატურა

1. Бюллетень МВФ «Перспективы мировой экономики, 28 янв. 2009 г.»
2. საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქის საშობაო ეპისტოლე, 2009.
3. www.otechestvo.org.ua/main/2008i/512.htm
4. http://scepis.ru/library/id_2042html

5. www.agro.ru.com/news/3iii92.htm
6. კ. ბიწადე. სოფლიო სასურსათო კრიზისი და საქართველო. ჟ. „ბიზნესი და კანონმდებლობა“
7. www.apk-inform.com
8. ა. გუგუნიანი. საქართველოს სოფლის მეურნეობის განვითარების პერსპექტივა. ჟ. “მსოფლიო 2009 წელს”, გვ. 165
9. თ. ბუთხუზი. “შესაძლებლის აღსრულება”, გამ. “შემეცნება”, გვ. 174, 2008.

Maia Kapanadze
Associated professor

AGRICULTURAL SECTOR OF GEORGIA UNDER THE CRISIS

Summary

Existing feedback between real and financial sector of economy, brings heavy losses for national economy of the majority of the countries. Financial crisis almost everywhere has sharply reduced cost of actives, has lowered well-being of the population and has reduced a consumer demand. On a background of growing uncertainty experts believe, that the volume of manufacture in the countries of the developed economy will fall off on 2 % in present year and it will happen for the first time for the last post war period.

It is widespread and more and more affirmed that all the main tendencies of economic are anyhow connected with agrarian sphere. The major part of experts are assured, that in the foreseeable future the agriculture becomes leading branch, and its profitability will sharply raise.

In conditions of the developed conjuncture, profitable can be many under-branch of our agriculture in which Georgia actually has the competitive advantages.

საზღვარსაღი კაპიტალი

George Berulava

D.Sc. (Econ), Professor

P. Gugushvili Institute of Economics

Tea Vakhania

M.Sc. (Econ), Head of Financial Department

Ministry of Education and Culture

Autonomous Republic of Abkhazia

THE COMPETITIVENESS OF HUMAN CAPITAL IN GEORGIA

Introduction.

Gaining a competitive edge is one of the central tasks facing Georgia on the path of economic development. Competitiveness is the capacity of a nation to attain higher productivity levels and gain large shares of both export and domestic markets. Worldwide experience suggests that the prosperity and development of nations - especially small, developing economies - depends not so much on their initial natural resources as on their ability to gain a competitive advantage through continuous innovation and upgrading of domestic industries. This ability in turn depends on how well a nation can provide a "home base" for the businesses which "...will be the location of many of the most productive jobs, the core technologies, and the most advanced skills" [5, p.19]. Human capital is among the key factors that constitute such a "home base" and thus determine the competitiveness of a country.

The competitive potential of a country's human capital means not only the number and cost of personnel but rather the sophisticated skills acquired through higher education and advanced research and training, the creativity and commitment of managers in deploying resources, the ability of managers to convert human capital into a superior consumer good and achieve customer satisfaction. A variety of factors determine the competitiveness of a nation's human capital. These are: general socioeconomic factors such as the macroeconomic situation, economic development policy, poverty and equality; the reliability of health and educational systems; and the efficiency of human resource strategies employed by individual companies. Various actors or stakeholders are responsible for ensuring that these factors are in place. Thus, competitiveness in the field of human resources requires close cooperation among the main stakeholders, i.e. government, the private sector and the labour force

The goal of this paper is to provide insight into how Georgia can increase its productivity and give its human capital and companies specialized advantages.

The Analysis of Current Situation.

During the period following independence and the break-up of the Soviet Union in 1991, Georgia faced severe shocks from disruptions in its trade relations and energy imports. In the mid 1990s the Georgian authorities achieved macroeconomic stability through implementing a "stabilization programme" and later, the 2003 "rose revolution" provided new stimulus for economic development. The ambitious reform programme launched by the government was focused on combating corruption, improving governance and enhancing the business environment in Georgia. The high rankings Georgia received from the World Bank [8], as well as stable rates of real GDP growth, indicate that significant advances were achieved in the process of business environment reform.

The recent economic upsurge, however, has not resulted in a serious enhancement of employment variables. The main trends in the employment sphere remained a decrease in the labour participation level and increase in the unemployment rate. It should be mentioned that the Georgian employment structure underwent significant changes during this transition period. The first effect of the transition process on employment patterns is reflected in the reduced influence of the state-owned sector on employment. Second, the share of self-employed in the employment structure has been increasing substantially at the expense of the share of those

formally employed. Another important change in the employment structure was the shift from industry and services (broadly defined) sectors to the agricultural sector. During the period under review, the employment share of agriculture more than doubled while the share of industry was reduced substantially.

It is important to understand that growth in employment, particularly self-employment, in advanced transition economies and developing countries is usually associated with the expansion of small and medium businesses. Economic reform reduces or eliminates bureaucratic obstacles, hence making it possible for small and medium business to expand their operations, create new jobs and increase employment and output. But this was not the case in Georgia. Unlike other advanced transition economies, the increase in the share of self-employment in Georgia is related mainly to activities in the agricultural sector. Taking into account the fact that these activities are oriented mainly towards self-consumption and that a significant portion of "self-employed agriculture workers" are unpaid members of farm families, we can conclude that increased self-employment in Georgia in fact only reflects disguised unemployment.

In the context of recent developments in the labour market, it is not surprising that the economic upsurge has had negligible effect on poverty and inequality. Both the absolute poverty level - per cent of the population living below the subsistence minimum - and inequality decreased only slightly during the period under review. Georgia still has one of the poorest performances among Central and Eastern European countries (CEE) and the former Soviet Union (FSU) republics on both counts. We believe that this is mainly due to the fact that recent economic growth failed to stimulate formal employment and to alleviate the unemployment problem.

The competitiveness of economies is increasingly dependent on the availability of a qualified and entrepreneurial workforce. Thus the important factors that can improve national productivity levels and enhance employment variables are the quality of skills possessed by workers and the level of knowledge provided by the education system.

Education plays a crucial role in providing human resources with skills and knowledge, factors which are important in promoting competitiveness and attaining the sustainable economic growth of the nation. Realizing the social inefficiency of the educational system, the Georgian government, with the support of the World Bank, launched an ambitious reform programme at the beginning of the current decade. The goal of the reform was to establish advanced educational standards in Georgia using new methods of management, financing and quality control. These reforms laid the legislative groundwork for the Law on Higher Education, adopted in 2004, the Law on General Education, adopted in 2005, and the Law on Vocational Education, adopted in 2007. More detailed information on reform of Education system in Georgia can be found in recent Georgia Human Development Report [7]. However, the education system, despite ambitious reform efforts, still fails to nurture well-educated and skilled human resources capable of adapting rapidly to the changing environment.

Analysis of current situation allows us to identify the following two broad groups of factors that inhibit the formation of competitive human resources in Georgia: "demand" and "supply" factors. The main gaps on the demand side are related to the inability of the government to provide a sustainable economic development environment, one in which businesses flourish, investment based on innovations and advanced technology transfer are attracted, jobs are created and demand for skilled and competitive human resources exists. Georgia has implemented major reforms aimed at improving the business environment and attained high rates of growth. However, the quality of economic growth remains low with respect to economic and social sustainability. In particular, this growth is related neither to innovations and investment in high-technology industries, nor to expansion of activities of small and medium businesses, nor to an increase in the number of jobs and equity in income distribution, nor to the reduction of poverty. Though the improvement of the business climate has increased gross output, growth in Georgia has been mostly associated with excess absorption and credit expansion, as well as with foreign investments, mainly in non-tradable

sectors. The low quality of growth means that it will be very hard to sustain it in the future, especially when the privatization process, and the accompanying capital inflows, comes to an end. We identified two broad categories of factors that preclude the achievement of sustainable economic development in Georgia. These factors are "market failures" and "government failures" [2].

"Market failures" reflect the fact that the Georgian economy is stuck at a low-level equilibrium characterized by insufficient investment in innovation and technology and thus poor prospects for development. Neither market forces nor a government policy based on the "laissez-faire" principle can provide the necessary "push" for a higher level equilibrium and thereby for sustained economic growth [6].

"Government failures" in Georgia mainly concern problems in establishing and maintaining the rule of law in society and ensuring the independence and efficiency of the judicial system. The lack of confidence in the rule of law hampers incentives for long-term investment in technology development and innovations; fails to provide equal opportunities for all economic agents and thus inhibits sustainable economic growth [1].

In such an economic environment, companies' motivation to acquire "state of art" technologies and nurture high-valued human skills is low. Solving the existing problems, i.e. elaborating an economic development policy focused on innovation and advanced technology transfer, ensuring equal conditions for all economic agents and ensuring a competitive environment represents per se an opportunity to develop demand for high-skilled, competitive human resources.

The reverse side of that coin is the failure of the economy to ensure the supply of skilled human resources even in cases when such a demand does exist. For instance, a significant portion of foreign direct investment (FDI) has gone to large infrastructure projects (the Baku-Tbilisi-Ceyhan pipeline) or real estate (hotels, recreation facilities), where the construction work was implemented mainly by "imported" labour force. The fact of the matter is that the local labour market failed to provide human resources with the skills that were required for the fulfilment of these projects. Despite higher costs, foreign investors preferred to use adequately skilled "imported" workers rather than cheap local human resources not equipped with relevant skills. Thus the failure of the Georgian education system to provide the required world class skills or to respond quickly to new market demands in part explains why recent enormous FDI inflows and accompanying real GDP growth have not created jobs or reduced poverty.

Another good illustration of the inadequacy of Georgian education system in providing of advanced skilled human resources is the situation in Georgian wine industry. A recent competitiveness analysis of this industry, which is so important for the Georgian economy, revealed that despite favourable natural conditions, the industry has a limited ability to obtain competitive advantage at global markets [3]. One of the key factors that hamper the competitiveness of the wine industry is the lack of advanced human skills. It is noteworthy that the situation in other Georgian industries with respect to the availability of advanced skilled human resources is roughly similar to that facing the wine industry.

Potential Directions for Improving Competitiveness of Georgia's Human Capital

As worldwide experience suggests, in order to successfully nurture a nation's competitive human resources, cooperation between main stakeholders, i.e. private business, government and the labour force is required [5]. Analysis of the business environment in Georgia suggests that relationships between the main stakeholders are governed by distrust rather than cooperative values. Each actor tries to maximize its own benefit (i.e. government – tax revenues, labour - salaries, private business - short-term profits) at the expense of maximizing value for the whole network. Thus the promotion of cooperation between main stakeholders in creating of joint values, activities and policies focused on achieving long-term competitiveness is one more opportunity for human resource development. Below we shall discuss the role of each stakeholder in this process in more detail.

Government should play an important role in the promotion of a collaborative network aimed at fostering competitive human resources, affecting both the "demand" and "supply"-sides. The "demand-side" policies assume that the Georgian government should refrain from the "laissez-faire" principle and pursue an active economic development policy oriented towards the dynamic transformation of production structures. The implementation of such policy requires: identification of the sectors that will represent the basis for industrial development (this should be non-traditional export-oriented sectors, involving new technologies and knowledge); elaboration of a development strategy focused on stimulating and attracting investments in selected sectors of industry; ensuring the sound implementation of industrial policy, which means performing strict oversight over the performance of enterprises and imposing discipline.

The government must also create a business and legal environment that will encourage the emergence of efficient market mechanisms and provide equal opportunities for all economic agents to expand through: stimulating the competition processes and the processes of creating new enterprises; providing free access to the market; actively implementing anti-trust policies; re-establishing the anti-trust agency and empowering it with sufficient authority and status to efficiently implement competition policy; establishing clear rules for market conduct for all economic agents without exception and thwarting any opportunity for non-productive or predatory activities; eliminating any opportunity for the government to take part in the process of property redistribution. The improvement of the rule of law through enhancing the functioning of the legal and judicial system is an essential for Georgia today if it is to achieve long-term economic development goals. These policies will create a strong demand for advanced skills and highly productive human resources.

The "supply-side" policies influence the ability of the economy to provide competitive human capital. Taking into account the fact that the social value of education significantly exceeds private profits, under a laissez-faire system, there will be a deficit of relevant education and learning. To deal with this "market failure" problem, the government should be a major investor in the educational sector. The government should ensure the operation of a set of institutions that provide educated and creative human resources, and facilitate rapid and sophisticated research and development. The government should also stimulate companies and the labour force to invest in education and human resource development.

Private business can play just as important a role in developing human resource competitiveness. Georgian companies should significantly increase their spending on staff education and training, shifting their orientation from short-term profits (using low-cost, unskilled labour) towards long-term competitiveness (based on employing advanced, skilled, highly productive human resources). Private business can also support educational institutions, providing them with list of skills and competences badly needed at the marketplace. Another important way that private businesses can contribute to the competitiveness of the labour force is through employing advanced human resource management practices and strategies.

Other important group of recommendations focused on the ability of the Georgian economy to supply human capital equipped with advanced and in-demand skills and competences could be determined as follows:

1. The learning methods and curricula in educational institutions must be substantially changed as follows: the inclusion of transferable skills in curricula at all levels of education; better examination and quality control methods; more interdisciplinarity of education and research; social and economic relevance of learning programmes and improvement of the quality of programmes, especially at the graduate level.
2. Close cooperation between private businesses and educational institutions must be promoted in order to eliminate the mismatch between the skills and competences offered and the skills and competences demanded. To this end, a favourable environment for cooperation between educational facilities and business must be created. Such cooperation should become a part of the strategy of the educational institutions while,

for their part, private business should establish a special council to interact with educational institutions that will help with the continuous identification and updating/upgrading of skills demanded at the marketplace and support the advancement of educational programmes.

3. The educational system must ensure continuing education opportunities through eliminating existing obstacles in the legal and regulatory framework, e.g. through providing better transitions between secondary education, vocational education and higher education.

4. Entrepreneurial culture must be promoted at educational institutions; this requires serious changes in the governance and leadership methods of these institutions. These changes are necessary to ensure the ability of educational institutions to generate new skills in response to the nature of the new jobs, as well as to improve the adaptability of human resources.

References

1. Acemoglu D., S. Johnson and J. A. Robinson (2004). *Institutions as a Fundamental Cause of Long-Run Growth*. In: Aghion Ph., Durlauf St. (eds.). Handbook of Economic Growth. North Holland.
2. Berulava George Nikoloz Melikadze (2007). *Strengthening Security Dimension in Georgian Government's Economic Development Policy*, monograph, “Grifoni”, Tbilisi, Georgia, 2007, 282 p.
3. Berulava. G. (2008). "The Impacts of the Free Trade Agreement with the European Union on the Georgian Wine Industry: a Competitiveness Analysis". GEPLAC research papers, December 2008. <http://www.geplac.org/newfiles/law/Berulava.pdf>
4. Duffey, Joseph. (1988). “Competitiveness and Human Resources.” California Management Review, Spring, 30, 3.
5. Porter, M.E. (1990), *The Competitive Advantage of Nations*, The Free Press, New York, NY
6. Rodrik D. (2004). *Growth Strategies*. In: Aghion Ph., Durlauf St. (eds.). Handbook of Economic Growth. North Holland.
7. UNDP (2008). *Georgia Human Development Report 2008: The Reforms and Beyond*, UNDP, Tbilisi, Georgia.
8. World Bank (2009). *Doing Business 2010*. www.doingbusiness.org.

George Berulava

D.Sc. (Econ), Professor

P. Gugushvili Institute of Economics

Tea Vakhania

M.Sc. (Econ), Head of Financial Department

Ministry of Education and Culture

Autonomous Republic of Abkhazia

THE COMPETITIVENESS OF HUMAN CAPITAL IN GEORGIA

Summary

The goal of this paper is to provide insight into how Georgia can increase its productivity and give its human capital and companies specialized advantages. In this study the current situation and reforms in relevant areas such as economic development and education systems is described. The existing problems and opportunities in these spheres as well as the role of each stakeholder and their potential to contribute to the enhancement of Georgia's human capital competitiveness is identified. On the basis of above analysis some policy recommendations for both government and private sector are elaborated.

L. Bobrivnyk

National University of Food Technologies (Kiev, Ukraine)

Hanna Bobrovnyk

“Texas A&M University”. College Station (Texas, USA).

PEOPLE SANITATION – AN IMPORTANT FACTOR IN GETTING OVER THE WORLD ECONOMIC CRISIS

(Review)

Nowadays the human experiences world economic crisis, aggravated by energetic, ecological, and food problems. The ecological problem (pollution of atmosphere by toxic gases and agricultural lands by heavy metals and radionuclids) and problem of insufficient and imperfect nutrition of population in many countries, especially in countries of Africa and Asia, stipulate unsatisfactory health condition of millions people. The shortening of life-span is a grave consequence of this phenomenon. According to information of General Director of Food and Agricultural Organization of UN 1,020 billions of people are suffering from hunger.

The people sanitation will be an important factor in getting over world economic crisis. For achievement of this purpose *Helianthus tuberosus* L. can be recommended as one of the bio-resources useful in solution of this problem on the base of inulin and inulin-containing food-stuffs, produced from *Helianthus tuberosus* L.

Inulin is a biologically-active polymer (polyfructan), which can be separated from some inulin-carrier plants. *Helianthus tuberosus* L. (topinambur) and *Cichorium intubus* are the most suitable plants for industrial production of inulin and inulin-containing prophylactic-curative food-stuffs. Fructans, separated from plants, are polydispersed. In literature, the term inulin is applied to a heterogeneous blend of fructans, which consist of oligofructans with degree of polymerization ($DP \leq 10$ and polyfructans with $DP > 10$). Inulin was discovered in 1804 by Rode and named *Inula helenium*.

The polymer chain of inulin is composed by β -(2 \rightarrow 1) glycoside bonds, and ended by glucose rest. Glucose rest is connected with preceded fructose rest by α -(1 \rightarrow 2) glycoside bond. So, the inulin chain contains minimum one glucose molecule. Inulin molecules are characterized by polymorphism. It is known that there are three conformations of the inulin molecule: α -, β -, and γ -inulin [1, 2]. Every conformation of inulin is characterized by a different solubility. It turns out that all three conformations are mutually-converted. In the last decades many works have been carried out, dedicated to the inulin structures study, in particular works [3, 4]. The attempt of computer modeling of possible inulin structures was carried out on the base of calculations of molecular mechanic, molecular dynamic, and quantum chemical calculations [5, 6]. It was supposed that the inulin molecule conformation is determined by intra-molecular hydrogen bonds [6].

Polyfructans and a part of oligofructans are not digested in upper gastrointestinal tract. Naturally, the main difference between oligofructans and polyfructans (genuine inulin) is the chain length. This particularity stipulates the different biological activity of oligofructans and polyfructans; although polyfructans and oligofructans are considered indigestive, but only polyfructans possess this property in full measure [7]. That is why the short chain fructans have to be separated from their long chain analogues, as their properties of digestibility, prebiotic activity and health promoting potential, caloric value, sweetening power, water binding capacity, etc. differ substantially. Due its long chain, inulin is less soluble than oligofructans and passes through the mouth, stomach and small intestine without being metabolized [8, 9, 10, 11]. Studies have shown that undigested inulin enters the colon, where it is totally fermented by colonic microflora. The unique aspect of the structure of inulin is its β -(2 \rightarrow 1) bonds. These linkages are what prevents inulin (and oligofructans) from being digested like a typical carbohydrate linked by α -(1 \rightarrow 4) bonds (as polyglucans). So, just fructans are responsible for its reduced caloric value and dietary fiber effects.

It is known that the colon is a complex ecosystem with more than 400 different types of bacteria. Some of them render pathogenic effects, producing toxins and carcinogens, whereas others are considered to provide health promoting functions. Bifidobacteria and Lactobacilli are among the bacteria that are thought to promote health.

Inulin as a remedy for growth of useful colon bacteria.

Recent research has shown that inulin has an important impact on the growth of useful intestinal microflora [12]. Inulin is a preferred food for Bifidobacteria and Lactobacilli, and can improve the balance of friendly bacteria in the bowel. In a study, patients were given 15 g of inulin a day for fifteen days. Bifidobacteria and Lactobacilli increased by about 10% during that period. Gram-positive bacteria, associated with diseases, declined. The studies of many scientists confirm that polyfructans are the best substrate for the proliferation of Bifidobacteria. Such high specialty of fructans on respect to Bifidobacteria is due to its production of β -fructosidase, confirmed on the base of the pure culture of Bifidobacteria.

Bifidobacteria digests inulin, producing short chain fatty-acids, such as acetic, propionic, and butyric acids. The first two are used by the liver for energy production, while butyric acid provides cancer-preventing properties within the intestine [13]. Recent research conducted on animals also shows that inulin prevents precancerous changes in the colon [14]. Health benefits, ascribed to Bifidobacteria, include the following: inhibition of the growth of harmful bacteria, stimulation of components of the immune system, absorption of certain ions, and the synthesis of B vitamins. The bifidogenic effect of inulin has been confirmed by several authors [12, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21,22, 23, 24, 25, 26]. Another important nutrition attribute of inulin and oligofructans is their action as dietary fibers, which resist hydrolysis by man 's alimentary enzymes. Although there is no official list of the physiological functions that a fiber should possess under the definition of fiber, there are generally accepted physiologic effects of fiber, including an effect on intestinal function and the improvement of blood lipid parameters. Dietary fibers also typically have a reduced caloric value. The influence of inulin and oligofructans on intestinal function is seen by the increase in stool frequency, particularly in constipated patients [17, 18, 23, 24], increasing stool weight [17, 26], to as much as 2 g per gram of inulin or oligofructans ingested, and a decreased pH [17, 23], which has been linked to the suppression of the production of putrefactive substances in the colon. Dramatic positive shifts in the composition of microflora have been shown in vivo human studies through doses between 5 and 20 grams/day, generally over a 15 day period [12, 19, 20, 27, 28]: the Bifidobacteria part of the colon microflora increased from 20% to 71%.

Inulin and oligofructans have been termed **“prebiotics”** [17], because they are non-digestible food ingredients that selectively stimulate growth and/or the activity of a number of potentially health-stimulating intestinal bacteria. They are often used in combination with **“probiotics”** or live bacteria that are added to diet to promote health. The combination of prebiotics and probiotics shows synergistic effects, referred to as symbiotic in addition to the action of prebiotics, that promote the growth of existing strains of beneficial bacteria in the colon. Inulin and oligofructans also act to improve the survival implantation and growth of newly added probiotic strains. The symbiotic health concept is being used by many European dairy drinks and yogurts.

Inulin is used as a prebiotic for prevention of some kinds of tumors, and strengthening of the immune system.

Results of recent studies completed on the base of animal suggested, that inulin and oligofructans may also play a role in the prevention and inhibition of colon and breast cancer [14, 29, 30, 31, 32, 33, 34]. There are early studies, and further studies to be completed, but the initial results look promising. In a recent study [35], the described experiments show that diets supplemented with 15% of inulin or oligofructans inhibited the growth of two different tumor lines (TLT-tumor line and EMT6-tumor line) transplanted into a mouse. There was practically no difference in the tumor growth-inhibitory effect between both dietary non-digestible carbohydrates in the experiments. With both tumor- lines, this inhibitory effect reached a level of almost 50%. There are several hypothetical mechanisms which may be involved in the

inhibitory effect of non-digestible carbohydrates on tumor growth. These carbohydrates have properties of fiber, this means, that they are non-digestible by the endogenous enzymes of the human alimentary tract, but are selectively fermentable by colonic bacteria, thus altering the colonic microflora [28, 36]. They especially increase the colonic content of Bifidobacteria [37]. There are similar alterations in colonic microflora, having an inhibitory action on tumor incidence. Tumor cell proliferation is dependent on glucose availability, because it acquires the major part of its energy from the glycolytic pathway [38]; non-digestible carbohydrates, on the contrary, lower the serum glucose level [39]. Kuhajda et al [40] have demonstrated that human cancer cells cultivated in vitro require the synthesis of endogenous fatty acids for their growth, and that the inhibition of this reaction can be considered a new and promising target for cancer therapy. In addition to this idea, there is recent observation that non-digestible carbohydrates like inulin or oligofructans, inhibit tumor growth, reduce triglycerides, phospholipids, and VLDL in serum by lowering de novo lipogenesis in the liver [39, 41, 42].

As of late [43], a positive conclusion was given about possible use of inulin in clinical treatment on the base of carried out experimental-clinical studies of long-term consumption (1, 2 and 3 month) both by animals and by patients. These diabetics and patients, who were subjected by action of ionizative radiation, were chosen. The possibility of recommending inulin consumption for the decrease of the level of glucose and cholesterol content in the blood of diabetics, and for treatment and correction of immunity disordering, caused by the effect of a small dose of radiation, was confirmed, on principle. It had an effect on the cytogenetic indexes of patients that lived at the territories with a high radiation background. In such condition, the diabetics suffered the inhibition of suppressive activity of T-lymphocytes. After long-term consumption of inulin, an increase of T-lymphocytes content and an increase of their suppressive activity was observed. An equalization of suppression percentage, and increase of immunity-compensative potential of blood were also observed. This study observed first-hand the obvious antigen-mutate effect after a 2 month of daily consumption of inulin. The decrease of chromosomal and achromatize breakages was observed and sometimes the complete elimination of radiation marks effect was also found. The medical-biological studies showed that inulin can be recommended as a protector, and be introduced to the diet of a person who can be subjected by the action of ionozative radiation. It is known that some cell components of Bifidobacteria act as immune-modulators and provide antitumor-activity.

Inulin is a prophylactic-curative remedy in the treatment of cardiovascular diseases and obesity.

Inulin has been claimed to have a beneficial effect on lipid metabolism, because it displays hypo-triglyceridemic and hypo-cholesterolemic activity. The introduction of inulin and oligofructans into the diet of rats provoked significant decreases of serum triglycerides, cholesterol, and phospholipids levels. The decrease in serum lipids was especially due to lowering of the very-low-density lipoprotein (VLDL) fraction. The observed changes in lipid concentrations have been hypothesized to be the result of a metabolic adaptation of the liver induced by short fat acids [44]. Similar results concerning both triglycerides and cholesterol levels have been obtained via feeding rats with chicory roots [45] or Jerusalem artichoke tuber's powder [46]. Physiological and nutritional studies on the effect of Jerusalem artichoke powder, manufactured by vacuum sublimation dehydration technique, were performed using 2-month-old white Wistar rats with an initial weight of 90.0 ± 10 g. The rats were divided into three groups, according to the quantity of Jerusalem artichoke powder they were to receive. All three of the animal groups were given the tuber's powder in quantity of 5%, 10% or 15% of their diet, i.e. 3, 6 or 9 g per animal, per day. The control animal group received the traditional diet. Within one month after the beginning of the experiment two thirds of the rats in every of the nine experimental groups received alloxane (0.10 mg/g body weight), introduced intra-abdominally to induce diabetes, while one third remained alloxane-free. During the entire experimental term, which lasted 150 days, the animals' growth rates, and general conditions as blood serum cholesterol, blood glucose, and total albumen levels were examined twice a week. At the end of the experiment, after incising the abdominal cavity, a general inspection of the

internal organs (liver, pancreas, heart, spleen, lung, thyroid gland etc) was made. The physiological studies of Wister rats showed that the Jerusalem artichoke tuber's powder was willingly eaten by the rats; their diet did not do any damage to the growth rate and weight gain in younger rats. During the experiments blood cholesterol levels were also checked. There was a marked decrease in cholesterol content upon addition of powders to the diet of rats. The cholesterol-lowering effect was more pronounced when a higher amount of powder was added to the diet. The effect of powder on cholesterol content (mmol/l) in serum was more significant in the rat group with alloxane-induced diabetes than in healthy rat group:

Type of rats	Control group	Treated group
Healthy rats	5.4±0.1	4.7±0.2
Rats with alloxane-induced diabetes	6.8±0.2	5.6±0.1

In studies with human patient participation, the positive effect of inulin and oligofructans on the lipid metabolism was confirmed as well. A distinct total- and LDL-cholesterol-lowering effect of fructans was observed in non-insulin-dependent diabetics [47]. Clinical studies [48, 49] of the effect of topinambour salad (or the food-stuffs obtained from it) showed that content of cholesterol and glucose in blood is considerable lower, if patients took in a second breakfast of 200 g of topinambour salad daily for month. The effect of oral inulin dose was studied on lipid profile and insulin sensitivity in patients with obesity and dyslipidemia [50]. To access the effect of the oral dose of inulin on the lipid profile and insulin sensitivity in dyslipidemic obese patients, a clinical trial double blind, randomized with placebo, was carried out in 12 obese patients, hypertriglyceridemic and hypercholesterolemic patients between 19 and 32 years old. The patients were randomized to receive 7 g of inulin per day or placebo in the morning during a period of 4 weeks. After the inulin dose, there was a significant reduction of general cholesterol, low density lipoproteins (LDL), very low density lipoproteins (VLDL), and triglyceride concentrations. Any effect of inulin on insulin sensitivity was not observed in the conclusion that was made after a special study. Additionally, many above-mentioned authors and others [18, 21, 39, 42, 47, 51, 52, 53] reported that inulin and oligofructans decreased serum triglycerides and blood cholesterol levels in hypercholesterolemic patients. It is also reported [54] about dose by inulin by a group of 8 healthy persons. The participants were dosed by 10 g of inulin per day for 3 weeks (twice in double-blind, randomized, placebo-controlled crossover study). Authors concluded that the addition of long-chain inulin had a beneficial effect on plasma lipids by decreasing hepatic lipogenesis and plasma triacylglycerol concentration. These results support the use of non-digestive fructans for reducing risk factors for arteriosclerosis, that is fructans prove to be proptylactic remedy.

An ample study about inulin as a prophylactic remedy in the treatment of heart diseases was carried out in the Republican Clinical Hospital of Ukraine (Kiev) [55]. The authors of this study meant the main factors to be responsible for the development ischemic heart diseases (IHD). Nutritional components, considered being particular risk factors for heart and coronary diseases, are animal lipids (with high percentage of saturated fatty acids) and cholesterol. Therefore all patients with an increased risk of suffering from arterial hypertension, diabetes, obesity and/or disturbances in lipid metabolism need prophylaxis to avoid IHD. IHD prophylactic can be reached by the removal of nutritional habits focused on diminution of saturated fatty acids, cholesterol and animal protein in food, and stimulation of consumption of complex carbohydrate-containing foods, in particular those, which contain non-digestive dietary fiber . That means that a more rational nutrition (together with stimulated physical activity) should be directed to decrease the blood lipid and cholesterol level, and the prevention of excessive body weight (obesity). The idea of using the dietary fiber (inulin) in the prophylaxis of IHD was based on the following characteristics of inulin: it is a natural polymer of plant origin, found in many plants, including those that play a role in the regulation of human metabolism; it is a low – calory product (energy value < 2 Kcal/g); with a glycemic index of zero; it promotes the growth and development of Bifidobacteria, which are known for

their beneficial effect on human health, because Bifidobacteria produce short –chain fatty acids, which are known to cause a decrease of glucose and insulin levels in blood; it is believed to lower appetite (possibly by promoting satiation); it activates the so-called alternative pathway of complement as a part of the immune system.

On the basis of afore- mentioned data, the authors decided to start a research project on the effect of inulin as a prophylactic against IHD diseases. As a source of inulin, preparation obtained from Jerusalem artichoke with an average DP of 27, was used. Four groups of subjects were compared: group 1 – healthy volunteers without chronic diseases and without any indication of metabolic disorders; group 2 - relatively healthy subjects (adults) without any clinical symptoms of IHD, but with indications of some disturbances in lipid metabolism, as shown in laboratory investigations; group 3 – patients with a clinical IHD “history” and concomitant increase of blood lipid levels; group 4 – patients with an acute heart attack and concomitant hyperlipidemia. Clinical observations were made of all subjects with laboratory investigations being carried out: “b”. – before taking inulin , and “a”. – after one-month daily consumption of 5 g inulin. Laboratory blood analysis was carried out, using a standard list of parameters of lipid metabolism, and a Corning automatic analyzer as equipment. In the table, the effect of inulin on blood lipid composition of patients groups 1 – 4 (“b” before and “a” after) daily consumption of 5 g inulin for one month (all determined substances concentration are given in mg/ml) were shown; the arteriosclerosis index (it is given in arbitrary values) is shown in the table:

Name of substance	1 b	1 a	2 b	2 a	3 b	3 a	4 b	4a
Cholesterol	205	160	220	175	250	215	270	205
Triglycerides	140	115	240	185	320	240	380	300
Phospholipids	180	165	215	190	300	225	260	220
β-lipoproteins	34	32	46	44	46	43	55	50
Cholesterol-LHPD	54	45	57	47	62	49	66	55
Atherosclerosis index	2.7	2.5	2.8	2.6	2.9	2.7	3.0	2.7

Authors concluded that the outcomes of just one preliminary experiment on the effect of daily inulin consumption lead them to suppose, that there is a certain beneficial influence of the addition of inulin to the diet, and that it is possibility that affects IHD and accompanying diseases without the redundant use of medicines. Moreover, preliminary observations lead them to believe that inulin might have the potential for wide-range use against overt and latent diabetes.

Inulin in the treatment and prophylactic of diabetes and obesity.

The studies of prophylactic-curative effects of inulin-containing crops *Helianthus tuberosus* L. and *Chicory Intubus* were begun in 1989 at the National University of Food Technologies (Ukraine) led by L. Bobrivnyk with narrow collaboration of several medical institutions, among them from very beginning was the Scientific-Research Institute of Endocrinology and Metabolism of Ministry of Healthcare of Ukraine. Academician A. Efimov was at the head of endocrinological studies. At the first steps of the studies, Jerusalem artichoke tuber salads and food-stuff were obtained on the base of this plant (puree, powder, juice) [56, 57] for the feeding of both healthy animals (rats of Vistar line) and those with experimental diabetes.

The estimation of biological efficiency of topinambour puree was tested on male rats of the Vistar line with the starting body mass of 80.9 ± 1.2 g for 30 days at the Institute of Nutrition of the Russian Academy of Medical Sciences [58]. The animals of the control group received food allowance of the caloric content of about 440 Kcal per 100 g of fodder. Food allowance of feeding experimental group was similar to the control group, except that 50 % of the starch was

replaced by carbohydrates of the topinambur puree. The experimental group consisted of 20 rats, the control group of 12. In the beginning and at the end of experiment, the concentration of insulin, glucagons, and glucose was estimated in rat blood serum. At the end of experiment, the increase of mass in the control group was estimated. Thus, in the control animal group, the epidermal tissue of fat was 1.9 ± 0.05 , and that of the experimental group was 0.89 ± 0.04 ($p < 0.01$).

The probable ($p < 0.01$) reducing of the glucose level in blood of the experimental animals (5.44 ± 0.12 mmole/l), ($p < 0.01$) in comparison with the controlled group (6.92 ± 0.33 mmole/l) were determined. This decrease of sugar blood was accompanied by a smaller concentration of insulin: in the experimental group by 144 ± 11 pmol/l, in the control group - 170 ± 15 pmol/l.

The study of the use of powder produced in NUFT, was carried out at the Institute of Pharmacology and Toxicology at the Ukrainian Academy of Medical Sciences under the leadership of I. Melnik [59]. The experiments were carried out on rats. The powder from topinambour tubers was added to food throughout a long-term period of time (for 5 months, 5 g of powder daily), and it did not evoke any negative changes in blood.

In the case of experimental diabetes caused by streptozocin, the adding of powder to the daily ration of the rats for 2 months authentically reduced the level of glucose in the blood from 10.2 to 7.4 mmol/l. In the control group, the animals' level of glucose was not reduced and made up 9.8- 10.8 mmol/l. After putting Cs^{137} into the rat's daily ration in the group of rats, consuming topinambur powder, the acceleration of radionuclide elimination was observed in comparison with the control group of animals. The level of glucose in the blood of animals, which were fed bread with inulin-contained raw material were also studied [60]. When the animals were fed with bread with topinambur powder or topinambur puree, a definite reducing of glucose level on 27 – 30 % in comparison with control group was observed. The clinic test [56] of topinambur salad and the food, prepared from it showed no negative indexes in the condition of health of those, who was suffering from diabetes or obesity. On the contrary, glucose, cholesterol content in diabetics showed their decrease in blood, when during hospital treatment patients received 200 g of raw topinambur salad daily instead of regular lunch. At the end of the treatment of these patients, a decrease of body weight took place, and the doses of insulin diminished for insulin-dependant diabetics, and less medicine for Type II diabetics as well. On the base of obtained experimental data the authors came to the conclusion of the necessity to recommend topinambur salad to be included into the ration as a curative-prophylactic remedy for those, who are suffering from diabetes and obesity. But it is necessary to take into consideration that if a patient is suffering from diseases of the alimentary tract (ulcers, gastritis, colitis) the complications that are observed are manifested in swelling or sometimes in pain in epigastria area flatulence. This is conditioned by the considerable content of food filaments in tubers (18-19 %). One can avoid the above-mentioned phenomenon to a considerable degree while using the topinambour juice instead of salad. The content of food filaments in juice is reduced to 3% – 5%. The inclusion of juice in the diet of Type II diabetics considerably succeeded in diminishing the dose of peroral sugar-lower preparations. All patients marked the slowing down of vascular complications (angiopathy, rethinopathy) progress when they were taking topinambour juice systematically. The doctors came to the conclusion that it was possible to introduce topinambour juice into diet of diabetics. The approximate recommended dose is 50 – 100 ml of juice daily [61]. Thus, both medical-biological and clinical tests of different products (juice, puree, powder) [57] from topinambour demonstrate their curative capability. This is why these food-stuffs may be recommended for patients, suffering by metabolism disorder.

Recently an interesting study [62] was carried out to examine the effect of a daily dose of 10 g inulin on lipid, glucose, and insulin levels (on an empty stomach) in healthy middle-aged men and women with moderately raised total plasma cholesterol (TC) and triacylglycerol (TAG) levels. This study was a double-blind randomized placebo-controlled parallel study in which fifty-four middle-aged persons received either inulin or placebo for a period of 8 weeks.

Fasting blood samples were collected before the supplementation period (base-line) samples 1 and 2, separated by 1 week and at weeks 4 and 8, with a follow-up at week 12. Compared with baseline values, insulin concentrations were significantly lower at 4 weeks ($p < 0.01$) in the inulin group. There was a trend for TAG values, compared to the baseline, to be lower in the inulin group at 8 weeks ($p < 0.08$) returning to baseline concentrations at 12 weeks. Upon comparison of the inulin and placebo groups, the fasting TAG response over the 8 – week test period, was shown to be significantly different ($p < 0.05$, repeated measures ANOVA); this was largely due to lower plasma TAG levels in the inulin group at week 8. The percentage change in TAG levels in the inulin group during the 8-weeks study was shown to correlate with initial TAG level of the subjects ($r_s = 0.499$, $p = 0.004$).

Authors therefore concluded that the daily addition of 10 g of inulin to the diet significantly reduced fasting insulin concentrations during the 8-week test period and resulted in lower plasma TAG levels, particularly in persons with fasting TAG levels greater than 1.5 mmol/l. This data supports findings from animal studies that fructans influence the formation and/or degradation of TAG-rich lipoprotein particles, and the insulin data is also consistent with recent studies showing attenuation of insulin levels in fructan-treated rats.

The detailed study of the effect of biologically active additive “Inulin-nutrimed” on diabetics, suffering of Type II diabetes, were carried out in the Institute of Endocrinology and Metabolism named after V.P. Komisarenko of Academy of Medical Sciences of Ukraine in 2001 [63]. “Inulin-nutrimed” produces inulin by the technology created by prof. L. Bobrivnyk and colab. (Patent of Ukraine) [64]. Inulin, obtained by Bobrivnyk’s technology, maintaining its native biological capability, was the object of studies. Inulin, used in the study, was produced from chicory roots and packed up into capsules per 500 mg. “Inulin-Nutrimed” was admitted for production and application in the nutrition of the population as a food biological-active additive (product of curative-prophylactic action) on the base of “Hygienic conclusion of sanitary-hygienic examination on native production” # 5 08.07/2056, dated 0.614.1999.

31 patients (II type of diabetes mellitus) were examined, of those, 18 men and 13 women, ranging from 34 to 74 years old. All patients were divided into 2 groups: the first group was composed of patients with a recent diagnosis of the illness, the second group was composed by patients that had already been suffering from it for a long period of time. The first group had 9 patients, including 3 women and 6 men with previously determined diabetes mellitus of II type in the condition of decompensation. For these patients the preparation of inulin was prescribed in dose 2 capsules 3 times a day. They did not receive any other sugar-lowering preparations. The second group had 22 patients – diabetics (of II type of diabetes), which had been suffering from the illness for 5 – 21 years, including 12 men and 10 women. These patients constantly received their dose of sugar-lowering preparations, mainly glybenclamid, but they were in a condition of decompensation. For these patients, the dose of sugar-lowering drugs was not changed for the entire period of examination, but in addition they were dosed 2 capsules of inulin 3 times a day for 2 months. The patients of both groups received standard diet #39 (nutritive diet). The concentration of cholesterol, glycosylised hemoglobin, glucose in blood on fasting, glucose in the blood after 2 hours of meal dose, and glucose in urine, collected for 24 hours were determined. The clinical examination of patients was carried out as well. The determination of glycosylised hemoglobin carried out by colorimetric method with the usage of thiobarbital acid, and other indexes was determined by standard laboratory methods. The obtained data was treated by a method of variance statistics with the determination of arithmetical average and their standard errors on the student’s criterion. For evaluation of reliability of obtained data were taken $p < 0.05$. For the first group of patients, the decrease in glucose content in blood on fasting was 34% after 2 months of inulin dose, and for the patients of second group – 25%. The considerable decrease of glucose level in blood after 2 hours of meal dose was observed in patients of both groups: in patients of the first group it composed 31%, and in patients of the second group – 21% after 2 months of inulin treatment. The level of 24 hours glucosuria decreased reliably after 2 months of inulin treatment in both patient groups: in the first group by 72% and in the second group by 51%.

The special interest evoked the reliable decrease of the level of glycosylised hemoglobin from 6.93 ± 0.35 % till 5.92 ± 0.17 % ($p < 0.05$) in all patients after the 2 months of treatment by inulin: it is the most important proof of a stable and lasting hypoglycemic effect of this preparation. The level of cholesterol in blood decreased reliably as well in all patients after 2 months of treatment, from 5.2 ± 0.2 mmol/l till 4.5 ± 0.2 mmol/l ($p < 0.05$). A very important factor was that the preparation *did not show any side-effects*, the patients took well to the treatment by the preparation. For the entire period of treatment there were no cases of allergic reactions to the inulin. The authors concluded that inulin decreases reliably the level of glucose on fasting and after 2 hours of after meal in patients, suffering by Type II diabetes, and decreases the 24 hours glucosuria; the treatment of diabetics by inulin leads to a decrease in the concentration of glycosylised hemoglobin in the doled; inulin decreases the level of cholesterol in the blood of Type II diabetics; inulin does not show any side-effects and does not evoke any allergic reaction; inulin can be recommended as a sugar-lowering preparation and hypocholesterol preparation in the treatment of patients suffering by diabetes of II type; inulin can be used for mono-therapeutics in combination with other sugar-lowering preparations in dependence on the degree of heaviness of diabetes.

Hepatoprotective effect of inulin. The hepatoprotective action of inulin-containing topinambour powder was studied by scientists of the Petersburg chemical-pharmaceutical institute [65]. This study was proved by the fact that nowadays the quantity of intoxication by hepatropic poison has increased greatly. The main principles and ways of the treatment of such diseases were developed insufficiently, and the arsenal of effective hepatoprotective remedies was limited. The elaboration of not very toxic phyto-drugs with hepatoprotective activity is very urgent. Such phyto-drugs should be used both as a medicinal remedy and as effective food additives. Hepatoprotective action of topinambour powder was also studied on the model of urgent hepatitis caused by tetrachlormethane. The powder of topinambour was dosed peroral to mice SHR with weight 18 – 20 g in dose of 1.5 g/Kg animal weight once a day for 5 days. Tetrachlormethane was also injected into animals at a dose of 2.5 ml/ Kg as 50 % solution on olive oil once a day. After 24 hours, when the last injection of toxin was finished, the hepatoprotective action of topinambour powder was examined by biochemical tests, which allowed the characterization of the functional activity of hepatices (AcAT , AOAT, LDG₅ and cholesterol of blood). A thiopental test was also used, reflecting the functional situation of the microzones system of hepatoses. Thiopental was injected to mice in the lateral vein of the tail in a dose of 35mg/Kg. The period of the narcotic sleep, which characterized the detoxical function of the liver was examined by the reflex of the pose of mice. After 24 hours since the injection of hepatotoxin the quantity of hepatospecific enzymes (AcAT, AIAT, LDG₅) increased by 1.8; 2.6; 1.9 times accordingly, this proved to be the substantial disturbance of morphological structure of hepatic membranes. The activity of bytirilcholyntesterase of blood was reduced by 43 %. The duration of thiopental anesthesia of the controlled group of mice was increased by 17.7 times, in comparison with this index in the intact group and achieved 53.2 ± 6.9 min. Preventive introducing of the topinambour powder reduced the increased content of AcAT, AIAT, LDG₅ in blood on 29.40 % and 32.00 % correspondingly ($p < 0.05$). The activity of bytirilcholyntesterase in the blood of animals of this group increased practically to the normal level. Duration of narcotic sleep of animals against the background of utilization of powder reduced to 13.1 ± 1.9 min. Thus, the above-mentioned data testifies to the availability of hepatoprotective properties in the topinambour powder. The topinambour powder was recommended to be included as a food additive to diet for people of the group of risk (chemical and pharmaceuticals production workers) and as phytopreparation for utilization in clinic practice.

Inulin – remedy for increasing of Calcium, Magnesium absorption and prophylactic of osteoporosis.

In addition to the above-mentioned healing effects of inulin, it is necessary to add that the outcomes of studies have also indicated positive effects of inulin consumption by rats and patients on Calcium- Magnesium absorption. More than 10 studies have shown that inulin and

some oligofructans increase both the absorption and the deposition of Calcium-Magnesium in bones of rats and humans [66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74].

Conclusions.

This short review of publications dedicated to fructans and, in particularly, inulin healing action on human organism, permit to conclude:

1. Inulin is a natural substance, which due its prebiotic properties, has a positive effect on lipid metabolism, carbohydrate metabolism, and immunity system, and can be used as a unique prophylactic-curative remedy for sanitation population, especially, populations in countries where considerable ecological damages are observed.
2. Inulin does not provoke any side-effects.
3. In many carried out studies it was shown that the beneficial effect of inulin (fructans) is more displayed in ill persons, than in healthy persons.

Raw material for inulin production.

There are many plants – inulin-carriers, which grow in different countries of Europe, Asia and North America. People traditionally use such plants for nutritional and medicinal purposes, unaware that the main medicinal component of their chemical composition is inulin. Garlic, onion, *Inula helenium*, *Arctium lappa* (burdock), dandelion, elecampane, scorzonera contain inulin. The true question is what kind of inulin and how much of it is there in these plants? It is known that inulin is poly-dispersed substance, specifically, inulin is a mixture of fructans of different degrees of polymerization (DP). DP characterizes the length and structure of inulin, which in turn define physiological activity and medicinal effect of inulin, that is why garlic is a stronger remedy in decreasing cholesterol (LDL) and others harmful substances of lipid metabolism than onion is. Besides, it is necessary to take into consideration that inulin is the reserve substance in inulin-carriers, because it can fragments (shortens) at breathing, and especially during germination. This is necessary to take into consideration, setting terms of raw material (tubers) harvesting, and creating its storage conditions.

Two inulin-containing cultures are used for industrial inulin production: *Helianthus tuberosus* L. (bot. name) or topinambu, and *Cichorium intubus* L. (bot. name) or chicory. Both of these cultures contain 10 – 17 % of inulin per mass of tuber, depending on culture sort and climate conditions. There are many sorts of topinambur, which contain more inulin than chicory has does. Chicory possesses one advantage: it is possible to use the same means of mechanization for its harvesting as well as its sowing, which are used in growing of sugar beet. As for of topinambur, it is possible to use only by means of mechanization of potato planting, but not harvesting.

An important particularly of topinambur tubers is their unique chemical composition. Besides inulin, they contain a wide spectrum of amino acids, including all of the essential ones, useful mineral components such as potassium, iron, zinc, calcium, magnesium, and large amounts of silicon, which exerts a positive influence on heart-vascular activity, promotes improvement of metabolism, strengthens immunity. Tubers juice of topinambur contain a sufficient amount practically all vitamins of group B, more of vitamin C, compared with potato. That is why topinambur tubers can be used as a raw material for production of inulin and creation of new types of prophylactic – curative food-staffs: puree and paste, juice, syrup, instant powder and insoluble powder. Puree, powders and syrup can be additives for many kinds of new prophylactic – curative food-staffs, manufactured in the bakery- (baking), candy- (confectionary), and dairy industries.

The food-staffs, enriched by fructans can become a good alternative to food-staffs, enriched by glucans, which are the main cause of development of obesity of many people in contemporary times. The manufacture of such food-staffs can be organized at the canned food factories, which process vegetables and fruits after the finishing of its processing. It is possible that topinambur grown in Georgia can be processed from November through December.

The above-mentioned products can be used as food additives in any traditionally produced food-staffs. Technologies of inulin and prophylactic-curative food-staffs on the base

of topinambur were elaborated in the Problem scientific-research laboratory of the National University of Food Technologies under the guidance of professor L. Bobrivnyk.

References

1. Phelps C.F. The physical properties of inulin solutions. *Biochem. J.*, 95, # 1, p. 41-47, 1965.
2. Cooper P.D. WO 8702, 679, # 7, 1987.
3. French A.D. Recent advances in the structural chemistry of inulin. *Inulin and Inulin-containing Crops.* (Ed. A.Fuchs), 1993.
4. French A.D. Accessible conformations of the β -D-(2 \rightarrow 1)- and β -D-(2 \rightarrow 6)-linked D-fructans. *Inulin and levan. Carbohydrate Research*, 176, p. 17-29, 1988.
5. Bobrivnyk L.D., Grekhov A.M., Guliy I.S., Grinenko I.G., and Grushetsky. Abstracts of third international fructan symposium, 21-24 July 1996, Logan, Utah, USA.
6. Bobrivnyk L.D., Grekhov A.M., Guliy I.S., Grinenko I.G., Grushetsky R.I., and Voronova I.T. Conformative inulin structures. *Proceedings of Sixth Seminar on Inulin.* November 14-15, 1996, Braunschweig, Germany.
7. Roberfroid M.B. Dietary fiber, inulin and oligofructose: a review comparing their physiological effects. *Crit. Rev. Food Sci. Nutr.* 1993. 33: 103-148.
8. Nilsson U., Oste R., Jagerstad M., Birkhed D. Cereal fructans: in vitro and in vivo studies on availability in rats and human. *J. Nutr.* 1988. 119: 1325-1330.
9. Rumessen J.J., Bode S., Humberg O., Gudmand-Hyer E. Fructans of Jerusalem artichokes: intestinal transport, absorption, fermentation, and influence on blood glucose, insulin and C-peptide responses in healthy subjects. *Am. J. Clin. Nutr.* 1990. 52: 675-681.
10. Knudsen K.E.B., Hessov T. Recovery of inulin from Jerusalem artichoke (*Helianthus tuberosus* L.) in the small intestine of man. *Br. J. Nutr.* 1995. 74: 101-113.
11. Lee S., Prosky L. International survey on dietary fiber: definition, analysis and reference materials. *J. Assoc. Off. Chem. Int.* 1995. 78: 22-36.
12. Gibson G.R., Beatty E.R., Wang X., Cummings J.H. Selective stimulation of bifidobacteria in the human colon by oligofructose and inulin. *Gastroenterology.* 1995. 108, # 4: 975-982.
13. Speller G.A. *Dietary Fiber in Health and Nutrition.* Boca Raton, Florida: CRC Press, 1994.
14. Reddy B.S., Hamid R., Rao C.V. Effect of dietary oligofructose and inulin on colonic preneoplastic aberrant crypt foci inhibition. *Carcinogenesis.* 1997. 18, # 7:1371-1374.
15. Bouhnik Y., Flourie B., Ouame F., Riottot M., Bisetti N., Bornet F., Rambaud J. Effects of prolonged ingestion of fructooligosaccharides on colonic Bifidobacteria, fecal enzymes and bile acids in humans. *Gastroenterology.* 1994. 106:A. 598 (Abs.).
16. Djouzi Z., Andrieux C. Compared effects of three oligosaccharides on metabolism of intestinal microflora in rats inoculated with a human faecal flora. *Br. J. Nutr.* 1997 78: 313-324.
17. Gibson G.R., Roberfroid M.B. Dietary modulation of the human colony microflora – introducing the concept of prebiotics. *J. Nutr.* 1995. 125: 1401-1412.
18. Hidaka H., Eida T., Tokunada T., Tashiro Y. Effect of fructosaccharides on intestinal flora and human health. *Bifidobacteria. Microflora.* 1986.5: 37-50.
19. Kleesen B., Noack J., Zunft H.J. Effect of inulin on colony Bifidobacteria of elderly man. *FASEB J.* 1994.8; A 185 (Abs).
20. Menne E., Guggenbühl M., Absolonne J, and DuPont A. 1997. Prebiotic effect of the (fructosyl-fructose)-Fm-type inulin hydrolysate in humans. *Book of Abstracts, NDO Symposium*, p. 164. December 4-5, Wageningen, The Netherlands.

21. Mitsuoka T., Hata Y., and Takahashi Y. 1986. Effects of long-term intake of Neosugar on intestinal flora and serum lipids. Proc. 3-rd Neosugar Research Conference. Tokyo, Japan, Topic 1-4.
22. Mitsuoka T., Hidaka H., Eida T, Effect of fructo-oligosaccharides on intestinal microflora. *Nahrung*. 1987, 31: 426-436.
23. Roberfroid M.B., Van Loo J., Gibson G.R. The bifidogenic nature of chicory inulin and its hydrolysis products. *J. Nutr.* 1998. 128: 11-19.
24. Shimoyama T., Hori N., Kawaura A., Shiomi H., Shoya T., Hirakawa A., and Yamazaki K. 1984. Relationship between Neosugar P and colony constipation. Proc. 2-nd Neosugar Research Conference, Tokyo, Japan.
25. Tatabashi Y. 1986. Effect of Neosugar in the chronic renal failure patients. Proc. 3-rd Neosugar Research Conference, Tokyo, Japan.
26. Oku T. and Tokunaga R. 1984. Improvement of metabolism: effect of fructo-oligosaccharides on rat intestine. Proc. 2-nd Neosugar Research Conference, Tokyo, Japan, p.53-63.
27. Wang X. 1993. Comparative Aspects of Carbohydrate fermentation by Colonic Bacteria. Doctoral thesis, University of Cambridge, Cambridge, UK.
28. Wang X., Gibson G.R. Effects of the in vitro fermentation of oligofructose and inulin by bacteria growing in the human large intestine. *J. Appl. Bacteriol.* 1993. 75: 373-380.
29. Cooper P, Carter M. The anti-melanoma activity of inulin in mice. *Mol.Immunol.* 1986. 23:903-908.
30. Koo M., Rao V. Long-term effect of bifidobacteria and neosugar on precursor lesions of colonic cancer in CF1 mice. *Nutr. Cancer.*1991. 16:249-257.
31. Roland N., Nugon-Baudon L., Andrienz C., Szilitt O. Comparative study of the fermentative characteristics of inulin and different types of fiber in rats inoculated with a human whole faecal flora. *Br. J. Nutr.* 1995. 74: 239-249.
32. Roland N., Rabot S., Nugon-Baudon L. Modulation of the biological effects of glucosinolates by inulin and oat fiber in gnotobiotic rats inoculated with a human whole faecal flora. *Food Chem. Toxicol.* 1996; 36: 671-677.
33. Taper H.S., Delzenne N., Roberfroid M. Growth inhibition of transplantable mouse tumor by non-digestible carbohydrates. *Int. J. Can.* 1997. 71:109-1112.
34. Rowland I.R., Rumney C.J., Coutts J.T., Lievens L,C. Effect of Bifidobacterium longum and inulin on gut bacterial metabolism and carcinogen – induced aberrant crypt foci in rats. *Carcinogenesis.* 1998. 19: 281-285.
35. Henryk S., Taper H., Natalie M., Delzenne N, and Roberfroid B. Tumor growth inhibition by inulin and other non-digestible carbohydrates .Proc. of the Seventh Seminar on inulin (ed.) A Fuchs, A. Van Laere, January 22-23, 1998, Louven, BelgiumP. 166-170.
36. Oku T., Tokunaga T., and Hosoya N. Nondigestibility of new sweetener “neosugar” in the rat. 1984. *I. Nutr.* 114: 1574-1581.
37. Yazava K. and Tamura Z. Search of sugar sources for selective increase of bifidobacteria. 1982. *Bifidobacteria Microfl.* 1: 39-44.
38. Cay O., Radnell M., Jeppson B., Ahren B., and Bengmar K.S. Inhibitory effect of 2-deoxy-D-glucose on liver tumor growth in rats. *J. Cancer Res.* 1992. 52: 5794-5796.
39. Kok N., Roberfroid M., Robert A. and Delzenne N. Involvement of lipogenesis in the lower VLDL secretion induced by oligofructose in rats. *Br. J. Nutr.* 1996. 76:881-890.
40. Kuhajda E.P., Jenner K., wood F.D., Hennigar R.A., Jacobs L.B., Dick J.D. and Pasternack G.R. 1994. Fatty acid synthesis: a potential selective target for antineoplastic therapy. *Proc. Natl.Acad. Sci, USA,* 91: 6379-6383.

41. Delzenne N.M., Kok N., Fiordaliso M.F., Devoyser D.M., Goethals F.M., and Roberfroid M.B. Dietary fuctooligosaccharides modify lipid metabolism in rats. 1993. *Am.J Clin. Nutr.* 57, Suppl.: 820 s.
42. Fiordoliso M., Kok N., Desager J.P., Goethals F., Deboyser D., Roberfroid M. And Delzenne N. Dietary oligofructose lowers triglycerides, phospholipids and cholesterol in serum and very low density lipoproteins of rats. 1995. *Lipids.* 30: 163-167.
43. Vaniurikhina L.T. Conclusion of medical genetic chair of Institute of Perfection of Physicians “Inulin as a prophylactic-curative remedy for persons, which were subjected by action of ionizative radiation of different dose. 1996. Kiev. Ukraine.
44. Roberfroid M.R. and Delzenne N. 1994. Nutritional properties of inulin. Proc. Fourth. Seminar of Inulin, October 26, 1993, Wageningen. P. 67-78.
45. Gupta A.K., Kaur N., Kaur M and Sinth R. 1993. Potential medicinal and nutritional uses of chicory roots and inulin P. 359-365. In: A Fuchs (Ed). *Inulin and Inulin-containing Crops, Studies in Plant Science.* Vol. 3. Elsevier Sci. Publ., Amsterdam.
46. Varlamova K., Partkhaladze E., Olshamolsky V. and Danilova E. 1997. Potential uses of Jerusalem artichoke tuber concentrates as food additives and prophylactics. Proc. Sixth. Seminar on inulin, November 14-15. 1996, Braunschweig. P. 141-144.
47. Yamashita K., Kawai K. and Hakura M. Effects of fructo-oligosaccharides on blood glucose and serum lipids in diabetic’s subjects. 1984. *Nutr. Res.* 4: 961-966.
48. Vysotskiy V.G. The conclusion about the quality of topinambour tubers and puree from topinambour. The report of the Institute of nutrition of RAMS, Moscow, 1992.
49. Efimov A.S., Vanurikhina L.T., Orlova A.V., Melnik I.M. Topinambour – medicinal and prophylactic product in treatment of diabetes and obesity. Proc. of the Third All-union Conference “Topinambour and Topinsolnechnik – the problems of growing and usage”, Odessa, 1991, p. 124-126.
50. Effect of oral inulin administration on lipid profile and insulin sensitivity in subjects with obesity and dislipidemia. *Rev. Med, Chil.* 2003. 131, 6: 597-604.
51. Hata Y., Hara T., Okinawa T., Yamamoto M., Hirose N, Watanabe a., Yamashita M. The effect of fructo-oligosaccharides (Neosugar) on lipidemia. *Geriatr. Med.* 1983 21: 156-167.
52. Sanno T. 1986. Effects of Neosugar on constipation, intestinal microflora and gallbladder contraction in diabetics. Proc. 3-rd Neosugar Research Conference, Tokyo, Japan.
53. Brighenti F., Casiraghi M.C., Canzi E., Ferrari A. and Testolin J. 1995. One month consumption of ready-to-eat breakfast cereal containing inulin markedly lowers serum lipids in normolipidemic men. 7-th European Nutrition Conference, May 24-28, Vienna, Austria.
54. Addition of inulin fiber to a moderately high-carbohydrate diet reduced hepatic lipogenesis and plasma triacylglycerol concentration in humans. *Am. J.Clin. Nutr.* 2003. 77, # 3:559-564.
55. Sakun U.M., Sviridov V.F., Grebenuk V.V., Grinenko I.G., Groushetsky R.I., Guliy I.S. and Bobrivnyk L.D. 1998. Inulin as a prophylactic in the treatment of heart diseases. Proc. the Seventh Seminar on inulin. January 22-23, Leuven, Belgium. P. 162-165.
56. Bobrivnyk L.D., Guliy I.S., Lezenko G.O., Pemeso N.V. and Pasko M.M. Topinambour – sunny root. Kiev. “Harvest”, 1995. 71 p.
57. Bobrivnyk L.D., Guliy I.S., Remeslo N.V., Yefimov A.S., Melnik I.M., Vysotsi V.G. Prophylactic and curative food-stuffs from topinambour. Abstracts of Proc. of Conference, 1998, Boston, USA.
58. Vysotsiy V.G. The conclusion about the quality of topnambour and puree from topinambour. Report of the Nutrition Institute of Russian academy of Medical Sciences. Moscow. 1995.

59. Melnik I.M. The conclusion about the quality and harmless of topinambour powder. Report of the Institute of Pharmacology and Toxicology of Ukrainian Academy of Medical Sciences, Kiev, 1994.
60. Melnik I.M. Medical-biological conclusion about juice from topinambour. Report of the Endocrinology and Metabolism Institute of Ukrainian Academy of Medical Sciences, Kiev, 1991.
61. Docenko V.F. The influence of the new kinds of untraditional plant raw material upon the glicemical index of bread. Dep. In Ukrainian State Scien.-Technik. Library, #1890, 1993, p. 1-14.
62. The effect of the daily intake of inulin on fasting lipid, insulin and glucose concentrations in middle-aged men and women. *Br. J. Nutr.* 1999, 81, # 7: 23-30.
63. Yakovenko A.M. Report about clinical tests of biological-active additive “Inulin-Nutrimed”, produced by the society with limited responsibility (Ukraine), 2001, Kiev.
64. Bobrivnyk L.B. Patent of Ukraine 10573 A. 23 December, 1993. # 3769-XII. Method of inulin obtaining.
65. Coudray C., Belanger J., Castiglia-Delavud C., Renicsy C., Vermorel M., Payssignuiet Y. Effect of soluble or partly soluble dietary fiber supplementation on absorption and balance of calcium, magnesium, iron and zinc in healthy young men. *Eur.J.Clin.Nutr.* 1997. 51: 375-38.
66. Delzenne N., Roberfroid M. Physiological effects of non-digestible oligosaccharides. *Lebensm. Wiss. Technol.* 1994. 27: 1-6.
67. Lemort C. And Roberfroid M. 1997. Effect of chicory fructooligosaccharides on Ca balance. Book of abstracts, NDO Symposium, p.163. December 4-5, Wageningen, The Netherlands.
68. Ohta A., Osakabe N., Jamada K., Saito Y, Hidaka H. The influence of fructooligosaccharides and various other oligosaccharides on the absorption of Ca, Mg and P in rats. *J. Jpn. Soc. Nutr. Food. Sci.* 1993. 46: 123-129.
69. Ohta A., Ohtsuki M., Bada S., Takizawa t., Adachi T., Kimura S. Effect of fructooligosaccharides on the absorption of iron, calcium and magnesium in iron-deficient anemia rats. *J. Nutr. Sci. Vitaminol.* 1995, 43: 281-291.
70. Ohta A., Baba S., Ohtsuki M., Takizawa T., adachi T., Hara H. In vivo absorption of calcium carbonate and magnesium oxide from the large intestine in rats. *J. Nutr. Sci. Vitaminol.* 1997, 43: 35-46.
71. Scholz-Ahrens K., Van Loo J., Schrezenmeir J. Effect of oligofructose on bone mineralization in ovariectomized rats is affected by dietary calcium. 1998. Institute of Physiology and Biochemistry of Nutrition, Federal Daietry Research Center Kiel, Germany, Orafti, Tienen, Belgium.
72. Shimura S., Saeki Y., Ito Y. Suzuki K., Shiro G. Effects of galactooligosaccharides and fructooligosaccharides on mineral utilization in rats. *J. Nutr. Food Sci.* 1991. 44:287-291.
73. Taguchi A., Ohta A., Abe M., Baba S., Ohtsuki M., Takizawa T., Yuda Y., Adaci T. The influence of fructoologosaccharides on the bone of model rats with ovariectomized osteoporosis. *Sci.Rep. Meiji. Seika Kaisha.* 1995. 33: 37-34.
74. Van den Heuvel E., Muist T., Van Dokkum W., Schaafsma G. Fructooligosaccharides stimulate calcium absorption in adolescents. 1997. TNO Nutrition and Food Research Institute Tienen, Belgium.

მნიშვნელოვანი ღონისძიება

2009 წლის 22 ოქტომბერს ჩატარდა პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტში შექმნილი „სადისკუსიო დარბაზის“ (რომელშიც გაერთიანებულია ცნობილი მეცნიერ-ეკონომისტთა მთლიანი სპექტრი) პირველი სხდომა, რომელიც მიეძღვნა ეკონომიკურ მეცნიერებათა დოქტორის, პროფესორის, პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის მეცნიერ-კონსულტანტის გიორგი ვლადიმერის ძე პაპავას მონოგრაფიის „შერეული საბაზრო ეკონომიკის რეალობათა თვისებების შეცნობის მეთოდოლოგია და პარალოგიზმები“ პრეზენტაციას. „სადისკუსიო დარბაზის“ სხდომას ხელმძღვანელობდა პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის დირექტორი ემდ. პროფ. რ. აბესაძე.

პროფ. გ. პაპავას მონოგრაფია თავიანთ გამოსვლებში სხვადასხვა ასპექტით გააშუქეს ეკონომიკურ მეცნიერებათა დოქტორებმა, პროფ. ნ. ჭითანავამ, საქართველოს მეცნიერებათა ეროვნული აკადემიის წევრ-კორესპონდენტმა ლ. ჩიქავამ, პროფესორებმა: თ. ბერიძემ, რ. სარჩიშელიამ, ვ. ბურდულმა და რ. ასათიანმა. გამომსვლელების აზრი ერთიანი იყო – პროფ. გ. პაპავას მონოგრაფია „შერეული საბაზრო ეკონომიკის რეალობათა თვისებების შეცნობის მეთოდოლოგია და პარალოგიზმები“ არის ხანგრძლივი პერიოდის განმავლობაში გაწეული ღრმა მეცნიერული კვლევის შედეგი, რომელშიც მრავალადაა მნიშვნელოვანი მეცნიერული სიახლეები და თეორიული იდეები.

მონოგრაფიაში I–VIII თავები ეძღვნება მიკროეკონომიკურ საკითხებს, ეკონომიკური ანალიზის ჯაჭვური ჩასმის მეთოდის მაგივრად, სადაც ადგილი აქვს პარალოგიზმებს, შემოთავაზებული და დასაბუთებულია ორიგინალური პერიოდანტულ-გენეტიკური მეთოდი. IX–XII თავებში განხილულია მაკროეკონომიკის საკითხები. ამასთან, პოლიფონიური მეთოდის საფუძველზე მოცემულია მაკრო და მიკროეკონომიკური რეგულირების შერწყმის მიმართულებები ანალიტიკურ-მათემატიკური აპარატის გამოყენებით.

სიტყვით გამომსვლელთა აზრით, პროფ. გ. პაპავას მიერ შემოთავაზებული მეთოდოლოგიის გამოყენება პრაქტიკაში ხელს შეუწყობს საბაზრო ეკონომიკის სუბიექტთა საქმიანობაში პარალოგიზმების თავიდან აცილების შესაძლებლობას და სწორად წარმართავს საბაზრო ეკონომიკის ჩამოყალიბების პროცესს.

„სადისკუსიო დარბაზის“ მონაწილეებმა მაღალი შეფასება მისცეს პროფ. გ. პაპავას მონოგრაფიას, რომელიც ახალ სიტყვას წარმოადგენს ეკონომიკურ მეცნიერებაში.

თინა ჩხეიძე

პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის
სამეცნიერო საბჭოს თავმჯდომარე, პროფესორი

ლინა დათუნაშვილი

სამეცნიერო საბჭოს სწავლული
მდივანი, აკადემიური დოქტორი

SIGNIFICANT ARRANGEMENT

In October 22, 2009 at P. Gugushvili Institute of Economics there took place the first meeting of “debating-society” (in which the whole spectrum of noted economist-scientists is united). It was dedicated to the presentation of the monograph “The Methodology of Quality Cognition of Mixed Market Economy Realia and Paralogisms” by Doctor of Economic Sciences, Professor, scientific consultant of the Institute George Papava. The meeting was headed by Director of the Institute, Doctor of Economic Sciences, Professor R. Abesadze.

The monograph was presented in different aspects by Doctor of Economic Sciences, Professor N. Chitanava, Doctor of Economic Sciences, Professor, Corresponding Member of Georgian National Academy of Sciences L. Chikava, and Professors: T. Beridze, R. Sarchimelia, V. Burduli, and R. Asatiani. It is generally agreed that the monograph as a result of many-years profound scientific researches contains a lot of significant scientific innovations and theoretical ideas.

Chapters I-VIII of the monograph are dedicated to the issues of microeconomics: the author suggests and substantiates the original periodant-genetic method of economic analysis instead of the method of “chain substitution” containing a paralogism. In Chapters IX-XII there are considered the issues of macroeconomics. In addition on the basis of the “polyphonic” method there are given the directions of joining macro- and micro-regulations by means of using the analytic-mathematical apparatus.

The work in general can promote the normalization of market interrelations to make free a market economy from paralogical environment and unbridled negative behaviours of economic entities. As a result, there will be created the solid basis for the formation of a truly democratic society.

According to the opinions of discussers the methodology suggested by Prof. G. Papava will contribute to the prevention of paralogisms in activities of market economy entities.

The participants of “debating-society” appreciated greatly Prof. G. Papava’s monograph, which presents a new word in economic science.

Tina Chkheidze

Chairman of Scientific Council of Paata
Gugushvili Institute of Economics professor

Lina Datunashvili

Scientific Secretary of Scientific
Council. Academic Doctor

სსრკ

ЛЕОНИД СЕМЕНОВИЧ ДЕЙЧМАН

Леонид Семенович Дейчман родился в 1926 году в городе Кременчуг Полтавской области Украинской Республики бывшего Советского Союза. Общий стаж работы 50 лет. Во время Великой Отечественной Войны в 16 лет добровольно ушел на фронт. Был награжден рядом правительственных орденов и медалей СССР, России и Америки. Имел высшее историческое образование - окончил Алма-Атинский педагогический институт им. Абая. Работал директором Украинской средней школы в городе Харькове свыше трех лет. Имел звание полковника вооруженных сил и подполковника Министерства Внутренних Дел. Руководил учебной и политико-воспитательной работой при горотделе Управления

МВД Полтавской области с 1948 по 1962г.

В 1960 году защитил кандидатскую диссертацию, в 1962г. - докторскую, а в 1967 г. ему было присвоено звание профессора. Параллельно занимался преподавательской деятельностью в ряде институтов и являлся лектором-между-народ-ником Всесоюзного общества "Знание".

Леонид Дейчман был Академиком ряда Академий Наук: Академии Политических Наук США, Нью-Йоркской Академии Наук и Международной Академии Социально-экономических Наук. Несколько лет назад был избран членом редколлегии международного журнала "Прогресс", учрежденного и публикующегося в Грузии.

Г-н Дейчман являлся членом Национального комитета Демократической Партии, членом комитета "Сошиал Секю-рити", был нештатным советником экс-президента США Билла Клинтона; был президентом Ассоциации иммигрантов из СНГ в Нью - Йорке.

Михаил Рокетлишвили

Действительный член национальной Академии Грузии

Давид Куртанидзе

Вице-президент Ассоциации эмигрантов

в г. Нью-Йорке, Академический доктор экономики

ინფორმაცია

2008 წლიდან დაარსდა პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის სამეცნიერო შრომების კრებული, რომელიც გამოდის პერიოდულად.

შრომების კრებულში დაიბეჭდება მეცნიერ ეკონომისტთა (მეცნიერებათა დოქტორები, აკადემიური დოქტორები) შრომები, ასევე, ბაკალავრების, მაგისტრების, დოქტორანტების და პრაქტიკოს ეკონომისტთა სათანადო მეცნიერული დონის სტატიები.

ავტორთათვის კრებულში სტატიების გამოსაქვეყნებლად მოქმედებს შემდეგი წესები:

1. კრებულში გამოსაქვეყნებლად განკუთვნილი სამეცნიერო ნაშრომები უნდა იყოს დამოუკიდებელი კვლევის შედეგი. ნაშრომი არ უნდა არღვევდეს საავტორო უფლებებს და არ უნდა იყოს გამოქვეყნებული რომელიმე სხვა ორგანოში.
2. რედაქციაში წარმოდგენილი სტატიის ორიგინალი ხელმოწერილი უნდა იყოს ავტორის, ხოლო თანაავტორობის შემთხვევაში ყველა თანაავტორის მიერ სახელის, გვარის, სამუშაო ადგილის, სამეცნიერო ხარისხისა და წოდების, სრული საფოსტო მისამართის, ტელეფონის, ფაქსის, ელექტრონული ფოსტის მითითებით.
3. სტატია დაბეჭდილი უნდა იყოს 1,5 ინტერვალით, A4 ფორმატზე, 12 ფონტი. რედაქციაში სტატიების წარმოდგენა აუცილებელია ორ ნაბეჭდ ეგზემპლარად, ელექტრონულ ვერსიასთან ერთად (MS WORD, ქართული ტექსტი შრიფტით ACADNUSX, ხოლო ინგლისური – TIMES NEW ROMAN). ერთი გვერდის ღირებულებაა 5 ლარი.

ნაშრომების გამოგზავნა შეგიძლიათ ელექტრონული ფოსტით შემდეგ მისამართზე: economisti1@rambler.ru, tealazarashvili@rambler.ru

ინსტიტუტის ხელმძღვანელობა და კრებულის რედაქცია მზადაა თანამშრომლობისათვის.

დამატებითი ცნობებისათვის დაგვიკავშირდით შემდეგ მისამართზე:
ქ. თბილისი, ქიქოძის ქ. №14, ოთახი 13, ტ.: 99-66-46; 99-74-09.

პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა

ქართულ, რუსულ და ინგლისურ ენებზე

შელაგათიან ფასებში

გთავაზობთ ნებისმიერ საგამომცემლო საქმიანობას:

• მასალის აკრეფა, დაკაბადონება, რედაქტირება
გამოიცემა:

- სამეცნიერო წიგნები და ნაშრომები, ენციკლოპედიები, ლექსიკონები, ცნობარები
- პერიოდული გამოცემები (სამეცნიერო შრომათა კრებული, სამეცნიერო ჟურნალები, კონფერენციის მასალები)

- ორიგინალური და ნათარგმნი მხატვრული ლიტერატურა, სახელმძღვანელოები, საბავშვო წიგნები, ალბომები და გზამკვლევები
- ელექტრონული დარგობრივი ჟურნალები

მისამართი: თბილისი, გერონტი ქიქოძის ქ. №14

36 94 77; 93 22 60; 99 66 46; 8(55) 33 01 38.

ელ.ფოსტა: gamomcemloba@rambler.ru

ჟურნალ ეკონომისტში სტატიების წარმოდგენის წესები

1. ჟურნალში გამოსაქვეყნებლად განკუთვნილი სამეცნიერო ნაშრომები უნდა იყოს დამოუკიდებელი კვლევის შედეგი. ნაშრომი არ უნდა არღვევდეს საავტორო უფლებებს და არ უნდა იყოს გამოქვეყნებული რომელიმე სხვა ორგანოში.
2. რედაქციაში წარმოდგენილი სტატიის ორიგინალი ხელმოწერილი უნდა იყოს ავტორის, ხოლო თანაავტორობის შემთხვევაში ყველა თანაავტორის მიერ სახელის, გვარის, სამუშაო ადგილის, სამეცნიერო ხარისხისა და წოდების, სრული საფოსტო მისამართის, ტელეფონის, ფაქსის, ელექტრონული ფოსტის მითითებით.
3. სტატია დაბეჭდილი უნდა იყოს 1,5 ინტერვალით, A4 ფორმატზე, 12 ფონტით. რედაქციაში სტატიების წარმოდგენა აუცილებელია ორ ნაბეჭდ ეგზემპლარად, ელექტრონულ ვერსიასთან ერთად (MS WORD, ქართული ტექსტი შრიფტით ACADNUSX, ხოლო ინგლისური TIMES NEW ROMAN).
4. ჟურნალში სტატიები გამოქვეყნდება რედაქციაში მათი შემოსვლის რიგის მიხედვით. რედაქციის მიერ სტატიის წარმოდგენის თარიღად ჩაითვლება რედაქციის მიერ საბოლოო ტექსტის მიღების თარიღი.
5. სტატია, რომელიც სრულად არ პასუხობს ზემოთ მოყვანილ მოთხოვნებს, რედაქციის მიერ არ მიიღება. ერთი გვერდის ღირებულებაა 5 ლარი.

ნაშრომების გამოგზავნა შეგიძლიათ ელექტრონული ფოსტით შემდეგ მისამართზე: economisti1@rambler.ru, tealazarashvili@rambler.ru

ინსტიტუტის ხელმძღვანელობა და ჟურნალის რედაქცია მზადაა თანამშრომლობისათვის.

დამატებითი ცნობებისათვის დაგვიკავშირდით შემდეგ მისამართზე: ქ. თბილისი, ქიქოძის ქ. №14, ოთახი 13, ტ. 99-66-46, 99-74-09.

<p align="center">სს "საქართველოს ბანკში" კლიენტის ანგარიშზე თანხების ერთჯერად ვალუტაში (ლარი) ჩარიცხვისათვის აუცილებელი საბანკო რეკვიზიტები</p> <p>მიმღების ბანკი: სააქციო საზოგადოება "საქართველოს ბანკი" ცენტრალური ფილიალი (კოდი) 220101502 მიმღების დასახელება: სსიპ პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტი მიმღების ანგარიშის ნომერი: 247786300</p>
<p>ტელ: +995-32-444444-7842 ფაქსი: 444176 ელ.ფოსტა: tmetreveli@bog.ge</p>

THE RULES OF HANDING IN SUBMISSION THE REPORTS TO THE JOURNAL “ECONOMISTP”

1. Scientific works sent to publish should be the result of independent research. The work should guarantee copyrights and should not be published in other organs.
2. An original paper sent to editorial board must be signed by the author, and in case of coauthorship – by all authors, providing names, first names, position, degrees, titles, full address, telephone, fax and e-mail.
3. The paper should be printed by computer with 1,5 spacing, A4 format, 12 font. The articles should be send to editorial board in two printed copies together with electronic version (MS WORD, Georgian text font -AcadNusx, English text font-Times New Roman).
4. Articles are published in succession of their receiving by the editorial staff. If an artticle is sent back to the autor for revision the data of receiving the final text is regarded as date of submission for consideration. Price of a page – 10 \$.

The paper not meeting these requirements is not taken for consideration.

The articles should be sent by e-mail to the address: economist1@rambler.ru, tealazarashvili@rambler.ru

Institute managers and editorial staff is ready for collaboration.

For additional information, please, connect to the address: Tbilisi, 14 Kikodze str., tel: 99.66.46,

BANK DETAILS FOR TRANSFERS IN US DOLLAR IN FAVOUR OF CUSTOMERS OF JSC BANK OF GEORGIA

Intermediary Bank

Citibank N.A., New York, USA

SWIFT: CITIUS33

Account With Institution

Bank of Georgia, SWIFT: BAGAGE22

3, Pushkin Street, 0105 Tbilisi, Georgia

Beneficiary: LEPL PAATA GUGUSHVILI INSTITUTE OF ECONOMICS

Account: 247786300

Tel: +995-32-444444-7842

Fax: 444176

E-mail: tmetreveli@bog.ge

**BANK DETAILS FOR TRANSFERS IN EURO
IN FAVOUR OF CUSTOMERS OF JSC BANK OF GEORGIA**

Intermediary Bank

Commerzbank, Frankfurt, Germany

SWIFT: COBADEFF

Account With Institution

Bank of Georgia, SWIFT: BAGAGE22

3, Pushkin Street, 0105 Tbilisi, Georgia

Beneficiary: LEPL PAATA GUGUSHVILI INSTITUTE OF ECONOMICS

Account: 247786300

Tel: +995-32-444444-7842

Fax: 444176

E-mail: tmetreveli@bog.ge

ჟურნალი “ეკონომისტი”

მისამართი: თბილისი, 0105, გ. ქიქოძის ქ. 14; ტელ.: 996646; 932804; 899 970103.

E-mail: economist1@rambler.ru

Journal “Economist”

Edress: Tbilisi, 0105, Kikodze street, tel. (+995 32) 996646; 893 314628.

E-mail: economist1@rambler.ru

პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა
გამომცემლობის რედაქტორი სესილი ხანჯალაძე

Publishing House of Paata Gugushvili Institute of Economics
Redactor of Publishing House Sesili khandjaladze